

Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи

**VI міжнародна науково-практична конференція
м. Київ, 23 травня 2025 р.**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи

**Матеріали VI міжнародної
науково-практичної конференції,
м. Київ, 23 травня 2025 р.**

Київ 2025

УДК 94+008](100+477)(082)
190

Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи:

190 Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 23 травня 2025 р. Київ : Наукова столиця, 2025. — 182 с.
ISBN 978-617-8667-13-9

У збірнику наведено стислий виклад доповідей, поданих на VI міжнародну науково-практичну конференцію «Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи», присвячених широкому колу актуальних питань з історії України, всесвітньої історії, джерелознавства, антропології, методології історичних досліджень нового та новітнього періодів. Для істориків, фахівців із суміжних дисциплін, усіх, хто цікавиться малодослідженими сторінками минулого.

УДК: 94+008](100+477)(082)

Затверджено до друку Вченою Радою ФСП
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».
№ 6 від 09.06.2025.

ISBN 978-617-8667-13-9

© Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського», 2025 р.

СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ

Голова оргкомітету: *Сергій СТИПЕНКО* — д.т.н., професор, проректор з наукової роботи, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського».

Оргкомітет:

Віталій ПАСІЧНИК — д.т.н., професор, проректор з наукової роботи КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Олена АКІМОВА — заступник голови оргкомітету, к. філос. н., доцент, декан факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Світлана КОСТИЛЕВА — заступник голови оргкомітету, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Андрій КУДРЯЧЕНКО — д.і.н., професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України».

Елек БАРТА — проф., д-р., проректор Дебреценського університету.

Петер ФОРІСЕК — доктор хабіл. історії, головний директор програми підготовки викладачів Дебреценського університету.

Дмитро ВЕДЕНЄЄВ — д.і.н., професор, професор кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Антоніна КІЗЛОВА — д.і.н., доцент кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Юрій ПЕРГА — к.і.н., доцент, доцент кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Світлана БОЄВА — к.і.н., доцент кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Армен ТОНОЯН — викладач кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Марина ТАРАСЮК — д. філософії, викладач кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського

Редколегія: *С. О. Костилева* — д. і. н., професор, завідувач кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського (голова редколегії); *Д. В. Веденєєв* — д.і.н., професор кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського (заступник голови редколегії); *А. А. Кізова* — д.і.н., доцент кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського (відповідальний секретар); *С. Ю. Боєва* — к.і.н., доцент кафедри історії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського.

ЗМІСТ

Ірина АВТУШЕНКО

Зміна гендерних ролей в умовах війни:

роль жінок в українському війську та суспільстві 8

Олександр АУЛІН

Неджметтін Ербакан і доба посткемалізму 11

Іван БАЙДА

Перспективи відносин православної церкви України

з Грузинським патріархатом 14

Іван БОГДАНОВИЧ

Ядерна зброя Білорусі — небезпека для Європи? 17

Наталія ВАРОДІ

Ставлення радянської влади до мукачівської Греко-католицької

єпархії під час Другої світової війни 21

Володимир ВЕРБИЦЬКИЙ

Поняття торговельних контрактів

та його використання у Гетьманщині 25

Ігор ВЕТРИНСЬКИЙ

Гібридні загрози з боку РФ як виклик європейській безпеці 28

Ірина ВІТЕР

Задokumentована історія як інструмент протидії війні проти України

в інформаційному просторі (на прикладі міжнародного проекту

«Дослідження збору, збереження, аналізу та оприлюднення

українських свідчень війни» (U-CORE)) 32

Петро ВОЗНЮК

Російсько-Українська війна

в контексті британської пам'яті про Другу світову 37

Ольга ВОРОБЕЙ

Порівняльний аналіз примусового ув'язнення цивільних на Київщині

та Чернігівщині під час російської окупації в лютому — квітні 2022 р.

(на прикладі Ягідного, Рівнопілля та Немішаєвого) 40

Ірина ГРАБОВСЬКА

Практичні та світоглядні підстави гендеризації українського війська 42

Оксана ГУЛА

Берковці: дім життя (не)відомих єврейських митців 45

Sayid R. DARATI

A Life Bearing a Tradition (Dengbêj Fadilê Kufragî) 48

Олександр ДЕМЕНКО

Трансформація політики НАТО в умовах

російської агресії проти України (2014–2022 pp.) 51

Вікторія ДРОНІВ

Формування Співдружності націй:

передумови, ключові події та роль Шпрі-Ланки 55

Костянтин ЄПШЕНКОВ

Життя й діяльність Володимира Барана у науковому вимірі:

історіографія проблеми 58

Zhan NA

Representations of Women in Stem in Contemporary Chinese

Visual Culture: a Focus on Everyday Life and Real-World Contexts 63

Ілона ЖОВТА

Функціонування Полтавського інституту шляхетних дівчат

у період української революції 1917–1921 рр.

(за щоденником О. О. Несвіцького) 64

Денис ІВАНОВ

Зміни у безпековій стратегії Німеччини у 2014–2025 рр. 66

Руслан КИРПИЧНИК

Культурно-історичний фактор НАТО

як продовження європейської цивілізаційної традиції 69

Світлана КОСТИЛЄВА, Дмитро ВЕДЕНЄЄВ

Теоретико-методологічні засади впровадження

навчальної дисципліни «Історія військової техніки» 71

Андрій КУДРЯЧЕНКО

Участь фольксдойче у Голокості

та онімеченні теренів України 74

Дмитро ЛАКШІИК

Особливості політики пам'яті

про Другу світову війну у Фінляндії 78

Ольга МАХНО

Інформаційна політика в країнах Європи

щодо аварії на ЧАЕС 81

Тетяна МЕТЕЛЬОВА

Туреччина: трансформація політики пам'яті у ХХІ ст. 83

Анатолій МИРОНЧУК

Реакція бібліотечної спільноти Польщі на війну в Україні 88

Олена МИРОНЧУК

Конференції міністрів освіти країн Співдружності —

платформа для розбудови освітньої політики 92

Оксана МІТРОФАНОВА, Жюльєн ПЛЮШАР

Сприйняття історичної концепції Михайла ГРУШЕВСЬКОГО 95

Ольга МОЦІЯКА

Політика Туреччини щодо країн Балканського регіону в 2002–2020 рр.: основні досягнення	98

Ірина МУДРІЄВСЬКА

Фінансовий вимір історичної справедливості: приклад Швейцарії	101

Олег ОЛІЙНИК

Роль символів у культурній пам'яті Китаю	106

Людмила ПЕТРУШКО

Особовий фонд Тетяни Слюдикової в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського	110

Юрій ПЕРГА, Олександр КОВАЛЕНКО

Філософія політичної ідеології та її вплив на соціально-політичні трансформації в Італії в міжвоєнний період 1918–1939 рр.	113

Олександр ПИЛИПЕНКО

Заходи уряду України із запобігання поширенню хвороби COVID-19 у 2020–2021 рр.	115

Володимир РОЗУМЮК

Специфіка грецького підходу до формування пам'яті про Другу світову війну	119

Олександра РУБАНЕЦЬ

Міждисциплінарність біографічного підходу	121

Максим САПЕГІН

Правове регулювання культурних процесів в Україні (кінець ХХ — початок ХХІ ст.)	123

Сергій СЕРГІЄНКО

Вплив партійно-державної пропаганди на особисті взаємини українців у повсякденному житті (1920–1930-ті рр.)	126

Наталя СКОРНЯКОВА, Антоніна КІЗЛОВА

Жіночий костюм на вотивах з колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»: можливості датування	129

Вікторія СОЛОШЕНКО

Пограбування та знищення євреїв Києва під час нацистської окупації	133

Андрій СОРОКІН

Віддзеркалення святкування 500-річчя Колумбового відкриття Америки на шпальтах газети «The Ukrainian Weekly»	137

Марина ТАРАСЮК

Архіви УРСР під час Другої світової війни	141

Армен ТОНОЯН

Домашні архіви у мікроісторичній перспективі: досвід роботи з колекцією Віктора Дудка в умовах війни	144

Андрій ФЕСЕНКО

Поширення обновленського руху в православ'ї на початку 1920-х рр.
на території Донеччини 149

Микола ФЕСЕНКО

Роль історичної пам'яті у світовій політиці 153

Людмила ХОЙНАЦЬКА

Популяризація візуального мистецтва Узбекистану за кордоном . . . 155

Олег ЦАПКО

Критика ідеології «руського міра» як основного
історико-культурного нарративу кремлівської пропаганди 158

Ярослав ЧАБАН

Ментальність промислових робітників Єлисаветграда
на межі XIX–XX ст.: співбуття суперечностей 161

Людмила ЧЕКАЛЕНКО

Позиціонування Королівства Таїланд та Республіки Непал
до загарбницької війни росії проти України 165

Сергій ЧОЛІЙ, Віталій ДМИТРУК

Вплив залізниць на урбанізацію та мобільність населення
провідних європейських країн, XIX–XXI ст. 168

Ольга ШАКУРОВА

Роль ранньосередньовічної теорії етногенезу українців
у спростуванні російського пропагандистського міфу 170

В'ячеслав ШВЕД

Голокост арабських героїв: загублені сторінки
арабсько-єврейських відносин під час Другої світової війни 173

Тетяна ШЕВЧУК

Можливості штучного інтелекту в збереженні
та реставрації культурної спадщини України 175

Віталій БУЗАНЬ,

Позиція США щодо арабсько-ізраїльських воєн
у часи біполярного світу 178

Ірина АВТУШЕНКО,

доктор історичних наук, професор,

Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

ЗМІНА ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ ЖІНОК В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЙСЬКУ ТА СУСПІЛЬСТВІ

Російсько-українська війна стала тяжким випробуванням для українського суспільства зокрема для жінок, роль яких значно змінилась у цей період. Вона суттєво вплинула на гендерну політику в Україні, змінивши як практичні підходи до гендерних ролей, так і суспільне сприйняття рівності. Відповідно до нових реалій, жінки стали важливою частиною як військового, так і цивільного життя.

Актуальність теми полягає в тому, що зміна гендерної політики та поглядів на роль жінки в суспільстві відбувається в умовах війни більшою мірою, ніж у мирний час. Це може мати важливі наслідки для військової сфери та післявоєнного відновлення економіки й розвитку суспільства.

Мета роботи: дослідити трансформацію гендерної політики в Україні в умовах російсько-української війни, зокрема проаналізувати зміни в ролі та становищі жінок у військовій сфері й суспільстві загалом.

Унаслідок мобілізації чоловіків і їхнього виїзду за кордон жінки почали заповнювати вакансії в традиційно чоловічих професіях. Зокрема, жінки стали працювати в шахтах, на будівництві та в інших важких галузях. Уряд України скасував обмеження на роботу жінок у небезпечних умовах, що дало їм змогу займати ці позиції. Це не лише сприяло економічній стабільності, але й змінило суспільні уявлення про роль жінок у праці. Під час війни, коли багато чоловіків перебуваючи на фронті, віддалилися від родин, жінки взяли на себе роль голови родини.

Протягом багатьох століть питання залучення жінок до військової служби залишалося дискусійним. В останні десятиліття жінки поступово здобули право бути частиною збройних сил своєї країни, але все ж вважається, що служба в армії залишається традиційно за чоловіками.

М. Коба та О. Коба, розглядаючи проблему забезпечення гендерної рівності в підрозділах Національної гвардії України, дійшли висновку, що серед причин, які заважають впровадженню принципу рівних прав і можливостей чоловіка й жінки є стереотипність поглядів; недосконалість нормативно-правової бази; відсутність випадків застосування гендерного підходу; низька гендерна культура та відсутність у суспільства бажання розвиватися [4, с. 86].

Агресія Росії проти України 2014 р. значно вплинула на питання гендерної рівності у військовій службі. У цей час в Україні активізувалися добровольчі та волонтерські рухи, в яких жінки відіграли важливу роль. Зокрема,

за даними заступниці міністра оборони Ганни Маляр, 2014 р. кількість жінок у Збройних силах України (далі — ЗСУ) зросла до 16 657 осіб.

З 2016 р. в Україні почали впроваджувати реформи, спрямовані на поліпшення становища жінок в армії. Зокрема, було збільшено кількість посад для жінок на різних рівнях — від рядового до старшинського складу, знято обмеження в доступі до військової освіти, зокрема до вищих військових навчальних закладів, що сприяло забезпеченню рівних прав для чоловіків та жінок у ЗСУ. 2018 р. були внесені зміни до кількох законів, що гарантують рівні права та можливості для жінок і чоловіків під час проходження служби в армії. Також було внесено шість змін до Статуту внутрішньої служби Збройних сил України та до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Сьогодні жінки мають право служити на рівних умовах із чоловіками: вони можуть обіймати будь-які військові посади та отримувати звання. Крім того, жінки зобов'язані виконувати всі обов'язки та нести таку саму відповідальність, як і чоловіки. Зняте обмеження на призначення військовослужбовиць у добові наряди. Раніше жінки могли брати участь у військових зборах за бажанням, але тепер ця норма стала обов'язковою для всіх, окрім вагітних, відповідно до норм Конституції України, що захищають права матерів.

2018 р. в ЗСУ проходили військову службу і працювали понад 55 тис. жінок, з них приблизно 24 тис. були військовослужбовицями як рядового, так і офіцерського складу. За даними Міністерства оборони України на початок 2018 р. в АТО брало участь понад 10 тис. жінок. Вони добре зарекомендували себе в умовах ведення бойових дій, наприклад як снайперки. І ці факти практично корелюють з тим досвідом, який вже має така впливова міжнародна військова організація, як НАТО, у військах якої жінки-снайперки вважаються кращими бійцями порівняно з чоловіками тієї ж професії [3, с. 8–9].

Наказом міністра оборони України № 519 від 10 жовтня 2019 р. були затверджені зміни до Переліку професійних назв робіт працівників Збройних Сил України якими в органах управління та військових частинах ЗСУ запроваджено інститут радника з гендерних питань. Розгалужена мережа штатних і позаштатних радників з гендерних питань є компонентом національного механізму забезпечення гендерної рівності.

З початком повномасштабного вторгнення значно зросла кількість жінок у ЗСУ — на вересень 2024 р. в Збройних силах України служать 68 тис. жінок, з яких 48 тис. є військовослужбовицями, а 5 тис. — несуть службу в зоні бойових дій, заявила державна секретарка Міноборони Людмила Дараган. Понад 350 відзначені державними нагородами. Дві мають звання Герой України, посмертно [2].

Останнім часом кількість жінок у ЗСУ постійно збільшується. І цей процес має цілком логічне пояснення, бо армія вибудовується у нових умовах і під стандарти НАТО. Вживаються заходи щодо з імплементації Резолюції РБ ООН № 1325 (2000)

«Жінки, мир і безпека». Ці заходи спрямовані на обмін кращими практиками та досвідом між державами-членами й партнерами Альянсу щодо підвищення рівня участі жінок у підготовці, прийнятті та виконанні рішень, а також до оборонного планування на національному рівні. В умовах тривалої відсічі воєнній агресії залучення жіночого ресурсу стає питанням не лише справедливості, а й ефективного ведення війни.

В Україні з часом може виникнути потреба в мобілізації жінок. Наразі, відповідно до позиції держави, мобілізація жінок не здійснюється. Проте добровільна мобілізація жінок допускається та відбувається. 2022 р. затверджено новий порядок військового обліку, який урегульовує постановку жінок на військовий облік. За ним на облік мають стати жінки-медики та фармацевтки. Для інших професій таке рішення є добровільним.

На думку Н. Онищенко, основним викликом для жінок в умовах війни є необхідність поєднувати дві ролі: соціальну активність, допомогу армії й фронту, волонтерство, військову службу й традиційні обов'язки в родині. Жінки змушені не лише працювати, допомагати армії, а й опікуватися сім'єю в умовах постійної побутової невизначеності, щоденних кризових ситуацій. Багато жінок через це змушені жертвувати кар'єрою і можливостями для самореалізації [1].

Отже, можна зробити висновок, що традиційне уявлення про жінок як «берегинь дому» зміщується на користь визнання їх як повноправних учасниць бойових дій, волонтерок, медиків, командирок. Війна прискорила трансформації в гендерній політиці України, актуалізувала питання рівності, вразливості та ролі обох статей у суспільстві. Війна вплинула на традиційні гендерні ролі, змінюючи їх та можливості статей відповідно до ситуації. Нині суспільство й сама армія починають розуміти місце жінок і в суспільстві, і в армії.

Наразі гендерна рівність у ЗСУ й загалом у секторі безпеки суттєво покращилася порівняно з 2014 р. Важливі позитивні зміни відбулися в нормативно-правовій базі й у суспільному сприйнятті. Становище жінок у секторі безпеки повинно й надалі покращуватись. Однак спеціальні потреби жінок-військовослужбовиць і ветеранок поки що не повністю забезпечено.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білан В. Гендерна рівність в Україні: виклики та можливості під час війни та після. URL: <https://salo.li/9E26366> (дата звернення: 29.04.2025).
2. Гайдук Ю. Скільки жінок служить у ЗСУ: статистика. URL: <https://salo.li/A182d3a> (дата звернення: 30.04.2025).
3. Жінки і військова служба в Україні: історія жіноцтва у війську, нормативно-правове забезпечення, формування гендерної компетенції в ЗСУ, стандарти НАТО та інший закордонний досвід, жінки в українському війську під час війни / укл.: Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ: Професіонал, 2023. 508 с.
4. Коба М., Коба О. Правове регулювання гендерної рівності в Національній гвардії України. Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції 15 червня 2023 р. Науково-дослідний інститут публічного права. Одеса: Юридика, 2023. С. 85–91.

Олександр АУЛІН,
кандидат філософських наук,
*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

НЕДЖМЕТТІН ЕРБАКАН І ДОБА ПОСТКЕМАЛІЗМУ

Через кардинальні зміни у ставленні до російсько-українського протистояння з боку нового керівництва США суттєво підвищується роль партнерства офіційного Києва з іншими союзниками. Зокрема, йдеться про Туреччину, яка виступає за територіальну цілісність і державний суверенітет України, надає військову та гуманітарну допомогу. Поряд з цим, турецький політичний прагматизм, який виявляється в одночасному розвитку відносин Анкари з РФ, потенційно може призвести до конфлікту інтересів. У цьому контексті слід брати до уваги такі моменти:

- з 2002 р. влада в Туреччині належить поміркованим ісламістам на чолі з теперішнім президентом р. Т. Ердоганом;
- в останні роки Кремль, на відміну від Заходу, намагається будувати відносини навіть з такими радикальними, ісламістськими рухами як ХАМАС і Талібан.

У згаданих умовах становить значний інтерес дослідження політичного ісламу, як важливої складової державної ідеології Туреччини, що суттєво впливає на зовнішню політику країни.

Мета дослідження: простежити вплив політичного ісламу на формування сучасної державної ідеології Туреччини та її зовнішньополітичні пріоритети, особливо в контексті українсько-турецьких відносин в умовах російсько-української війни.

Фундатором сучасного турецького ісламізму вважається Неджметтін Ербакан, який неодноразово обирався президентом і прем'єр-міністром, був політичним наставником Ердогана. Своім прагненням повернути іслам до великої політики, Ербакан поклав початок епосі посткемалізму в політичній історії Туреччини.

Турецьку Республіку створював її перший президент Кемаль Ататюрк (1923–1938) на уламках Османської імперії після її поразки в Першій світовій війні. Мустафа Кемаль будував нову національну державу турків на основі тюркізму, вестернізації та лаїцизму. Після провалу проекту модернізації мусульманської інфраструктури Туреччини для використання як ідеологічного союзника кемалістів, іслам на довгі роки було виключено з великої політики. Запобіжником відродження ісламізму в Туреччині стала армія.

Проте після закінчення Другої світової війни під впливом західних країн у республіці почалася редукція кемалістського диктату, зокрема формування реальної багатопартійності, чим скористались ісламісти. Група релігійних, політичних і громадських діячів на чолі з Ербаканом, які були таємними прихильниками забороненого ще за Ататюрка тарикату Накшбанді, заснували

ісламістський рух MG («Milli Görüş» — «Національний погляд»), структурно та ідеологічно близький єгипетським «Братам-мусульманам». Згодом MG став матричною платформою для більшості ісламістських партій Туреччини. Ербакан вважав, що вестернізація для республіканських лідерів першої хвилі означала відмову від традиційних — ісламських цінностей та інститутів. Тому для розбудови нового «національного порядку» було потрібно не тільки ліквідувати західне домінування в політиці, а й наслідки кемалістської вестернізації.

MNP (Milli Nizam Partisi — Партія національного порядку) став першим ісламістським проектом, який реалізував Ербакан на платформі MG. Цьому сприяли не тільки послаблення кемалізму, але й відповідність партійної ідеології настроям широких верств провінційного населення Туреччини, які зробили можливим обрання Ербакана до турецького парламенту і водночас, дали йому змогу використовувати свій новий політичний статус для партійного будівництва. Окрім прихильників Накшбанді важлива роль у створенні MNP належала їх «колегам» із тарикатів Нурджі та Кадірі. Незважаючи на наявність ісламістської матриці в ідеології MNP, партія не ставила під сумнів державний устрій Туреччини, форму правління й турецький націоналізм як важливу складову державної ідеології того часу — кемалізму. За допомогою партійного ресурсу Ербакан прагнув лише надати останнім «ісламсько-османського відтінку». 1970 р. на з'їзді MNP в Анкарі Ербакан зробив спробу подвійної легітимізації партії, не тільки як результату волевиявлення виборців, але й як нащадка сельджуксько-османської спадщини (що в подальшому сприяло становленню неоосманізму як важливої складової сучасної державної ідеології Туреччини). Згідно з позицією політика, засновниками MNP потрібно було вважати також «великих султанів» Фатіха, Йилдирима, Мурата, Алп Арслана, Гаміда та інших. Незважаючи навіть на таку помірковано проісламську позицію MNP, партія була розпущена після військового перевороту 1971 р. [1, с. 294–296].

MSP (Milli Selamet Partisi — Партія національного порятунку) саме під такою назвою наступного року Ербакан відродив MNP. Завдяки тому, що партійна програма проголошувала представництво ісламського консерватизму в суспільстві, захист інтересів дрібних промисловців, торговців і ремісників, за підсумками виборів 1973 р. MSP отримала 48 місць у парламенті (11,8% голосів) і опинилася на третьому місці. Після чергового військового перевороту 1980 р. діяльність MSP була заборонена.

RP (Refah Partisi — Партія благоденства), яку створив Ербакан 1983 р., фактично стала клоном MSP під новою назвою. Ідеологія нової партії, також як і попередниць, формувалася на двох основних підвалинах: духовному відродженні й економічному розвитку. Найбільшим досягненням RP стала перемога на виборах у турецький парламент 1995 р., коли за партію проголосував 21,38% виборців. Це дало Ербакану, який вступив у коаліцію з ультраправою

МНР (Milliyetçi Hareket Partisi — «Партією вірного шляху»), змогу 1996 р. очолити урядовий кабінет (патерн, який розробив Ербакан для взаємодії з МНР, досі дає партії його послідовника — Ердогана змогу утримувати владу в Туреччині). Такий розвиток подій непокоїв військових. 1997 р. відбувся черговий військовий переворот. Наступного року згідно з рішенням Конституційного суду діяльності RP була припинена. Неджметтін Ербакан був на п'ять років відсторонений від активного політичного життя.

FP (Fazilet Partisi — «Партія чесноти») була заснована у грудні 1997 р. на тлі заборони діяльності RP. Формальним засновником FP був Ісмаїл Альптекін, але справжнім натхненником виступав, як і раніше, Ербакан. До лав FP перейшло 150 колишніх депутатів із RP. Серед членів FP незабаром почалися чвари, що викликали розмежування на дві фракції: «традиціоналістів», які підтримували Ербакана, й «реформаторів» Ердогана. Це призвело до партійного розколу після судової заборони діяльності FP у червні 2001 р.

SP (Saadet Partisi — «Партію щастя») сформували «традиціоналісти», й по факту вона стала ребредингом FP. AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi — «Партія справедливості та розвитку») стала новим явищем у партійному середовищі Туреччини. Ердоган намагався об'єднати традиційні ісламські цінності та, частково, прозахідні принципи політико-економічного розвитку. AK Parti перемогла на парламентських виборах 2002 р. і дотепер є партією влади [2].

Отже, незважаючи на антиісламістські репресії (страту військовими попередника — прем'єра Мендереса, ще три путча військових, і дворазову заборону на політичну діяльність), Неджметтін Ербакан, цей «анти-Кемаль» турецького ісламізму, крім базової ідеологічної платформи — руху Milli Görüş — створив ще 5 ісламістських партій, які поступово розгорнули та поглибили ісламізацію турецької політики й посилили редукцію кемалізму. Апофеозом цей багаторічний діяльності стало те, що Ердоган, колишній політичний вихованець Ербакана, заснував AK Parti. Остання утримує владу в Туреччині понад два десятиліття й повністю усунула військових із політичного життя Туреччини, демонтувавши в такий спосіб один із головних стовпів політико-ідеологічної системи кемалізму. Неоосманізм, який став основою зовнішньої політики президента Ердогана, ще більше звузив поле застосування кемалістських принципів у державній ідеології сучасної Турецької Республіки.

Поряд з цим, у середньостроковій перспективі можна очікувати не стільки на консервацію державної ідеології Туреччини у форматі «посткемалізм + неоосманізм», а радше на її подальшу модифікацію, що виглядатиме як «посткемалізм + постнеоосманізм». Такий формат, через тяжіння постнеоосманізму, на відміну від неоосманізму, до застосування силових методів у зовнішній політиці, може сприяти неочікуваним змінам у ставленні Анкари до сусідів, зокрема України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аулін О. А., Брильов Д. В., Пророченко Н. О., Ярош О. А. Іслам і політика: ідеологія, рухи, організації. Київ, 2019. 369 с.
2. Taşpınar Ö. The Tree Strategic Visions of Turkey. US-Europe Analysis Series. 2011. № 50. URL: <https://salo.li/335aBDA>

Іван БАЙДА,

студент,

Рівненський державний гуманітарний університет

ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОСИН ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ З ГРУЗИНСЬКИМ ПАТРІАРХАТОМ

Сьогодні Україна та Грузія переживають украй важкі часи. Наша Батьківщина бореться за право бути вільною та незалежною, Грузія, своєю чергою, за зразком України стала на шлях євроінтеграції щоб бути частиною вільного демократичного світу. Протягом десятиліть і століть на заваді простих прагнень обох народів стоїть сучасна імперія зла — Росія. Це не тільки яскраво простежується в політичному та військовому аспекті, а й займає вагоме місце в релігійному житті обох народів.

Мета: проаналізувати передумови, перепони та перспективи в діалозі і євхаристійному єднанні між православною церквою України (ПЦУ) та Грузинською православною церквою (ГПЦ).

Надання Томосу про автокефалію для ПЦУ та всього українського народу 2019 р. викликало низку дискусій серед інших православних церков-сестер. Найбільш важливим та обговорюваним стало питання про визнання об'єднаної, української церкви.

З першого дня надання томосу, Грузинська церква досить стримано та обережно висловлювалася щодо визнання об'єднаної української церкви. Зокрема, місцезбудитель патріаршого престолу ГПЦ, митрополит Сенакський і Чхороцкуйський Шіо (Муджирі), заявив що це станеться, коли ГПЦ ознайомиться з текстом томосу про цю автокефалію [6].

Варто зазначити, що ще наприкінці 2018 р., тобто перед наданням незалежності українській церкві, ієрархи Грузії робили досить оптимістичні заяви. «ГПЦ підтримує автокефалію Української православної церкви», — заявив архієпископ Цілканої та Душетської єпархії ГПЦ [5].

З зазначеного можна було б зробити висновок, що Грузинський патріархат стане одним із перших хто визнає українську церкву. Проте низка дискусій усередині церкви та перемовини щодо цього з представниками Константинопольського престолу протягом першого року існування ПЦУ не дали результатів.

Попри це, в січні 2020 р., блаженніший митрополит Епіфаній висловився щодо визнання ПЦУ так: «Я вірю і переконаний в тому, що в наступному році ми отримаємо також визнання декількох помісних православних церков. Я би не хотів називати детально, але це ті церкви, які публічно обговорюють це: і румунська, і кіпрська, і болгарська, і грузинська. Тобто вони дозрівають зараз» [9].

Згодом, у червні 2021 р., очільник Українського уряду, Денис Шмигаль зустрівся з Грузинським патріархом Ілією II. Чи обговорювали питання щодо визнання ПЦУ на широкий загал, не було повідомлено. Проте український прем'єр під час зустрічі підкреслив: «національні історії Грузії та України, зокрема шляхи розвитку православних церков, є схожими. Україна та Грузія разом йдуть дорогою європейської інтеграції. Також прем'єр-міністр відзначив важливість духовно-релігійної складової для становлення, подальшого розвитку обох держав» [10].

Тому цілком можна припустити, що зближення між церквами було одним з ключових питань під час цієї зустрічі.

З початком повномасштабної війни Росії проти України питання щодо визнання ПЦУ знову стало ключовою темою в релігійному середовищі. Звісно, не залишились осторонь дружня Україні Грузія загалом, та предстоятель її церкви зокрема.

«Весь християнський світ, включаючи єпископат України та низку закордонних єпископів РПЦ, говорить про очевидне: Росія розпочала війну в іншій країні. І лише московський владики широко заплющив очі та рота» [7].

Саме так на початку березня 2022 р. висловився Ілія II щодо патріарха московського Кіріла. Він, як і практично весь світ, засудив російську агресію, та висловив повну підтримку Україні та її народу.

Щодо визнання ПЦУ незабаром висловилися й інші ієрархи грузинської церкви, зокрема 13 її представників публічно оголосили про важливість визнання українського православ'я. Коротко та влучно висловився митрополит Ананія (Джапарідзе): «Ми повинні підтримати автокефалію Української Церкви!» [1].

Очевидно, осторонь не залишився і народ Грузії. Так, у квітні 2022 р., було проведено електронне опитування, в якому взяло участь близько 6 тис. громадян. 99% респондентів (5897 осіб) підтримують визнання Української Церкви з боку Патріархату Грузії [2].

Здавалося б, усе вказує на те, що зовсім скоро ГПЦ визнає ПЦУ. Адже архієреї священного синоду, власне сам патріарх та, що найголовніше — грузинський народ підтримують визнання української незалежної церкви. В такому ключі виникає логічне запитання, чому, попри більш ніж очевидну підтримку, грузинська церква досі вагається щодо офіційного визнання та відповідно поминання митрополита Епіфанія як одного з предстоятелів автокефальної церкви на Великому вході?

Ще 2021 р. глава української православної автокефальної церкви Епіфаній висловив думку, яка є актуальною й у наш час: «Там є вплив, як ми розуміємо і знаємо, Російської Федерації, є шантаж Грузинської церкви — якщо вони визнають українську автокефалію, то вони остаточно заберуть від них Абхазію, тобто частину окупованої території зараз. І тому йде таке вагання» [3].

Літо 2022 р. можна вважати історичним у контексті взаємин між церквами, адже під час візиту до Великої Британії митрополит Епіфаній, на запрошення архієпископа Дманіського і Агарак-Таширського Зенона, керівника парафій Грузинського Патріархату у Великій Британії, відвідав грузинський кафедральний храм Різдва Христового у столиці Об'єднаного Королівства. Блаженніший митрополит Епіфаній підніс молитву за перемогу і мир для України, за українське військо й народ. Також було виголошене багатоліття предстоятелям Грузинської та Української Церков. На пам'ять про відвідання храму архієпископ Зенон подарував митрополиту Епіфанію панагію з зображенням Грузинської ікони Богородиці, а також мале архієрейське облачення. «Вірю, що цей день увійде в історію, Ваше Блаженство є другим після Католикоса-Патріарха Ілії Предстоятелем Помісної Церкви, хто відвідав наш храм. Для нас це велика честь і радість!», — зауважив ієрарх [8].

Ця зустріч дуже показова з кількох причин. По-перше, грузинський архієрей, звертаючись до владики Епіфанія, наголошує на його статусі предстоятеля, по-друге, він дарує йому панагію як символ архієрейського сану, що ще раз підкреслює визнання, по-третє, під час молитви було відкрито Райські ворота, а предстоятель української церкви молився за святим престолом, що ще раз указує на фактичне визнання української церкви та її предстоятеля. І найголовніше, враховуючи дуже чітку ієрархію в православ'ї, така зустріч не могла б відбутися без дозволу на те грузинського патріарха, навіть, якби той чи інший архієрей пішов проти волі предстоятеля та церкви, це б призвело до відповідних рішень синоду. Проте ніяких негативних явищ через цю зустріч не відбулося, навпаки у грудні цього ж року владики обох церков знову зустрілися, тепер уже в Києві.

Під час зустрічі архієпископ Зенон висловив підтримку українському народу та особисто митрополиту Епіфанію, а також запевнив у постійних молитвах за встановлення в Україні миру. Предстоятель Православної Церкви України подякував Його Високопреосвященству за візит і висловив сподівання на подальші дружні відносини [4].

У серпні 2024 р. відбулась уже третя зустріч між архієреями церков-сестер, що вказує на позитивну тенденцію й дає надію на те, що в недалекому майбутньому між церквами буде встановлене офіційне євхаристійне спілкування.

Отже, очевидним є те, що ГПЦ церква всіма діями підтримує ПЦУ, проте попри страх до Росії, яка незаконно окупувала її та наші території, поки не може наважитися на офіційне визнання. Можна припустити, що після закінчення ро-

сійсько-української війни грузинська церква, як і багато інших автокефальних церков перегляне питання про визнання української церковної незалежності.

Список використаних джерел та літератури:

1. 13 архиєреїв Грузинської Церкви заявили про підтримку визнання ПЦУ. URL: <https://salo.li/bCABcA7>
2. 99% грузинів вважають, що Грузинський Патріархат має визнати ПЦУ URL: <https://salo.li/5D38E3d>
3. Визнати Українську автокефалію Грузинській церкві заважає Росія — Епіфаній. URL: <https://salo.li/2ea5ca1>
4. Відбулася зустріч Митрополита Епіфанія з архієпископом Дманіським і Агарак-Таширським Зеноном. URL: <https://salo.li/9E4533a>
5. Грузинська православна церква підтримує українську автокефалію. URL: <https://salo.li/2Ff7020>
6. Грузинська православна церква повідомила, коли висловиться щодо автокефалії ПЦУ. URL: <https://salo.li/90b9366>
7. Католикос-Патріарх всієї Грузії Ілля II: «Росія почала війну, а Кіріл закрив очі і рот». URL: <https://salo.li/3064Aea>
8. Митрополит Епіфаній відвідав кафедральний храм Різдва Христового єпархії Грузинського Патріархату у Великобританії. URL: <https://salo.li/c3a25F3>
9. Наступного року визнати ПЦУ можуть ще 4 церкви — Епіфаній. URL: <https://salo.li/3e4F05e>
10. Шмигаль зустрівся з патріархом Грузинської православної церкви, визнання від якої домагається Київ і ПЦУ. URL: <https://salo.li/d3F3761>

Іван БОГДАНОВИЧ,

кандидат економічних наук, доцент,

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ЯДЕРНА ЗБРОЯ БІЛОРУСІ — НЕБЕЗПЕКА ДЛЯ ЄВРОПИ?

На сучасному етапі Республіка Білорусь та Російська Федерація мають доволі широку політико-правову та договірну базу відносин у рамках «Союзної держави». Це формування є наддержавним утворенням Росії та Білорусі з поєднано організованим єдиним політичним, економічним, військовим, митним, валютним, юридичним, гуманітарним, ринковим і культурним простором. Це формування створювалося послідовно на підставі підписаних таких документів:

- 1996 р. — «Договір про створення спільноти Білорусі та Росії»;
- 1997 р. — «Договір про Союз Білорусі та Росії»;
- 1998 р. — «Декларація про подальше єднання Республіки Білорусь і Російської Федерації»;
- 1999 р. — «Договір про створення Союзної держави».

Білорусь пов'язана з Росією й низкою інших інтеграційних проєктів, серед яких Організація договору з колективної безпеки (з 1992), Митний союз (з 1995), Євразійське економічне співтовариство (з 2000), Єдиний економічний простір (з 2003). З 2015 р. Білорусь стала членом Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). Фактично всі інтеграційні ініціативи Москви у рамках СНД знаходили схвалення та підтримку офіційного Мінська.

З 2014 р. помітно погравлюється політика Москви щодо пострадянських політико-економічного (СНД) та оборонно-безпекового (ОДКБ) інтеграційних проєктів, створених під егідою Росії. У відносинах з Білоруссю Москва почала прямо пов'язувати економічну підтримку з діями Мінська щодо реалізації Союзного договору.

Умови Договору про Союзну державу Росії та Білорусі накладають на Мінськ зобов'язання координувати з Москвою зовнішньополітичну, безпекову та оборонну діяльність [2]. Функціонує регіональне угруповання військ (сил) Росії й Білорусі, здійснюється спільна охорона зовнішнього кордону в повітрі, проводяться щорічні стратегічні та оперативно-тактичні спільні навчання. Поряд з цим на білоруській території розташовано низку російських військових об'єктів. Значна частина білоруського офіцерського корпусу отримала або отримує військову освіту в російських військових закладах і академіях. Ці дві країни тісно співпрацюють у військовій промисловості, зокрема, щорічно планується й реалізується спільне оборонне замовлення, здійснюються союзні програми озброєння тощо.

Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. та дієве сприяння цьому з боку Білорусі, міжнародні санкції щодо нинішнього керівництва країни фактично позбавили Мінськ можливості далі вести політику «балансування» між геополітичними центрами. А це, своєю чергою, змусило адміністрацію О. Лукашенка погодитися з заходами поглиблення військово-політичної та фінансово-економічної інтеграції з Росією в рамках Союзної держави та інтеграційних об'єднань на чолі з РФ. Таке становище, зокрема, зумовило розміщення на території Білорусі компонентів тактичної ядерної зброї РФ, військово-технічну підтримку та постачання паливно-мастильних матеріалів для збройних сил Росії, активну підтримку й артикулювання пропагандистських наративів, що панують у РФ.

Інтенсивніші заходи Росії щодо повної інтеграції Білорусі на тлі російсько-української війни має стратегічні виміри. Це забезпечує відсунення потенційної лінії фронту з країнами НАТО, збільшує глибину територіального простору, уможливорює поліпшення розвідувальних операцій у прикордонних районах держав-членів Альянсу, зменшує час підльоту ракетного озброєння, а також посилює позиції Москви в контексті деблокади Калініградської обл. завдяки можливого використання Сувальського коридору.

Новим кроком Кремля стало повідомлення, що Росія розмістить у Білорусі тактичну ядерну зброю. 25 березня 2023 р. президент Росії Володимир Путін, аргументувавши це наміром Британії поставити Україні танкові снаряди зі збідненим ураном (а також тим, що Олександр Лукашенко давно просив про це). Привід з британськими снарядами — надуманий, пояснюють військові експерти: адже бронебійні снаряди зі збідненим ураном не мають нічого

спільного зі зброєю з ядерними компонентами. Влітку того ж року в Білорусі побудовані сховища для тактичної ядерної зброї. Мінську Москва також передала ракетний комплекс «Іскандер» та літаки, які можуть використовувати ядерне озброєння [6].

За інформацією керівника Головного управління розвідки Міноборони України Кирила Буданова, в серпні 2023 р. Росія доправила до Білорусі перші ядерні боеголовки, але використання їх він ставить під великий сумнів. За його оцінкою, «дані кроки — це засіб ядерного стримування та підвищення ставок» [1]. У цю площину лягли масштабні тренування напередодні з ядерними імітаторами, — зазначив керівник української розвідки [1].

Зазначимо, що, перенісши тактичну ядерну зброю в Білорусь, тим самим Росія розмістила свої ядерні сили ближче до території НАТО. Президент Росії Володимир Путін погрожує ширшою військовою конфронтацією з Альянсом через те, що останній підтримує Україну.

У цей контекст лягає прийняття на Всебілоруських народних зборах 25 квітня 2024 р. Концепції національної безпеки та Воєнної доктрини держави в новій редакції. Ці концептуальні документи з національної безпеки та оборони переважно віддзеркалюють фактичні нинішні погляди керівництва Білорусі на міжнародні, регіональні й внутрішньополітичні тренди, загрози та виклики.

В площині нашої теми слід виділити головні положення нової редакції Концепції національної безпеки Республіки Білорусь [4]. Так, виокремлено основні тенденції сучасного світу: ерозія колишньої договірно-правової системи контролю над озброєннями; новий оберт гонки озброєнь, спровокований прагненням «окремих держав» нарощувати військову активність і використовувати військову силу для забезпечення своїх інтересів; зростання кількості держав, котрі прагнуть отримати ядерну зброю або розмістити її на власній території, особливо в Європі.

До них додаються основні положення нової редакції Воєнної доктрини Республіки Білорусь [3]. А саме: вся відповідальність за руйнування системи міжнародної безпеки покладається на Захід на чолі зі США, що «намагається здійснювати контроль над ресурсами всієї планети»; внаслідок протистояння Заходу й інших геополітичних центрів допускається можливість розв'язання війни за участю більшості держав світу, включно з застосуванням зброї масового знищення; недієздатність міжнародних інституцій щодо геополітичних процесів.

У документі визначено чинники основних зовнішніх загроз для Білорусі, зокрема це: продовження «нічим не обґрунтованого» розширення НАТО через прийняття до складу цього блоку нових членів; формування механізмів залучення держав у військову діяльність НАТО без надання їм членства та відповідних гарантій з боку Альянсу; створення осередку напрути біля кордонів РБ; подальша підтримка «спровокованого Заходом воєнного конфлікту» в Укра-

їні та перешкоджання з боку НАТО його мирному врегулюванню, що створює передумови для ескалації та поступового розширення кількості учасників конфлікту тощо.

У розвиток цих засад стало підписання в грудні 2024 р. Договору між Росією та Білоруссю про гарантії безпеки в рамках Союзної держави. У статті 6 документа зазначається, що обидві сторони розглядають ядерну зброю Росії як «важливий чинник запобігання ядерним військовим конфліктам та військовим конфліктам із застосуванням звичайних засобів ураження» [5]. Російський посол у Білорусі Борис Гризлов заявив, що зовнішні кордони союзної держави утворюють єдиний оборонний простір. Ядерну зброю підписанти договору можуть застосувати у відповідь на агресію проти будь-якої зі сторін з використанням звичайної зброї, якщо це створить критичну загрозу її суверенітету або територіальній цілісності.

У статті 4 договору вказується, що Білорусь і Росія розглядають збройний напад на учасника Союзної держави як акт агресії проти всієї Союзної держави й застосують заходи у відповідь з використанням усіх сил і засобів, що є в їх розпорядженні.

Крім цього, за умовами договору, у Білорусі можуть створювати військові та інші об'єкти Росії. На її території можуть розміщуватися російські військові [5].

Отже, Росія перемістила тактичну ядерну зброю в Білорусь, ближче до території НАТО. Президент Росії Володимир Путін тим самим погрожує ширшою військовою конфронтацією з Альянсом через підтримку України.

Експерти наголошують, що ядерне питання висить над головами західних лідерів відтоді, як Росія вторглася в Україну. Західні розвідники й фахівці оцінюють перекидання зброї в Білорусь як досягнення однієї з найзахідніших точок розгортання ядерного арсеналу Кремля. Слід розуміти, що режим Лукашенка існує переважно завдяки тому, що його підтримує Росія, й у цьому контексті він знає, на кого орієнтуватися. Путін умисно хоче глибше затягнути у війну та не дати Лукашенку з неї вийти.

Переміщення ядерної зброї — чіткий політичний посил, але деякі експерти применшують військове значення цього кроку, стверджуючи, що зброя не становить більшої загрози для Альянсу, тому що її перемістили лише на кілька сотень миль ближче до території НАТО. Проте Путін може посилити ядерні погрози щодо НАТО в найближчому майбутньому, особливо, коли Росія намагається відновити свої поріділі збройні сили в Україні й бачить, що військова підтримка Києва з боку Заходу починає слабшати. З іншого боку, рішучість Заходу протистояти ядерному шантажу зростає.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білорусь отримала ядерні боеголовки від РФ, але використати їх не вийде — Буданов // Радіо Свобода. 31 серпня 2023. URL: <https://salo.li/036543c>

2. Лисянський П. «Союзна держава» Кремля. Наміри окупантів. ІВ.ua. 10 жовтня 2022. URL: <https://salo.li/30Fa9D2>
3. Об утверждении Военной доктрины Республики Беларусь: Решение Всебелорусского народного собрания № 6 от 25.04.2024. URL: <https://salo.li/5596f6f>
4. Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь: Решение Всебелорусского народного собрания № 5 от 25.04.2024. URL: <https://salo.li/Ba9E4b1>
5. Савин Т. Договор о гарантиях безопасности РФ и Беларуси: как страны будут применять ядерное оружие // Фокус. 05 февраля 2025. URL: <https://salo.li/ffc970f>
6. Тимошенко Д., Якубович Т. Гра на нервах: навіщо Росії ядерна зброя у Білорусі // Радіо Свобода. 28 березня 2023. URL: <https://salo.li/c842Cf3>

Наталя ВАРОДІ,

кандидат історичних наук, габілітований доктор з історії, професор,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

СТАВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ДО МУКАЧІВСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Незалежну Греко-католицьку єпархію Мукачєва заснував 1771 р. Папа Климент XIV. Наприкінці XVIII ст. єпархія перенесла осідок із Мукачєва до Ужгорода, проте прикметник «Мукачівська» залишився в її назві [20, old. 25; 22, old. 7]. Юрисдикція Греко-католицької єпархії Мукачєва між двома світовими війнами охоплювала 320 парафій, 265 з яких — на території сучасного Закарпаття [12, с. 193]. 1943 р. Сталін відновив Московський православний патріархат, вирішивши долю Греко-католицької церкви в СРСР [16, old. 277]. 31 січня 1944 р., коли наближалася лінія фронту, Ватикан призначив апостольським адміністратором єпархії д-ра Міклоша Дудаша з Гайдудорога [9]. 1944 р. Червона Армія прибула на Закарпатську Україну, що викликало занепокоєння серед духовенства [11, old. 56–58]. Вивчення історії Греко-католицької церкви на Закарпатті в умовах радянської влади дає змогу краще зрозуміти механізми радянської політики «возз'єднання» церков, що насправді призводила до знищення незалежних від держави релігійних інституцій.

Мета роботи — охарактеризувати ставлення радянської влади до єпархії під час Другої світової війни.

Було зрозуміло, що атеїстична політика радянського уряду негативно вплине на церковну діяльність, тому у вересні 1944 р. Міклош Дудаш прибув до Ужгорода й на зустрічах в Ужгороді, Мукачєві та Хусті визначив напрям, якого мали дотримуватися священники для збереження церкви. Він наказав, щоб кожен залишався на місці й щоб ніхто не приєднувався до угорської армії, котра відступає, щоб греко-католицькі церкви діяли — наказав проповідувати і зміцнювати віру серед місцевих мешканців ще більш ревно й служити за будь-яких обставин.

Він також дозволив відправляти меси поза церквою, у школах, приватних будинках, а також скорочені церемонії без атрибутів меси. Після прибуття Червоної Армії на Закарпаття духовні особи Греко-католицької єпархії Мукачєва зробили все можливе, щоб дотриматися присяги перед єпископом Міклошем Дудашем. За винятком шести осіб, вони не залишили призначені посади [11, old. 56–61; 23, old. 63].

Коли радянські війська вторглися на Закарпаття 27 жовтня 1944 р., єпископ Ромжа обрав своїм вікарієм Олександра Хіру, на чий досвід, поради, проникливість, дипломатичне чуття він міг покластися і хто був його справжнім соратником проти нападів сталінської державної влади [15, old. 124].

Вже 1944 р. представники радянської влади почали систематичну ліквідацію Греко-католицької церкви на Закарпатті, зокрема єпископ Теодор Ромжа став жертвою замаху в Мукачівській лікарні 1 листопада 1947 р. Хоча він намагався бути лояльним до нової влади, але, попри тиск на нього, відкинув віровідступництво й був не готовий брати участь у ліквідації своєї церкви [16, old. 278–282; 28, old. 89–283].

Радянські війська окупували Ужгород 28 жовтня 1944 р. Армія, що прибула, та прорадянська місцева влада святкували річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції 7 листопада 1944 р. в будівлі кінотеатру Ракоці навпроти Римокатолицької церкви в Ужгороді, а префектури Закарпатського штабу теж вітали та святкували перемогу радянської армії. Керівництво Греко-католицької єпархії Мукачєва викликали сюди на зустріч [25, old. 289], а єпископа Теодора Ромжу запросили виголосити урочисту промову, в якій він мав би просити від імені народу Закарпаття відокремитися від Чехословацької Республіки. Єпископ Ромжа хотів доручити канонікові Олександру Хірі урочисту промову, але, оскільки на той час у його будинку вже «перебували» два політичні комісари (у званні майора), це швидко стало відомим — і це не було дозволено, бо військові хотіли почути саме його, навіть запропонували, що самі напишуть промову, яку Ромжа відхилив [14, р. 1], і зрештою виголосив коротку промову. У ній він подякував Небесному Отцеві за те, що під час Другої світової війни не було завдано зовеликої шкоди Закарпаттю, подякував великому вождю Сталіну за визволення та побажав йому успіхів на шляху до миру [31, old. 27].

Голова зборів, Сергій Стасєв, син російського юриста-емігранта, що мешкав в Ужгороді й призначений радянським мером міста [15, old. 132] за кілька днів до того, прочитав коротку телеграму до Президента Чехословацької Республіки: «Народ Закарпаття просить Вас, пане Президенте, звільнити його від Республіки [...]» [14, р. 2]. Наступного дня у «Закарпатській правді» з'явилося повідомлення за підписом Ромжі, де єпископ від імені єпархії оголосив про добровільне приєднання та возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, яке було опубліковано також у київських газетах [14, р. 2]. Ромжа спростував цю новину,

і з ним зв'язалася влада, яка заявила, що опубліковані новини були тими, про які він мав би говорити. Після цього єпископ вирішив, що він більше не відвідуватиме такі заходи й не спілкуватиметься з пресою [25, old. 289].

На серйозні погрози політруків, згідно з якими відмова підписати маніфест була конфронтацією з радянською владою, єпископ відповів: «Маніфест є політичним документом, а єпископ не має займатися політикою» [31, old. 27].

18 листопада 1944 р. в Мукачеві керівники Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії — заступник єпископа, ігумен Феофан Сабо; архимандрит Олексій Кабальок; секретар єпископської канцелярії Іван Кополович; декан Дмитро Беяков та вчитель гімназії з Хуста Петро Лінтур склали листа з проханням до керівника Радянського Союзу приєднати Закарпатську Україну до СРСР як «Карпатську Радянську Республіку», кордони якої простягалися б від Ясіні до Попрада, від річки Уж до Дебрецена. Вони також просили, щоб Мукачівсько-Пряшівська православна єпархія була підпорядкована владі Московського Патріархату, і щоб греко-католицькі церкви, інше церковне майно та землі Закарпатської України були передані православній церкві. Після того, як лист підписали також 23 священники, за підтримки політичного відділу 4-го Українського фронту, 7 грудня 1944 р. православна делегація відвезла звернення до Москви [24, old. 230]. Звичайно, те, про що йшлося в листі, незабаром було виконано, а майно Греко-католицької церкви передали Православній церкві [4, old. 1–123; 16, old. 277]. Отже, радянське керівництво хотіло ліквідувати Греко-католицьку церкву, використовуючи метод «возз'єднання» [17, old. 100].

Представники радянської влади ліквідовували Греко-католицьку єпархію Мукачева поступово, для чого, серед іншого, почали шукати матеріальні, антирадянські звинувачення в єпископській бібліотеці; посилили терор, психологічний тиск на єпископа, священників тощо [19, old. 42; 31, old. 35].

Єпископ Ромжа, як керівник Мукачівської єпархії ніколи не брав участі в політичному житті, тому радянське керівництво не могло висунути звинувачень, які могли б викликати підозру щодо нього і, таким чином, Греко-католицької церкви. Втім, радянська влада хотіла всіляко поставити єпископа на коліна. Однак головний пастор уперто опирався волі радянської влади, за якою єпископ мав би ініціювати об'єднання з Російською православною церквою [13, old. 199].

У другій половині січня 1945 р. полковник Тюльпанов наказав єпископу Ромжі відвідати генерала Івана Петрова, командувача 4-го Українського фронту, як головнокомандувача армії, що звільнила Ужгород, і дорікнув керівнику Греко-католицької єпархії Мукачєвого за те, що той не зробив цього сам [14, р. 3]. Петров і генерал Лев Мехліс приймали єпископа й каноніка Хіру разом. Темою зустрічі було приєднання Закарпаття до Радянської України, на тлі жорстких залякувань. Обидва церковні діячі висловили думку, що «уряди двох країн, ЧСР

і СРСР, вирішують питання приєднання» [14, р. 4]. Побачивши гнів генералів, Хіра намагався виправити ситуацію, привітавши їх словами вдячності, які він дізнався з газет, рятуючи єпископа [14, р. 4].

У лютому 1945 р. був заарештований о. Петро Дем'янович, греко-католицький парох Рахова, який був членом Верхньої палати парламенту від Закарпаття між 1933 і 1944 рр. під час угорського правління. Його звинуватили в шпигунстві та зраді «радянського народу» й засудили до смертної кари. Літнього чоловіка розстріляли на лікарняному ліжку в Ужгородській лікарні на Страсну п'ятницю, 21 квітня 1945 р. [16, old. 284].

24 березня 1945 р. Народна Рада видала декрет «Про вільний вибір релігії» [10, old. 1–2], згідно з яким усі повнолітні громадяни мали право змінювати релігію за власним бажанням або бути позаконфесійними, а неповнолітні могли змінювати релігію за згодою батьків чи опікунів [1, old. 1–5]. Також 24 березня 1945 р. Народна Рада Закарпатської України прийняла декрет, що забороняв використання терміна «греко-східний» і натомість наказувала вживати назву «православний» [2, old. 1–4]. 20 квітня 1945 р. Греко-східна єпархія Мукачєва-Пряшева була приєднана до Московського Патріархату [3, old. 1–22].

Отже, політика радянської влади щодо Греко-католицької єпархії Мукачєва протягом 1944–1945 рр. характеризувалася систематичним тиском, поступовим обмеженням прав і діяльності церкви, використанням адміністративних і репресивних методів з метою її повної ліквідації та заміни на підконтрольну державі Російську православну церкву. Цей процес став прикладом реалізації загальносоюзної політики боротьби з релігійними організаціями, що мали зв'язки з західним світом, та демонструє типові методи встановлення тоталітарного контролю на новоприєднаних територіях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Закарпатської області (Далі — Держархів Закарпатської обл.). Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 660.
2. Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 661.
3. Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 665.
4. Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 666.
5. Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 2.
6. Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 13. Спр. 1511.
7. Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 18. Спр. 1715.
8. Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 802.
9. Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 964.
10. Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-1490. Оп. 1. Спр. 3.
11. Держархів Закарпатської обл. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 5392.
12. Пекар А. Нарис історії Церкви Закарпаття. Т. 1: Єпархічне оформлення. Рим — Львів, 1967.
13. Bendász D. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma // A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában. Berehove: II. RFKMF Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2016.
14. Bendász I. Greek Catholic Library and Archives // Chira Sándor hagyatéki iratai. Visszaemlékezés. Karaganda. July 14, 1958.

15. Bendász I., Bendász D. Helytállás és tanúságétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Uzhhorod — Budapest: Galéria-Écriture, 1994.
16. Botlik J. Hármaskereszt alatt: Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 1997.
17. Brenzovics L. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpánton túli területe, 1945. június — 1991. augusztus // Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs — Budapest: Dialóg Campus, 2009. Old. 100.
18. Dupka G. Egyházüldözés Kárpátalján 1944–1991. A Gulágra elhurcolt és megtorlásban részesült kárpátaljai római katolikus, görögkatolikus papok, református lelképásztorok és más felekezetek vezetőinek emlékére. Uzhhorod — Budapest: Szolyvai Emlékparkbizottság — Intermix Kiadó, 2017.
19. Gönczi A. A görögkatolikus egyház felszámolása Kárpátalján az Orosz Föderáció Állami Levéltára anyagának tükrében // Értékek és kihívások. II kötet. Uzhhorod: Autdor — Shark, 2016. Old. 41–48.
20. Gönczi A. Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. Uzhhorod — Berehove: PoliPrint-II. RFKMF, 2008.
21. Hodinka A. A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1909.
22. Marosi I. Görögkatolikus Magyarok. Nagybégány — Berehove: Szent Miklós Egyesület, 2014.
23. Mihály Z., Zombori I. Az egyház hatalma — a hatalom egyháza. Budapest: METEM, 2015.
24. Oficinskij R. A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében // Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum, 2010. Old. 216–232.
25. Oficinskij R. Egyházellenes intézkedések // Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum, 2010. Old. 289–291.
26. Oficinskij R. Megtört pravoszlávok és üldözött reformátusok // Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum, 2010. Old. 296–298.
27. Puskás L. Gondolatok az orosz ortodox egyház 20. századi történetéből. Lapszéli jegyzetek az Orosz Ortodox Egyház története első magyar nyelvű kiadásához // Teológiai — Hittudományi Folyóirat. № 34. Évfolyam 3–4. Szám. 2000. Old. 130.
28. Puskás L. Romzsa Tódor püspök élete és halála. Nyíregyháza: Don Bosco Kiadó Bt, H. n., 1998.
29. Riskó M. «A jó harcot megharcoltam, a hitet megőriztem...» Betekintés Chira Sándor püspök életútjába a források tanúságával // Acta Academiae Beregsasiensis. Vol. II. Berehove — Uzhhorod: RFKMF, 2014. 13 évf. 1. k., 168.
30. Riskó M. Az eskü mindvégig kötelez. A kárpátaljai görög katolikus egyház kálváriája 1944–1991. Uzhhorod — Budapest: Intermix, 1995.
31. Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála / R. R. Bulezca (ed.). Uzhhorod — Budapest: Intermix, 2000.

Володимир ВЕРБИЦЬКИЙ,

аспірант,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

УДК 347.74:94(477) «16/18»

ПОНЯТТЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ КОНТРАКТІВ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У ГЕТЬМАНЩИНІ

При вивченні історіографії та писемних джерел періоду Гетьманщини щодо господарських відносин дослідник може зустріти терміни як «договір», так і «контракт», проте важливо розрізняти термінологічно відмінність цих понять. Наразі в дослідженнях сучасний термін часто використовується «до-

говір» до тих документів, які в Гетьманщині мали назву «контракти», що призводить до термінологічного змішування понять договорів як міждержавних публічних угод і приватних угод між учасниками торговельних відносин.

Серед дослідників-правознавців тему договірних відносин у Гетьманщині найдокладніше вивчав І. Й. Бойко у відомих монографіях «Зобов'язальне право Гетьманщини за Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року» [4] та «Держава і право Гетьманщини» [3]. У цих працях І. Й. Бойко досліджував правову систему Гетьманщини, систематизуючи норми цивільного права Гетьманщини та розкривав форму і зміст окремих договорів.

Мета дослідження: з'ясувати термінологічні відмінності між поняттями «договір» і «контракт» у господарських відносинах періоду Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.), визначити їх етимологію, правове значення та особливості застосування у торговельній практиці.

Розмежування термінів «договір» та «контракт» дасть змогу ефективніше формулювати проблеми досліджень та шукати їх вирішення, тому слід проаналізувати історичні джерела щодо використання термінів «контракт» і «договір» для опису торговельної угоди, укладеної не між державами, а на приватному рівні. Також завданням дослідження є аналіз використання цих термінів у джерелах та літературі.

Торговельні відносини між людьми існують стільки ж, стільки існує цивілізоване суспільство, але детальна регламентація умов договору, який передбачав обмін певних речей на інші речі, товари чи послуги, як і безпосередня назва цих домовленостей, природно, відрізнялась залежно від регіону.

Предметом наукового інтересу автора є вивчення поняття торговельних контрактів на українських землях Гетьманщини другої половини XVII ст. — XVIII ст., з'ясування форми контрактів учасників торговельних відносин, видів права, яке до таких договорів застосовувалось та врегулювання розбіжностей у використанні тієї чи іншої системи права до торговельних контрактів і порядок врегулювання спорів.

При вивченні історіографії та писемних джерел періоду часто трапляються терміни як «договір», так і «контракт».

Звертаючись до етимології цих слів, можна зрозуміти, що поняття «контракт» походить від німецького слова «kontrákt», що, в свою чергу, походить від лат. «contractus» — «стягання; здійснення; угода, договір, контракт», пов'язаного з *contraho* «стягаю; спричиняю; викликаю», утвореним за допомогою префікса *com* (*con-*) «з-» від *traho* «тягну; викликаю» [6, с. 556].

Римське право розрізняло два види такої домовленості: «*pactum*» і «*contractus*». «*Pactum*» або «*pactum nudum*» був простою домовленістю волі двох або декількох осіб, що не породжувала цивільного зобов'язання, а лише зобов'язання натуральне, тобто таке, що не охороняється позовом. Якщо до-

мовленість супроводжується фактом, на підставі якого висловлене право кредитора охороняється позовом, то така домовленість називалась у джерелах договором — «contractus». Наприклад, ті правочини, які породжують позови, не залишаються при загальній назві («раста»), а позначаються наданою цьому виду назвою «контракти»: такими є купівля-продаж, найм, товариство, позика, зберігання та інші подібні контракти [5].

В свою чергу, «договір» походить від праслов'янського «govoriti», [*gavoriti], похідне від «govogъ» [*gavogъ] [7, с. 542] тобто це — питомо слов'янське поняття.

На території Гетьманщини укладалися численні міжнародні або міждержавні угоди, які традиційно називаються договорами (Зборівський договір 1649 р. [8], Білоцерківський договір 1651 р. тощо), хоч часто такі угоди могли називатись і трактатом, і статтями. Тож можна стверджувати, що в історіографії поняття «договір» закріплено за такими міждержавними угодами.

Угодами ж можна назвати будь-яку домовленість, що не обов'язково юридично закріплена.

Складніше з застосуванням поняття «контракт». Судячи з дослідження А. В. Блануци, волинська шляхта ще в другій половині XVI ст. використовувала саме контракти при досягненні домовленостей щодо купівлі-продажу, застави, оренди, обміну [2]. Така традиція використання саме контрактів, а не договорів, поширилась і на територію Київського, Чернігівського й Брацлавського воєводства, що стали основою для Гетьманщини. Зокрема в матеріалах Архіву Південно-Західної Росії знаходимо підтвердження про укладання контрактів: «Контракт об отдаче Вольнским подстолим Станиславом Манецким имения своего Островка в аренду Парнавскому хорунжему Иосифу Славку» [1], «Контракт Белоцерковского старосты Яна Яблоновскаго с Киевским мещанином Михаленком на аренду земли» [1].

У безпосередньому юридичному акті, яким керувалися сторони при укладенні контрактів — «Правах, за якими судиться малоросійський народ», у розділі № 28 «Про ярмарки, торги і контракти купецькі» йдеться про вільну торгівлю, про об'єкти торгівлі, а в Артикулі 3 розділу № 28 розкривається зміст самих контрактів, проте цей Артикул називається «Про зміст угоди про купівлю і продаж», а далі йдеться про опис властивостей договору [9, с. 477–479]. Тобто, хоч у «Правах...» непослідовно вживаються терміни «контракт» і «договір», все ж можна стверджувати, що при використанні назви угоди в купецьких, торговельних справах використовувався термін «контракт», а термін «договір» використовувався як синонім до слова «угода» чи «домовленість».

У «Договірному право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року» І. Бойко використовує термін саме «договір» щодо угод купівлі-продажу, обміну та дарування, позички, майнового найму та наводить загальні ознаки дійсності таких договорів: 1) наявність волі сторін; законність змісту договору; 3) письмова форма договору; 4) реєстрація дого-

ворів в урядових (судових) книгах, що підтверджувало укладення договору та його фіксацію для можливого судового процесу [3, с. 82–88].

Отже, з часу виникнення в римському праві термін «контракт» пройшов тривалий шлях застосування від римського права до німецького й через польський вплив та вплив магдебурзького права проник до права Гетьманщини. І хоч у Гетьманщині існував власний термін для назви приватних угод, саме контракт став, відповідно до визначення в римському праві, застосовуватися на позначення назви офіційних, оплатних, приватних чи торговельно-купецьких угод, які передбачали правові наслідки у формі судового захисту. Термін «договір» у джерелах використовується як синонім «угоді» та «домовленості» й не позначав безпосередньо назви документа, а дослідники термін «договір» використовують на позначення загального поняття будь-яких двосторонніх домовленостей.

Втім, залишається багато місця для подальших досліджень архівних джерел та історіографії, вивчення впливу сусідніх правових систем на торговельні контракти у Гетьманщині, їхній еволюційний розвиток і значення для історичної та юридичної науки в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архив Юго-Западной России. Киев: В Типографии Киевского Губернского Управления, 1876. Т. 6 : Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI–XVIII веке (1498–1795). 795 с.
2. Блануца А. Земельні контракти волинської шляхти в другій половині XVI ст. // Український історичний журнал. 2005. № 6. С. 33–50.
3. Бойко І. Держава і право Гетьманщини. Львів: Світ, 2000. 117 с.
4. Бойко І. Зобов'язальне право Гетьманщини за «Правами за якими судиться малоросійський народ». Львів: Світ, 1998. 50 с.
5. Гринько С. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним прав // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 22–26. І <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.3>
6. Етимологічний словник української мови: Т. 2 (Д–Копці) / ред. О. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1985. 572 с.
7. Етимологічний словник української мови: перший том (А–Г) / ред. О. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982. 633 с.
8. Зборовський трактат від серпня 1649 року // Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus79.htm> (дата звернення: 28.04.2025).
9. Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 / ред. О. Мироненко. Київ: Книга, 1997. 547 с.

Ігор ВЕТРИНСЬКИЙ,

кандидат політичних наук,

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ З БОКУ РФ ЯК ВИКЛИК ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ

Протягом майже двох десятиліть гібридні загрози та війни є одним з основних інструментів російської зовнішньої політики. Кремль активно застосовує

комбінацію військових, політичних, економічних, інформаційно-пропагандистських і кібератак, щоб досягти стратегічних цілей без формального оголошення війни. Такий підхід десятиліттями дає РФ змогу впливати на сусідні держави, дестабілізувати ситуацію в Європі, уникати прямих санкцій та зберігати видимість «миролюбної» держави. Можна навести низку прикладів застосування цих інструментів щодо країн Східної Європи, зокрема України й країн Балтії. Також саме завдяки комбінації насамперед інформаційних та економічних засобів у поєднанні з активною діяльністю спецслужб Кремлю певною мірою вдається впливати на внутрішньополітичні процеси всередині ЄС і США.

Мета дослідження: проаналізувати гібридні загрози та війни як ключовий інструмент російської зовнішньої політики, визначити їх сутність, методи застосування та вплив на безпеку демократичних держав, зокрема країн Європи та євроатлантичної спільноти.

Гібридні загрози визначають як скоординовані та синхронізовані дії, які цілеспрямовано ведуться проти системних вразливостей держав та інституцій за допомогою широкого спектру засобів [6]. Найнебезпечнішими подібні дії є для демократичних країн, де відкриті суспільства, широкі громадянські права та свобода слова полегшують роботу ворожих структур. Європейський Центр передового досвіду з протидії гібридним загрозам описує останні як діяльність, спрямовану на вплив на різні форми прийняття рішень на місцевому (регіональному), державному або інституційному рівні, розроблену для сприяння та/або виконання стратегічних цілей агента, котрі підривають та/або завдають шкоди цільовій групі [6].

З 2008 р., в рамках агресії проти Грузії, Кремль почав на практиці «тестувати» нові підходи до неконвенційних гібридних військових операцій, які пізніше отримають теоретичне обґрунтування в «доктрині Герасімова». Дії РФ характеризуються змішуванням класичної війни з використанням нерегулярних військових формувань і масштабним інформаційно-пропагандистським супроводом, покликаним уповільнити й зменшити можливу міжнародну підтримку держави-жертви. В лютому 2013 р. очільник Генерального штабу РФ В. Герасімов опублікував статтю, де виклав нову теорію сучасної війни, що більше нагадує злом суспільства противника, ніж пряму атаку на нього. Він наголосив, що «змінилися самі «правила війни». Роль невійськових засобів досягнення політичних і стратегічних цілей зросла, й у багатьох випадках вони перевершили за ефективністю потужність сили зброї. ... Все це доповнюється прихованими військовими засобами» [7]. Агресія проти України на початку 2014 р. стала продовженням практичного втілення «доктрини Герасімова», коли операції армії РФ поєднувалися з відправкою іррегулярних військових формувань та супроводжувалися безпрецедентною інформаційно-пропагандистською кампанією. Остання одночасно мала величезний деструктивний вплив на українське

суспільство та рівень підтримки нашої держави з боку зарубіжних партнерів, що суттєво обмежило потенціал спротиву гібридній агресії РФ.

Гібридні загрози стали своєрідним путінським «ноу-хау», вони відіграють роль провідного елементу тиску у відносинах зі слабшими державами та є засобом впливу на великих геополітичних гравців. Кремль досяг значних успіхів у розробці й реалізації нових інструментів впливу на демократичні держави. Оскільки, на відміну від автократій, у демократичних суспільствах керівництво держави реально залежить від думки та позицій електорату, РФ наразі прагне впливати безпосередньо на громадян тієї чи іншої країни, щоб вони тиснули на свої уряди. Завдяки сучасним інформаційно-комунікаційним засобам, зокрема соцмережам, російські структури транслиують брехливі та маніпулятивні наративи найширшим верствам західних суспільств, формуючи вигідну для себе громадську думку, яка потім віддзеркалюється на виборах. Яскравим прикладом є успіх ультраправої партії «Альтернатива для Німеччини», яка підтримує Путіна й нещодавно вперше очолила рейтинг політичних сил у ФРН [1].

Ще 2015 р. В. Горбулін назвав гібридну війну РФ ключовим інструментом російської геостратегії реваншу, метою якої, на думку автора, є комплекс завдань, серед яких ключове — це поступово, але неухильно відновити російський вплив і значущість на міжнародній арені [2]. Головною перепоною на цьому шляху Кремль справедливо вважає західні інтеграційні утворення ЄС та НАТО, сукупний економічний і військовий потенціал яких закономірно переважає не лише можливості кожної з країн-членів, але й, що важливо, потенціал РФ. Тож невдовзі після приходу до влади Путін узяв курс на конфронтацію з євроатлантичною спільнотою зі стратегічною метою дезінтегрувати західних альянсів. Водночас завдяки використанню гібридних загроз та інструментів, дії Кремля довго не були демонстративними, ставши очевидними лише після нападу на Україну. З позицій Кремля важко переоцінити геостратегічне значення потенційного розколу всередині ЄС і/або НАТО — в такому разі Москва стає головним центром сили й «тяжіння» на континенті. Принцип «розділяй та володарюй» завжди вигідний для великих геополітичних гравців. Відповідно, здобуття прямого або опосередкованого контролю над Україною, наприклад за білоруським сценарієм, було тільки проміжним етапом у реалізації агресивної російської «геостратегії реваншу». Неочікувані проблеми, що виникли під час численних спроб досягти цієї мети політичними засобами, Кремль спробував вирішити спочатку 2014 р. шляхом гібридної війни, а пізніше — здійснивши 2022 р. повномасштабне вторгнення.

Провал бліцкригу в Україні та подальші масштабні бойові дії не залишили сумнівів щодо стратегічних намірів Кремля, тим паче, що відкрито погрожувати країнам Заходу почали російські чиновники різних рівнів [3; 4]. Водночас гіпотетична російська агресія проти однієї з невеликих країн НАТО, наприклад Польщі або країн Балтії, цілком може призвести до кризи всередині альянсу,

коли консолідована та масштабна збройна відповідь буде під великим питанням. Особливо ця небезпека поглибилась у контексті ізоляціоністської позиції США, яку демонструє адміністрація Д. Трампа.

На думку А. Білала, гібридна війна стала невід'ємною частиною політики Москви щодо Заходу. Ключовими інструментами, які Росія використовувала для гібридної війни проти західних країн, є політизація та використання енергетики «як зброї», використання недержавних суб'єктів і сил, належність яких важко встановити, підтримка проросійських та пов'язаних з РФ сил, широке використання дезінформації й втручання у вибори. Подібні дії є скоординованими та системними [5]. Звичайно, довести, що недержавний суб'єкт отримує державну підтримку, або пов'язати з державою кібератаки не просто. Проте останніми роками низку гібридних атак пов'язують з Кремлем, зокрема це стосується публічних доказів втручання РФ у вибори в США 2016 р., а також зізнання Путіна у фінансуванні «приватної військової компанії» Вагнера.

Втручання РФ у вибори несуть опосередковану, але масштабну загрозу державам Європи та іншим демократичним суспільствам, зокрема через поширення правого популізму. Правий популізм налаштовує громадян проти державних інститутів, політичних і економічних еліт, провідних ЗМІ та певних соціальних груп, що підважує стабільність усієї системи державного управління. Тож Кремль стратегічно використовує дезінформацію для досягнення політичних та стратегічних цілей [5].

РФ звернулася до стратегії гібридних загроз та воєн на тлі розуміння, що вона не має ні економічного, ані військового потенціалу для протистояння державам колективного Заходу, тож використання комплексу невійськових засобів з жорсткою силою покликана зрівняти сили сторін. На жаль, можна констатувати, що багато деструктивних кроків Кремля досить результативні й можуть завдавати як короткочасної, так і стратегічної суттєвої шкоди. Європа, що перебуває на передньому краї російської гібридної агресії, має чимало вразливих сторін, зокрема це складний механізм прийняття консолідованих рішень, низький оборонний потенціал, існування низки проросійських політичних проєктів і навіть урядів, ерозія союзницьких відносин зі США тощо. Водночас на тлі російсько-української війни більшість країн ЄС усвідомлюють рівень загрози з боку РФ і роблять конкретні кроки, спрямовані на її зменшення: обмеження російської пропаганди, відродження та розвиток ВПК, військова й фінансова підтримка України, запровадження програм переозброєння, просвітницька робота з населенням тощо. Для європейської безпеки критично важливо, щоб робота в цьому напрямку тривала.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богданьок О. Ультраправа «Альтернатива для Німеччини» вперше очолила рейтинг політичних партій у ФРН // Суспільне новини. URL: <https://salon.li/5AF65F2>

2. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // ZN.UA. URL: <https://salo.li/d80ff4C>
3. «Перші, хто постраждає». Голова російської СЗР погрожує Польщі та країнам Балтії у разі війни Росії та НАТО // NV New Voice URL: <https://salo.li/37baa8D>
4. Степанова О. Росія погрожує Фінляндії: «Вони постраждають першими» // ЕКСПЕРТ український діловий портал. URL: <https://salo.li/15aCc1E>
5. Bilal A. Russia's Hybrid War against the West // NATO Review. URL: <https://salo.li/785a4c1>
6. Hybrid Threats as a Concept // Hybrid CoE. URL: <https://salo.li/43f24B8>
7. McKew M. The Gerasimov Doctrine. It's Russia's new chaos theory of political warfare. And it's probably being used on you // POLITICO MAGAZINE. URL: <https://salo.li/6b12f3B>

Ірина ВІТЕР,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент,
*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ЗАДОКУМЕНТОВАНА ІСТОРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ (НА ПРИКЛАДІ МІЖНАРОДНОГО ПРОЄКТУ «ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБОРУ, ЗБЕРЕЖЕННЯ, АНАЛІЗУ ТА ОПРИЛЮДНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ СВІДЧЕНЬ ВІЙНИ» (U-CORE))

У війні проти України росія активно використовує пропаганду, маніпуляцію фактами та дезінформацію, щоб виправдати свою агресію і створити альтернативну реальність. У цьому контексті задокументована історія відіграє ключову роль як інструмент боротьби за правду та засіб протидії інформаційній війні. Вона формує історичну пам'ять, руйнує міфи й пропаганду, допомагає підтвердити воєнні злочини.

Одним із методів документування історії є збір та збереження свідчень очевидців. Спогади тих, хто пережив війну, збережені у відео-, аудіо- та текстових форматах, допомагають майбутнім поколінням усвідомити реальні події. В цьому контексті привертає увагу дослідження, проведене в низці європейських країн, присвячене свідченням українців про війну, у якому автор статті, що тимчасово проживає в Люксембурзі, брала безпосередню участь. Отже, метою роботи є представити це дослідження.

24 лютого 2022 р. президент росії в. путін оголосив про початок «воєнної операції» та розпочав повномасштабну війну. На початку березня 2022 р. слабо пов'язані дослідники з України, Польщі та Люксембургу обговорили можливість етично обґрунтованого та методологічно коректного екстреного збору й архівування усних свідчень українських біженців, переселенців і волонтерів.

Результатом цих дискусій стало документування воєнного часу та долі українських біженців у цих країнах.

Дослідники об'єднали зусилля, запровадивши документаційну ініціативу й заохочивши українців взяти участь у спеціальному проєкті «24.02.22, 5 ранку: Свідчення війни», поділившись унікальною історією життя до та після 24.02.2022 р. Проєкт передбачав усні інтерв'ю, які проводили дослідники з партнерських установ з особами, переміщеними в результаті російського вторгнення в Україну й тими, хто працює над їхньою підтримкою в Україні та інших (особливо сусідніх) країнах. Метою проєкту було створити колекцію, яка буде доступна в Архіві міських ЗМІ Центру міської історії у Львові та підготовлена в Центрі сучасної та цифрової історії Люксембурзького університету для подальшого зберігання на цифровій архівній платформі «Oral History Digital», де зберігаються колекції інтерв'ю з жертвами тоталітарних режимів.

Як свідчать усні історики та дослідники культурної пам'яті, особисті свідчення згодом значно змінюються, кристалізуючись в інституційних формах і формалізуючись у практичному вербальному виконанні. Тому цей проєкт, започаткований одразу після початку війни, надав можливість зберегти свідчення історичного рекорду масового переміщення людей, опору та волонтерства, спровокованого російським вторгненням в Україну, поки вони є сьогоденням, а не спогадами. Вкрай важливо, щоб ці свідчення були заархівовані для використання в дослідницьких та наукових комунікаціях, а також у освітніх і виставкових цілях.

Ця робота проводилась у Центрі новітньої та цифрової історії Університету Люксембургу (C²DH), Інституті філософії та соціології Польської академії наук і Центрі міської історії (Львів, Україна). На цьому етапі установи діяли окремо. Вони мали спільний каталог питань і дотримувалися загальних принципів збору інформації, проте в рамках такої ініціативи було неможливо підготувати ні детальних дослідницьких запитань, ані інфраструктури цифрового архівування [5].

Лонгітюдні дослідження проводились у 2022–2024 рр. В результаті протягом двох років після початку повномасштабного вторгнення в межах першого раунду інтерв'ю команди з України, Польщі та Люксембургу зібрали 423 інтерв'ю (220 свідчень українських біженок та біженців у Польщі, 53 свідчення в Люксембурзі та інтерв'ю зі 150 внутрішньо переміщеними особами й волонтерами в Україні) [1], що становило близько 700 год. аудіозаписів. Кожне інтерв'ю — це особистий погляд і власна історія війни.

В подальшому ця ініціатива переросла у тристоронній дослідницький проєкт «Дослідження збору, збереження, аналізу та оприлюднення українських свідчень війни» (U-CORE) («Researching the Collecting, Preserving, Analysing and Disclosing of Ukrainian Testimonies of the War» (U-CORE)), який має на меті зберегти унікальні спогади людей про минуле. Він розпочатий 1 січня 2024 р. та розрахований на 36 місяців.

Таким чином, проект є продовженням роботи з документування, яку навесні 2022 р. розпочали дослідники з України, Польщі, Люксембургу з метою зафіксувати український досвід повномасштабного вторгнення, та реалізується у співпраці між дослідницькими групами з зазначених країн [3].

У цьому проекті спонтанний збір даних перетворився на добре структуроване емпіричне дослідження. U-CORE досліджує евристичний жест збору, збереження, аналізу й розкриття свідчень російського вторгнення в Україну. На цьому етапі дослідники стали діяти скоординовано, було розроблено єдине розуміння щодо змісту персональних даних і заповнення анкет, уточнено окремі моменти щодо проведення інтерв'ю та псевдонімізації. Проект фінансують Люксембурзький національний фонд досліджень (Luxembourg National Research Fund (FNR), INTER/NCN/23/17880643) та Національний науковий центр (Польща) [4].

Сьогодні C²DH є частиною міжнародного консорціуму, який проводить інтерв'ю з біженцями та людьми, які підтримують біженців. В Люксембурзі керівником проекту є професор Махтельд Венкен (Prof. Dr. Machteld Venken), інтерв'юерами — старший науковий співробітник Інна Геншоу (Dr. Inna Ganschow) та Катерина Захарчук (Ph.D. Kateryna Zakharchuk). Координатором польської частини проекту є Анна Вилегала (Dr. Anna Wylegala), української частини — Наталя Отрищенко (Dr. Natalia Otrishchenko).

В рамках проекту відбувається дослідницька робота з зібраним раніше матеріалом, проведено роботу над методологією повторних інтерв'ю, а також записано інтерв'ю другої хвилі (протягом 2024 р.) з відібраними респондентами (людьми, з якими записано інтерв'ю під час першої фази проекту в 2022–2023 рр. і які дали на це згоду). Дослідників цікавило, що сталося з респондентами з часу першої зустрічі, чи змінилося їхнє сприйняття війни та досвіду біженців, і, якщо так, то як саме. Інтерв'ю фокусувалися на особистому досвіді, з акцентом на змінах у повсякденному житті: в сімейних стосунках, в професійному житті, волонтерстві тощо. Також обговорювався досвід першої зустрічі: як вона вплинула на самопочуття людини і як можна оцінити участь у записі інтерв'ю [3].

В межах другого раунду було зібрано 212 інтерв'ю (Україна — 85, Польща — 100, Люксембург — 27), що становило близько 650 год. запису. Загалом колекція налічує 635 інтерв'ю та близько 1350 год. аудіоматеріалу [1].

U-CORE оптимізує стандарти метаданих, моделювання даних, транскрипції, індексування й розкриття за допомогою художнього та цифрового оповідання у співпраці з респондентами та/або інтерв'юерами за допомогою спільного підходу й публікує роздуми про втручання людини за допомогою доступного програмного забезпечення з метою виробництва знань. У подальшому аудіоісторії автоматично транскрибуються за допомогою штучного інтелекту в тексти, що підвищує доступність архівних записів для подальших досліджень.

Наразі інтерв'ю обробляються, а всі джерела (інтерв'ю першої й другої хвили, зібрані в Польщі, Україні та Люксембурзі) аналізуються, зокрема за допомогою програмного забезпечення для якісного аналізу даних. Передбачається зосередитися на питаннях мови інтерв'ю та аналізі наративних структур, формуванні біографічної й соціальної пам'яті про російське вторгнення, питаннях ідентичності та міграційних стратегій, які обрали респонденти. Особливу увагу в рамках проекту приділено методології та етиці збору, аналізу та обміну даними про війну, що триває [3].

Особливу увагу було приділено захисту персональних даних. Для участі в проєкті респонденти заповнювали анкету з такими полями: *ім'я, прізвище, стать, дата та місце народження, національність, освіта (спеціальність та найвищий здобутий рівень), професія (до та після 24.02.22), релігійна належність, мова (рідна мова, мова щоденного спілкування до та після 24.02.2022), сім'я (сімейний стан, діти), місце проживання до війни і на момент запису інтерв'ю, якщо виїхали за кордон — дані про евакуацію та маршрут (дата виїзду зі свого міста, дата прибуття за кордон, основні місця на маршруті), місце проведення інтерв'ю*.

Всі учасники підписали *Формуляр поінформованої згоди* щодо збору, обробки й використання даних для документування та публікацій. Вони були поінформовані про характер дослідження, можливі ризики та наслідки. У документі про згоду на запис учаснику було надано можливість обрати рівень анонімності й псевдонімізації, висловити свої побажання щодо зберігання та обробки його даних та специфіку використання його свідчень для різних цілей — наукових, освітніх чи мистецьких [3].

Оскільки проєкт проводиться під час незавершеної війни, методологія дослідження включає учасницький підхід, коли дослідники мають змогу створювати базу даних і пошукові інструменти спільно з респондентами, а респонденти — впливати на форму подачі й характеристики свого інтерв'ю. Учасники проєкту були запрошені долучитися до співпраці з ученими щодо створення цифрової презентації власної історії та розробки алгоритмів пошуку необхідної інформації. З респондентами проводилися дві зустрічі. Перша (групова) була присвячена технічним питанням роботи з програмою. На другій (індивідуальній) відбувалося редагування інтерв'ю.

Інноваційною особливістю цього проєкту є те, що під час першого етапу подальшого інтерв'ю респондентам показували, як їхнє цифрове інтерв'ю було оброблено в цифровій базі даних, і запитували про їхню реакцію на основі нещодавно складеної анкети з напіввідкритими запитаннями, що інформувала про подальше прийняття рішень ітераційного моделювання даних. Значну увагу було приділено чутливості інформації, яка під час дослідження буде трансформована в набір метаданих у цифровому середовищі, де зберігатимуться інтерв'ю. Так,

учасники мали можливість за бажанням видалити певні фрагменти з запису або повністю виключити його зі збірки. Автор цієї статті також брала участь в обробці своїх матеріалів, і це виявилось надзвичайно пізнавальним та корисним.

В результаті створено єдине цифрове середовище CatDV, яке є місцем зберігання колекції матеріалів і, можливо, залучатиме матеріали інших проєктів. У результаті виконання проєкту записані інтерв'ю будуть доступні до ознайомлення за індивідуальним запитом на доступ для всіх заінтересованих у дослідницькій та освітній роботі. Планується також провести низку популяризаційних заходів, таких як створення графічного роману й анімаційного фільму, які донесуть історії респондентів до ширшої аудиторії у спосіб, який зробить чутливий контент доступним [2].

Більшість користувачів шукатимуть конкретну інформацію в розповіді за ключовими словами, перш ніж прослуховувати ту чи іншу історію. Щоб полегшити пошук, до інтерв'ю додають метадані — інформацію про місця, час, події та людей, згаданих у розповіді. Це дає змогу здійснювати запити за параметрами й візуалізувати зв'язки на цифровій мапі з хронологією. Таким чином, метадані дають змогу знаходити конкретне інтерв'ю за допомогою запитів за певними параметрами, такими як час і місце, сімейний стан і діти, стать, вік, освіта, професія тощо.

Автор цієї статті в рамках проєкту дала два інтерв'ю — 22 лютого 2023 р. та 29 жовтня 2024 р. (інтерв'юер Інна Геншоу). Самі інтерв'ю проводились у приємній атмосфері, розмова велась у вільній формі, можна було розповідати все, що вважаєш за потрібне. Інтерв'юер спрямовувала хід бесіди, ставлячи певні запитання: *життя, яке було в Україні до війни, чим займалися, що любили, чи вірили у можливість війни, перші думки та дії після повномасштабного вторгнення, шлях до нового місця проживання, проблеми адаптації за нових умов, важливі події в особистому житті та житті України, надії та сподівання тощо*. Попри важку тему, від інтерв'ю залишилося відчуття вдячності, осмисленості, користі й причетності до історії.

Документована історія є потужним інструментом протидії дезінформації та збереження історичної правди. Вона сприяє формуванню колективної пам'яті, зміцненню національної ідентичності, а також — правосуддю щодо злочинів агресора. Підтримка таких проєктів є надзвичайно важливою для майбутнього України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Інформацію надала старший науковий співробітник проєкту І. Геншоу. Більше про проєкт на сайті. URL: <https://u-core.org/en/>
2. Ganschow I., Venken M., How to Handle Testimonies of Eyewitnesses during War? URL: <https://salo.li/37c8627>
3. Researching the Collecting, Preserving, Analysing and Disclosing of Ukrainian Testimonies of the War. URL: <https://u-core.org/en/>

4. Research Project U-CORE. Researching the Collecting, Preserving, Analysing and Disclosing of Ukrainian Testimonies of the War (U-CORE). URL: <https://salo.li/c9480ab>

5. Venken M., Ganschow I. 24.02.22, 5 am: Testimonies from the War. URL: <https://salo.li/32c9cb1>

Петро ВОЗНЮК,

кандидат політичних наук,

Державна установа «Інститут всесвітньої історії

Національної академії наук України»

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В КОНТЕКСТІ БРИТАНСЬКОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ

Попри дедалі більшу віддаленість у часі подій 1939–1945 рр., тематика Другої світової війни залишається надзвичайно значущим сегментом масової свідомості та колективної ідентичності британців. Актуальність пам'яті про Другу світову для Сполученого Королівства якнайкраще засвідчує дотеперішня затребуваність у суспільно-політичному житті країни відповідних алюзій, образів і сенсів — зокрема пов'язаних із найбільш славетними сторінками історії Британії як однієї з держав-переможниць. З-поміж іншого, пам'ять про події того періоду впливає й на позицію британського суспільства та офіційного Лондона щодо сучасних міжнародних реалій, зокрема російсько-української війни.

Нові виміри актуалізації історичного контексту Другої світової війни у Великій Британії асоціюються насамперед із реакцією на російське вторгнення в Україну (02.2022) й особою тодішнього прем'єр-міністра Б. Джонсона (07.2019–09.2022).

Мета дослідження: охарактеризувати роль та вплив історичної пам'яті про Другу світову війну на формування сучасної британської суспільно-політичної позиції щодо російсько-української війни та міжнародних реалій.

Показовим у цьому плані було намагання Джонсона та його оточення використовувати в іміджевих стратегіях образ британського прем'єра воєнної доби В. Черчилля. Звернення до політичного спадку видатного попередника вирізняло Б. Джонсона ще за його перебування на посаді мера Лондона [1]. Ревіталізація постаті Черчилля цілком вписувалася у чинний порядок денний Сполученого Королівства: вихід зі складу Європейського Союзу («брекзит»), всебічна суверенізація політики Лондона й розбудова сильної самодостатньої «глобальної Британії» — вагомої, як колись Британська імперія, потуги в межах планетарного балансу сил. Адже саме за часів Черчилля та Другої світової Британія востаннє була справді великою державою, статус якої вона нині прагне повернути.

Надалі, на тлі підготовки й початку президентом РФ В. Путіним у 2021–2022 рр. наймасштабнішої від часів Другої світової війни мілітарної операції в Європі (вторгнення в Україну), публічний імідж Б. Джонсона як «Черчилля

сучасності» гранично увиразнився. Чинний тоді прем'єр нерідко проголошувався «натхненником» чи то пак «негласним лідером» антипутінської коаліції — за прозорою аналогією з архітектором і натхненником антигітлерівської коаліції Черчиллем [5].

Алюзії з Другою світовою неодноразово траплялись у риториці Джонсона. Так, під час відеовиступу перед Верховною Радою України (3.05.2022) він, перефразовуючи саме Черчилля, заявив: «Це зоряний час України, про який пам'ятатимуть і розповідатимуть прийдешнім поколінням» [10]. Це було фактичним відтворенням ключового меседжу знаменитої Черчиллевої промови (*Their finest hour*, 18.06.1940) перед членами британської Палати громад — тоді, коли Британія зіткнулася з загрозою вторгнення та поразки з боку нацистської Німеччини [3; 8]. Однак спроби Джонсона зіграти на авторитеті легендарної постаті британської історії неодноразово спричиняли гостру полеміку в експертних і медійних колах [6; 7].

Загальноприйнятим стало прирівнювання російсько-«рашистської» агресії до німецько-нацистської навали періоду Другої світової війни. Власне термін «рашизм» у Британії найбільше поширився саме після масштабування війни РФ проти України 24.02.2022, виразно поєднуючи російську неоімперську ідеологію та політику з фашизмом і нацизмом. Характерно, що в одному з англomовних варіантів написання слово «rashism» по суті позбавлено прямої семантичної прив'язки до географічного об'єкта (Russia), позначаючи так суто ідеологічне явище. Так само використання термінів «вісь зла» для позначення країн, які підтримують російську агресію, та «антипутінська коаліція» для позначення тих, хто їй протистоять, апелюють саме до пам'яті про найбільший збройний конфлікт в історії людства (в ангlosфері «Віссю» іменувався блок держав-агресорів у Другій світовій).

Широко практикується персональне порівняння президента РФ В. Путіна з фюрером німецького Третього Рейху А. Гітлером, з-поміж іншого шляхом запозиціонування з російсько-українського дискурсу пейоративного неологізму «Путлер» [9]. Зокрема, ще в травні 2014 р. паралель між діями нацистського й кремлівського очільників провів тодішній Принц Уельський (спадкоємець престолу) Чарльз, коментуючи російську анексію Криму [4].

Як і в інших державах із монархічною формою правління, у Великій Британії особлива місія в формуванні національної пам'яті та суспільного дискурсу традиційно покладається на інститут монархії. Позиція чинного монарха і членів королівської родини має віддзеркалювати з-поміж іншого й консолідоване сприйняття нацією як історичних подій, так і реалій сьогодення. Так, важливим свідченням незмінності британської та міжнародної підтримки України стала зустріч короля Чарльза III з президентом В. Зеленським 2 березня 2025 р. одразу після його неоднозначного з погляду політичних наслідків візиту до США 28.02.2025. За символічним значенням цю зустріч можна порівняти з особистими контактами Георга VI (царював у 1936–1952 рр.) з лідером французь-

кого Опору в Другій світовій війні генералом Ш. де Голлем, які стали наочною запорукою підтримки британцями визвольної боротьби французів [3].

Власне, нинішня підтримка Києва з боку Британії чималою мірою диктується саме логікою періоду Другої світової. Тут добре пам'ятають, як у багато в чому схожій ситуації спроби «замирити» агресора (тоді — нацистську Німеччину) призвели до світової війни, а незабаром і до втрати британцями своєї Імперії — попри те, що з війни вона формально вийшла переможцем.

Тому не дивно, що нині головним виразником і поборником інтересів «атлантичної спільноти» стає Сполучене Королівство, проводячи жорсткіший курс, ніж це схильний робити її лідер — США. Адже, якщо для США програвши Заходу, на перший погляд, загрожує «лише» ізоляціоністським «відступом за океан», то для Британії питання стоїть не тільки про реалізацію геополітичних амбіцій, а й, за великим рахунком, про збереження країни бодай у наявній конфігурації (враховуючи відцентрові тенденції в Шотландії, Північній Ірландії та Вельсі). Ставки Лондона в нинішній глобальній грі, котра цілком імовірно входить у вирішальну фазу, вищі, ніж у будь-якої з великих західних націй і ненабагато нижчі, ніж у головних на сьогодні суб'єктів протистояння — України та РФ. Це однозначно найбільший історичний виклик для Британії від часів Другої світової війни, що й обумовлює подальше відживлення її контексту в суспільному дискурсі цієї острівної держави.

Отже, пам'ять про Другу світову війну помітно впливає на суспільно-політичне життя Великої Британії. Сучасність британці сприймають зокрема й крізь призму стереотипних уявлень тієї воєнної доби. Важливу роль у формуванні загальнонаціонального сприйняття подій історії та сьогодення відіграє публічна позиція верховної влади — прем'єр-міністра Королівства та, як і в інших монархічних державах, чинного монарха й інших представників династії. Актуальність пам'яті про Другу світову зростає з уподібненням тогочасного та теперішнього міжнародного становища, зокрема у зв'язку з російсько-українською війною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Джонсон Б. Фактор Черчилля: Як одна людина змінила історію / пер. з англ. Київ: Vivat, 2019. 400 с.
2. «Зоряний час» України: Джонсон процитував Черчілля, передбачаючи програвши росії. URL: <https://salo.li/f738067>
3. «На перехресті історії» – європейський саміт в Лондоні і візит до короля. URL: <https://salo.li/D147F3c>
4. Принц Чарльз: «Путин делает то же, что делал Гитлер». URL: <https://salo.li/F87b345>
5. Слоним М. Джонсонюк. Как британский премьер стал лидером антипутинской коалиции. URL: <https://salo.li/50B2A7D>
6. Grice A. Boris Johnson Presents Himself as the Leader of Europe's Fight against Russia — but is He Really? URL: <https://salo.li/60b9dCa>
7. Lewis H. «In the Name of God, Go». Britain's Prime Minister Sees Himself as Winston Churchill's Heir. But what if he is Remembered as another Neville Chamberlain Instead? URL: <https://salo.li/403eF00>
8. Their Finest Hour. URL: <https://salo.li/48D4fFc>
9. Transformation of the Dictator: putin — putler — Hitler. URL: <https://salo.li/6bf723B>
10. Ukraine War: West too Slow to Grasp Russian Threat to Ukraine, Says PM. URL: <https://salo.li/9f66E78>

Ольга ВОРОБЕЙ,

кандидат історичних наук,

Державна установа «Інститут всесвітньої історії

Національної академії наук України»

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРИМУСОВОГО УВ'ЯЗНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ НА КИЇВЩИНІ ТА ЧЕРНІГІВЩИНІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В ЛЮТОМУ — КВІТНІ 2022 р. (НА ПРИКЛАДІ ЯГІДНОГО, РІВНОПІЛЛЯ ТА НЕМІШАЄВОГО)

Актуальність цього дослідження зумовлена нагальною потребою задокументувати воєнні злочини російських окупантів проти цивільного населення України для притягнення винних до відповідальності перед міжнародним трибуналом. Фіксація усноісторичних свідчень очевидців є критично важливою доказовою базою порушень міжнародного гуманітарного права. Водночас збереження історичної пам'яті через фіксацію свідчень безпосередніх учасників подій є важливим завданням сучасної історичної науки, адже ці свідчення з часом можуть бути втрачені, а досвід людей, що пережили окупацію, має стати частиною національної та світової історичної спадщини.

3 травня 2022 р. я беру участь у волонтерсько-науковому проєкті «Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання», який досліджує проблеми цивільного населення під час окупації та активних бойових дій на території Чернігівської та Київської обл., а також на інших територіях України. За понад 3 роки роботи команди було досліджено 25 населених пунктів на території Чернігівської та 26 населених пунктів на території Київської обл.

Розвідка присвячена порівняльній характеристиці жорсткої окупації трьох населених пунктів, 2 з яких розташовані на території Чернігівської обл., а 1 — на території Київської. Йдеться про примусове ув'язнення мешканців сіл Ягідне, Рівнопілля на Чернігівщині, а також селища Немішаєве на Київщині, які понад місяць були заручниками російської ворожої армії. У роботі проаналізовано три усноісторичні свідчення очевидців з трьох населених пунктів.

В усіх трьох випадках бачимо одну виразну спільну ознаку — повне позбавлення волі місцевих мешканців з боку окупантів. Так, жінка, що опинилася з дитиною в сумнозвісній школі села Ягідне на Чернігівщині, де було ув'язнено понад 360 осіб, оповідає, що навіть їсти готувати люди могли виключно з дозволу окупантів: «А скільки разів готували їсти? Зранку два рази готували, зранку і після обід починали. Бувало таке, що один раз тільки дозволили. Не випускали і не пояснювали чому» [1, с. 41]. Загалом окупація Ягідного виявилася найжорстокішою

з досліджуваних трьох випадків, оскільки приміщення школи, де перебували люди з 3 по 30 березня, зовсім не було розраховане на таку кількість людей, і в ньому не було ні ліжок, ані навіть місця для них. Тому дорослі весь час мусили проводити сидючи й спали теж сидючи, а діти (до 10 років) спали на шкільних лавках або знятих дверях: «Ми сидючи. Там єдине ми потім, як сказати, там місцеві, як сказати, люди, ну, місцеві жителі, попросили, щоб діткам не в сидячому ж положенні, і там були лавки такі шкільні, як в школі лавки. Так от, моя дитина спала: дві лавки, двері зняли, оце такі двері зняли (показує рукою), поклали двері і на цих дверях спали на одній половині хлопчик 8 років чи 9, десь так, на іншій половинці — моя дитинка 3 з половиною, а на тій — дівчинка 2 роки. Ковдри, оце люди хто з дому взяв. Я ж не місцева, це що мама місцева, то якесь одіяло взяла, так поклала на всіх діток» [1, с. 41–42]. В той час як окуповане селище Немішаєве на Київщині таких проблем не мало. Оскільки місцеві мешканці разом з окупантами перебували на території фахового аграрно-ветеринарного коледжу з найбільшою територією в Україні. Там розміщувалося багато корпусів і це дало можливість розташуватися понад 600 окупантам, а також місцевим мешканцям, викладачам і студентам коледжу, які не встигли вчасно покинути територію. Наявність гуртожитків, а в них ліжок, ковдр і загалом просторіша територія укриття коледжу зробили будні окупації в Немішаєвому комфортнішими, ніж у Ягідному, хоча кількість окупованих в одному укритті теж сягала 300 людей. Як розповідав нам один із очевидців цієї події: «А в общежитті були матраси. Ми знесли, це поки ще, це знесли туди. Вже вони окупували живо, директор дав наказ, що будемо тут сидіти, не бігайте, бо стрілять будуть. Ну що, тут одіял хватало, общежиттіє ж. У нас же велике общежиттіє, тут десь... В общежитті на той час, до війни, жило десь 600–700. Це іще в складах було. Так що було чим, хоча б кожному по одіялу, це було. Вкритися і так. А то решту, хто вже там з дому, може, хто приніс.

Бо бігли таке, що щось мали з собою. А так матраси там, одна купка і це... другий, третій, так по сім'ях вдоль. У два боки, а тут проход» [2].

Усі опитані респонденти скаржилися на вимушений голод, оскільки деяких продуктів могло не вистачати в усіх, деякі — до кінця окупації вже завершувалися, катастрофічно не вистачало хліба в усіх випадках.

Місцева мешканка з села Рівнопілля, що на Чернігівщині, розповіла мені про вщент зруйновану оселю та примусову ізоляцію в підвалі місцевого заводу мастил «Зотік», який конвоювали російські окупанти з кінця лютого по 2 квітня 2022 р. В оповідях цієї жінки чимало згадок про втрати серед односельців похилого віку, які помирали в підвалі заводу через відсутність ліків та психологічний стрес, викликаний активними бойовими діями на території їхнього населеного пункту: «Ну да, їда і вада, і отоплювали вже как-то. Как могли. Ну, Слава Богу, просто вижили. Не було ліків, оце дуже було важко гіпертонікам. Ну, померли. Одна там на території жінка померла, ліки вже потім привезли,

пізніше, а вона уже не витримала. Не витримав організм. А я тоже думала, бо всі гіпертоніки в селі, думала і ходила по таблеточки, просила в кожного. То допомагали мені» [3, с. 137]. На території заводу для місцевих мешканців представники локального бізнесу організували харчування, було освітлення 4 год. на добу для заряджання телефонів від генератора, також був душ.

Найбільшою бідой примусового утримання під конвоюванням окупантів усі опитані вважають несвободу, як зазначає опитаний мешканець селища Немішаєвого: «і колючого проволочи ніде не було, але ми почували себе, наче в концлагері» [2]. За маленький непослух, відхилення від установлених правил здійснювалася стрілянина й людей справді могли вбити. Постійні погрози розправою, моральний тиск, вимоги підкорюватися найбільше зносили. Саме тому після всього пережитого звільнення населених пунктів від окупантів місцеві сприймали зі сльозами на очах.

Отже, ще раз пересвідчуємося, що окупація і, як наслідок, примусове утримання в неволі, навіть відносно ненадовго на Півночі України в лютому — квітні 2022 р. завдали мешканцям великих страждань. І за всі злочини окупанти мусять відповісти перед міжнародним трибуналом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Литвин К. «Не стріляйте тільки в сина»: Окупація с. Ягідне на Чернігівщині — свідчення з підвалу (3–30 березня 2022 р.) (інтерв'ю записала та підготувала до друку К. Литвин) // Український історичний журнал. 2023. Число 5. С. 35.
2. Немішаєве: записала Воробей Ольга Вадимівна від респондента 1954 р. н. в селищі Немішаєве Бучанського району Київської області 2 лютого 2025 року.
3. Село Рівнопілля. Записано 11 червня 2022 р. у с. Рівнопілля Чернігівського району Чернігівської обл. про події в цьому селі навесні 2022 р. Респондентка N. — жінка 1950 р.н., пенсіонерка. Шифр експедиції: Е4/Чернігів-2022 (11.06.2022–12.06.2022) Записала та підготувала до друку О. Воробей (О. В.) // Чернігів у війні — 2022: голоси очевидців / кер. О. Шевчук, наук. ред. С. Маховська; ред. Група: О. Березовська, О. Боряк, О. Васянович, О. Воробей, Катерина Литвин, А. Панкова. Чернігів: Десна Поліграф, 2024. С. 136–142.

Ірина ГРАБОВСЬКА,

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник,

Науково-дослідний інститут українознавства

Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, м. Київ

ПРАКТИЧНІ ТА СВІТОГЛЯДНІ ПІДСТАВИ ГЕНДЕРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

Нині у Збройних Силах України служить понад 70 тис. українських жінок. Як зазначає сайт Міністерства Оборони України, на 1 січня 2025 р. кількість жінок в армії України збільшилася на 2000 осіб порівняно з груднем 2024 р. Ресурс АрміяInform зазначає, що «...за останні три роки кількість жінок у Збройних

Силах України, як порівняти з даними до початку широкомасштабного вторгнення, збільшилася на понад 20%. Так, станом на жовтень 2024 р. у Збройних Силах України загальна чисельність жінок становила майже 69 тисяч осіб, з них військовослужбовиць — понад 48 тисяч осіб. ... найбільше жінок служить у Сухопутних військах Збройних Сил України як найбільшому роді військ — тут проходять службу понад 18 000 жінок» [6].

Процес, який відбувається сьогодні у Збройних Силах України, можна з повним правом назвати гендеризацією, тобто, формуванням умов для утвердження принципів гендерної рівності та рівноправності в армії завдяки активному залученню жіноцтва до воєнної сфери країни та реформуванню засад існування армії як державного інституту.

Мета дослідження визначити фактори, що впливають на трансформацію ролі жінок у сучасній українській армії.

Все частіше українські жінки звертаються до рекрутингових центрів, обираючи для себе військову кар'єру як спосіб самореалізації та заробітку на життя. Наприкінці 2024 р., аналітичний Центр Разумкова оприлюднив дані соціологічного опитування, за якими 63% українських жінок продемонстрували готовність захищати Україну [4]. У тому числі й зі зброєю в руках. Мотивацією для жіноцтва країни є як фінансовий чинник, так і морально-патріотичний.

Постає запитання: чи така досить значна частка жіноцтва в українському війську є 1) жорсткою вимогою реалій війни з російським агресором, бо не вистачає українських чоловіків; 2) чи наслідком реформ в армії, спрямованих на виконання умов можливого ще донедавна вступу України до НАТО; 3) чи причини значно глибші, й вони закорінені в історичній традиції, що впливає на світогляд української нації? Одразу відзначу, що всі три позиції мають на сьогодні на своєму боці як позитивну, так і негативну доказову базу. Так, порівняно з армією рф з її фактично необмеженим людським ресурсом, Україна справді «програє» у можливості залучення чоловічого ресурсу до війська. Тому залучення жінок до війська на добровільній основі є достатньо ефективним способом вирішити вказану проблему з людськими ресурсами війни. З іншого боку, реформування Збройних Сил відповідно до вимог НАТО змінює і змінило вже гендерний баланс в українській армії. Особливо це стало відчутно після 2018 р., коли абсолютна більшість військових професій стала доступна жіноцтву країни. Є й чимало виявлених і проаналізованих історичних фактів участі українських жінок у бойових діях по захисту Батьківщини у попередні історичні епохи існування українського народу. Наприклад, однією з найцікавіших персональних історій є життєпис першої української жінки-офіцера Софії Галечко [5]. Вочевидь, варто погодитись із логічною думкою, що серед українських жінок є особистості, здатні ефективно самореалізуватись у війську. Це доводить досвід відомих українських бійчинь, таких, як Тетяна Чорновол, Олена Білозерська та інші.

Бажання захищати Батьківщину є важливим мотиватором приходу жінок до ЗСУ. Так, одна з рекрутерок до українського війська описала випадок: «Наймолодша кандидатка, яка зайшла через наш центр, це Анастасія, 19 років. Студентка будівельного коледжу. Вона півроку намагалася потрапити на військову службу. Коли відкрився центр рекрутингу, вона звернулася до нас. Ми завели її в окремий штурмовий батальйон, зараз вона на навчанні. Весь процес відбувався в телефонному режимі, ми її навіть не бачили. Ми питали в неї, чому ти вирішила піти до війська, а вона говорить: “Я не можу на це все дивитися, я не можу дивитись як чоловіки тікають”» [3].

Якщо від 2014 р. в українському соціумі існувало неоднозначне ставлення до участі жінок країни у бойових діях, то в час повномасштабного вторгнення російського агресора на територію України ситуація докорінно змінилась, і сьогодні існує суспільний консенсус щодо розуміння ролі жіноцтва у ЗСУ як Захисниці народу та держави [7]. Велику роль у поширенні таких світоглядних настанов в українському соціумі відіграють засоби масової інформації [Див. детальн.: 1; 2]. «Головною темою для сучасних українських ЗМІ є, безумовно, ситуація на фронті та людський вимір війни через представленість воїнів української армії в інформаційному просторі воюючої України. У цьому плані й участь українського жіноцтва у війні проти російського агресора у якості військовослужбовиць та бійчинь є однією з актуальних тем сучасних українських засобів масової інформації, що, у свою чергу, відображає ставлення спільноти до даної проблеми. ...Така реальність обумовлена, насамперед тим, що в українському соціумі принципово змінилось ставлення до можливості/неможливості, потрібності/непотрібності жінок в армії, зокрема, на нулі, тобто на полі бою. І ці реалії знаходять відображення як у ЗМІ України, так і в науковому дискурсі» [2, с. 60]. Тепер прагнення жінки захищати Батьківщину абсолютна більшість наших співгромадян сприймає позитивно. «Жінки вже не один рік є великою частиною українського війська, частка жіночого воїнства зростає щороку, а гендерні бар'єри все менш помітні. Держава робить багато кроків для рівності. Жінки мають право обіймати ті ж посади, що й чоловіки...», — зазначають українські медійні ресурси [3].

Як відомо, здатність спільноти адекватно відповідати на виклики доби говорить про стійкість соціуму. Цю стійкість українці демонструють ось уже четвертий рік поспіль у протистоянні з жорстоким агресором у час повномасштабного вторгнення росії на територію незалежної України. Завдання самозбереження є одним із головних мотиваторів життєдіяльності здорового суспільства. На це завдання спільнота спрямовує як матеріальні, так і духовні ресурси, формуючи практичні та світоглядні настанови громадян, які дають змогу підставою сподіватись на перемогу у боротьбі за власне існування та незалежність.

Отже, можна стверджувати, що сьогодні в українському соціумі є як практичні, так і світоглядні підстави для гендеризації українського війська, підви-

щення ефективності його боротьби з російським агресором завдяки використанню синергії чоловічого та жіночого начала на полі бою. Зрештою, вже чимало армій сучасного цивілізованого світу дійшли висновку, що взаємодія чоловіків та жінок із гарантування миру та безпеки у світі підвищує ефективність позитивних змін та зниження рівня військової агресії на планеті Земля.

Список використаних джерел та літератури:

1. Грабовська І., Стребкова Ю., На Чж. Жінки-військові у китайських та українських електронних медіа: тренди та тенденції // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2024. № 16 (2). С. 36–47.
2. Грабовська І., Наливайко Л., Талько Т. Роль засобів масової інформації України у формуванні ставлення спільноти до українського жіноцтва в армії та на війні // Українознавчий альманах. Вип. 34. 2024. С. 58–64.
3. Здоровенко Н. Жінки в ЗСУ: мобілізація, рекрутинг та відстрочка. URL: <https://salo.li/F326b51>
4. Мигаль М. Міноборони повідомило, на які посади претендують жінки в армії. URL: <https://salo.li/fAC99d5>
5. Мосьондз О. Софія Галечко — перша українська жінка-офіцер // За матеріалами ЗМІ та спеціалізованих видань. URL: <https://salo.li/F475006>
6. У Міноборони фіксують збільшення кількості жінок на службі в ЗСУ: яка статистика. URL: <https://salo.li/0b48C6A>
7. Grabovska I., Vlasova T., Nastoiashcha K., Tovmash D. Modern Ukrainian Women in the Army: Realities and Prospects // Ad Alta. Journal of Interdisciplinary Research. 14.02.2024. P. 119–123.

Оксана ГУЛА,

кандидат історичних наук,
незалежна дослідниця

БЕРКОВЦІ: ДІМ ЖИТТЯ (НЕ)ВІДОМИХ ЄВРЕЙСЬКИХ МИТЦІВ

Єврейська частина міського кладовища Берковці останніми роками все більше цікавить дослідників. Насамперед зауважимо, що частина поховань була перенесена сюди в 1960-х рр. з Лук'янівського єврейського кладовища, яке занепадало ще до Другої світової війни, а після того, як Київ захопили нацисти, зазнало руйнування. Вже після війни місцева влада ліквідувала єврейське кладовище на Лук'янівці, побудувавши там телецентр і паркову зону, але дозволивши родичам перепоховати померлих [6, с. 255]. Так на Берковецькому міському кладовищі, відкритому 1957 р. опинилися надгробки, датовані кінцем XIX ст., початком і першою третиною XX ст.

Наша ж розвідка сьогодні стосуватиметься поховань єврейських митців радянського й пострадянського періоду, для яких також домом життя стали Берковці. Це дасть змогу не лише глибше зрозуміти історичні процеси, пов'язані з різноманітними аспектами існування єврейської спільноти в Україні, але й відновити забуті імена митців, відродити відомості про їхній внесок у культурну спадщину обох народів, а також встановити зв'язок між різними поколіннями.

Окрім того, часто надгробки на могилах самі по собі є витворами мистецтва й варті реставрації та збереження. Це важливо для культурної пам'яті й ушанування тих, хто вплинув на розвиток мистецтва і культури.

Могила Ісаака Кіпніса (12.12.1896–17.04.1974), єврейського поета, перекладача творів світових класиків на їдиш, дитячого письменника розміщується у квадраті 16 та є простою прямокутною стелою з написом: «שטנעם וואָ רעבייִרש רעד». Автор надгробка — скульптор М. Рапай [7, с. 280–281], роботи якого (меморіальні дошки, скульптури, пам'ятники) прикрашають вулиці м. Києва. І. Кіпніс був одним із тих, хто вже у вересні 1944 р. виступив із промовою їдишем щодо жакіть у Бабиному Яру. Однак 1949 р. за «активну антирадянську націоналістичну роботу» отримав ув'язнення з подальшою заборонаю повертатися до Києва [5]. Біля поховання І. Кіпніса прикріплено мармурову табличку, де епіграфом є слова близького друга письменника — Д. Гофштейна: «І знову світ зруйнований і найбільшою бідою виглядає твій відхід» та перелічено осіб, які загинули й стали символами опору злу та несправедливості. Серед цих імен — Перец Маркіш (письменник, розстріляний 1952 р. в СРСР), Хана Сенеш (поетеса, розстріляна в Будапешті 1944 р., національна героїня Ізраїлю), Іцхак Вітенберг (герой віленського гетто), Пінхас Ністер (письменник, помер 1950 р. у таборі), Я. Корчак з дітьми (Голдшмід) (загинув із вихованцями в Треблінці 1942 р.) [4]. Є там і імена, зв'язок яких із письменником ми поки не встановили: Нахум та Ліба Кіпніс та Єгуше, Мотл і Гершеле Шапіро, Гелалі Шейнфелд, Бо-рух Капсон, Рівке Медніков.

Цікавим є надгробок на могилі ще одного єврейського митця, художника, графіка Зіновія Толкачова (25.02.1903–30.08.1977). Оздоблений яскравою мозаїкою, він схожий на полум'я чи навіть імпровізовану менору. Разом із сином похований і його батько Ш. Толкачов. Імена та дати також викладені мозаїкою, яка, на жаль, почала руйнуватися.

У Центрі дослідження історії та культури східноєвропейського єврейства проходила персональна виставка робіт З. Толкачова [2, с. 108], людини, яка 1944 р. на власні очі побачила й одразу ж відтворила на папері, іноді — це були бланки коменданта і комендатури Аушвіцу — жахи концтаборів. Тоді З. Толкачов створив три серії малюнків: «Майданек», «Квіти Освенцима», «Освенцим» і, за влучним виразом Л. Владича, натурність і начерковість цих малюнків надавали їм ознак звинувачувальних документів [1, с. 5]. На початку 1950-х рр. його творчість охарактеризували як «релігійно-сіоністську», тому почалося цькування митця. Малюнки З. Толкачова в СРСР було опубліковано лише 1969 р. [9]. Сьогодні чимало документів художника зберігаються в архіві Центру дослідження історії і культури східноєвропейського єврейства та ще чекають на дослідника.

Гершл Полянкер (02.02.1911–22.10.1997) — письменник, редактор, організатор культурних товариств, 1951 р. звинувачений у «єврейському буржуазному

націоналізму» та засуджений до таборів, також похований на Берковцях. Г. Полянкер писав твори їдишем, а потім перекладав їх українською. Окрім того, за спогадами друзів [3], він часто цитував свої роботи, вміло розповідав цікаві історії, переплетені з єврейськими жартами й влучними висловами. У квадраті 106 розміщений його незвичний надгробок — горизонтальні брили граніту, викладені в формі гебрейських літер «пей» (פ) і «нун» (נ). Авторами його стали близькі друзі Г. Полянкера — А. Рибачук та В. Мельніченко, пригадуючи, що ідея виникла природно, сама собою й завданням було — передати, проявити глибину й красу цієї особистості [8, с. 117]. Початково до однієї з брил мав кріпитися виготовлений з металу силует юнака, але згодом автори відмовилися від цього задуму, що не зменшило естетичної краси надгробку.

Звісно ж, це далеко не всі поховання (не)відомих єврейських митців на Берковецькому міському кладовищі, яке є безцінним джерелом інформації про єврейське населення міста, його соціальну структуру, культурні особливості. Подальші дослідження цієї території дадуть змогу заповнити прогалини в мистецькій історії Києва. Надгробки єврейської частини кладовища часто містять унікальні епітафії та мистецькі елементи, що віддзеркалюють культурні традиції євреїв, а також часто показують зв'язок померлого з іншими відомими діячами. Вивчення цього аспекту має вагу для збереження нематеріальної культурної спадщини народу. Детальне дослідження та документування єврейської частини кладовища Берковці є першим кроком до її збереження та можливої реставрації, зробить можливими генеалогічні розвідки для родин єврейського походження, а також створить потенціал для розвитку міжнародної наукової співпраці з єврейськими громадами, науковими установами та меморіальними організаціями інших країн. Це може сприяти інтеграції України до міжнародних проєктів із дослідження й збереження єврейської спадщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зіновій Толкачев: живопис, графіка / куратор В. Ліновицька, авт. ст. Л. Владич; Голов. упр. культури і мистецтв КМДА, Нац. спілка худож. України, Нац. худож. музей України, Ін-т юдаїки, Київ. міська галерея «Лавра». Київ: ВХ[студіо], 2007. 24 с.
2. Кальницький М. Єврейські адреси Києва: Путівник. Київ: Дух і Літера, 2012. 368 с.
3. Лев М. Він заслужив, щоб його добре ім'я не було забуто. Гершл Полянкер // Jewish news. 02.04.2013. URL: https://jn.com.ua/jews/polyan_203.html (дата звернення — 28.04.2025)
4. Польові дослідження авторки.
5. Полян П. В Бабин Яр і з Бабиного Яру. Єврейська панорама. 9 вересня 2022. URL: <https://salo.li/Dfe596a> (дата звернення — 12.01.2025)
6. Проценко, Л. Історія Київського некрополя: НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: [Укрбланк видав], 1995. 412 с.
7. Проценко Л. Київський некрополь: путівник-довідник; [ред.: В. Д. Музика, В. Ф. Гужва]. Київ: Український письменник, 1994. 333 с.
8. Рибачук А. Крик птаха III. Ада. Неспинна та нескорена / До друку підгот. В. Мельніченко, О. Галинський. Київ: АДЕФ-Україна, 2011. 356 с.
9. Рудзицький А. Толкачов. Художник, що задокументував злочини «Майданека» та «Освенцима» // Посестри. Часопис. № 115.

Sayid R. DARATI,

PhD,

Independent Researcher

A LIFE BEARING A TRADITION (DENGBÊJ FADÎLÊ KUFRAGÎ)

In a context where Kurdish history has often been ignored, censored, or erased from official state records, oral traditions such as dengbêjî, conveyed through kilam, offer a vital alternative archive. These oral practices are essential for reconstructing Kurdish collective memory and historical consciousness—especially among Kurmanji-speaking Kurds, who have largely preserved their heritage through non-written forms. This study is both timely and necessary, as the last generation of master dengbêjs, like Fadilê Kufragî, passes away.

This paper explores the role of Dengbêj Fadilê Kufragî in preserving the integrity and depth of kilam. It argues that, unlike many of his contemporaries, Kufragî upheld a comprehensive narrative style and displayed a remarkable linguistic artistry that places him at the core of Kurdish memory-making. The study also highlights the potential of kilam as both historical evidence and a living cultural form.

Recollecting the past through oral traditions is essential in understanding Kurdish culture and history, particularly among Kurmanji-speaking Kurds, who have built their heritage on strong oral practices. As a factual oral tradition [8, p. 113] dengbêjî is one such tradition that has allowed Kurds to preserve and transmit their history for generations via its oral productions called kilam. Through dengbêjs, the creators and performers of this tradition, a significant amount of historical knowledge has been stored in the collective memory. Since memory and history are connected [4, p. 7] studying the history and culture of this society requires examining the dengbêjî practice.

Dengbêjî is a distinctive Kurmanji tradition [2, p. 55–56], demonstrated not only in the content of the kilams but also in the identity of the dengbêjs themselves — all of whom are Kurmanj. This tradition relies on the Kurmanji worldview, making it difficult to understand the narratives without knowledge of the culture and language. As Hall argues [5, p. 36, 79], in high-context cultures, meaning and context are closely intertwined. Therefore, it is not easily understandable for outsiders. Due to limited literacy, these oral narratives have been crucial for passing down collective memory from one generation to the next.

While the kilams are sung, music plays a secondary role, helping with memorization rather than serving as the focus. Each dengbêj may modify the melody or rhythm of the kilam, but what matters most is the content and interpretation of the narrative. Music in dengbêjî acts as a mnemonic tool, making it easier for dengbêjs to memorize long, detailed texts. As Vansina notes in African oral traditions [9, p. 46], music aids in retaining large amounts of oral content, a necessity when a dengbêj may memorize dozens of kilams.

Dengbêjî and kilam developed and flourished primarily between the late 19th and 20th centuries, from around the 1880s to the 1980s [2, p. 64; 6, p. 61]. As a strong oral tradition, dengbêjî contributed to the survival of the Kurdish language among mostly illiterate isolated Kurdish communities during the long period of prohibition (1927–1991) applied by the Turkish authorities [2, p. 55–56; 8, p. 63; 9, p. 132].

The first known dengbêj is Evdalê Zeynikê (.....–1913) was described as “the Kurdish Homer” by Yaşar Kemal [1, p. 36], the famous novelist.

However, since recording techniques were not available at the time, we lack voice recordings of him. What remains are his kilams, which were passed down by subsequent dengbêjs. Following his path, other notable figures such as Mistefayê Xelê Heyran, Mistefayê Çiftborî, and Zubêtê Qirqan — who all passed away roughly before the 1950s, while recording techniques were not available among Kurdish people in Turkey — also composed and performed kilams, but no recordings exist of their performances either.

The first available tape recordings of dengbêjs began with the prominent Dengbêj Reso (1931–1983), who greatly influenced later performers, including Dengbêj Şakiro (1936–1996). After the 1960s, with the advent of portable tape recorders, recordings of all dengbêjs became more common, and many of these recordings have been available on the internet after the 2000s.

Although Evdalê Zeynikê is often regarded as the oldest name of the tradition, the absence of voice recordings means discussions about “the best” dengbêj typically center on those who left behind recorded performances. In this context, two names frequently stand out: Dengbêj Reso and Dengbêj Şakiro. Many of the kilams performed by Şakiro were first introduced by Reso, which has led to Reso being widely regarded as the foremost dengbêj. He is well known among Kurdish-Kurmanji-speaking people.

However, Şakiro’s distinctive voice quality set him apart. Despite performing many of Reso’s kilams, it is through Şakiro’s performances that most of these kilams became widely known among society. As a result, his fame spread broadly among the Kurds.

This study, however, argues that in terms of tradition, the essence of the kilam, and the deep faith in preserving that tradition, Dengbêj Fadiî Kufragî stands as the truest bearer of the dengbêjî tradition. Through his life story, performance style, and unwavering commitment to the core elements of the tradition, Fadiî Kufragî (1948–...) can be meaningfully compared to the Greek epic poet Homer in the context of Kurdish oral traditions.

While some may draw parallels between Homer and Kufragî due to their shared physical blindness—like Homer, Fadiî Kufragî is blind. He lost his eyesight as a baby—the deeper reasons for comparison lie elsewhere, in the substance and style of their storytelling.

Among the hundreds of kilam available today, approximately 90 percent are only 5 to 10 minutes long. This brevity is not due to the original structure of the narratives, but rather a result of various pressures over time: stimulating audience

curiosity, adapting to recording technologies, and maintaining attention spans. Over the years, newer generations of dengbêjs have inherited these shortened forms and often reproduced them as they received them. Their new compositions have also tended to follow this abbreviated style.

As a result, listeners today are frequently presented with only fragments of the original stories, often the most emotionally intense moments, without background or resolution. Understanding the full arc of the narrative requires either prior knowledge of the people and events referenced, most of whom were real, or a willingness to fill in the gaps imaginatively. However, in practice, most listeners take these shortened versions at face value without delving deeper into the broader story. From Reso to Şakiro, nearly all first- and second-generation dengbêjs whose recordings are available today followed this path of shortening their kilam.

Dengbêj Fadilê Kufragî, however, stands as a remarkable exception. He consistently performed kilam in their full form, offering rich contextual detail and preserving a vast and varied repertoire.

First, Kufragî's performances typically began with extended prose introductions. These narrations provided crucial background—introducing the characters, the setting, and the socio-historical context of the events to follow. This approach allowed audiences, regardless of a lot of prior familiarity, to follow the narrative with clarity. One might recall how, in ancient Athens, particularly during the Panathenaic festivals, epic performers (rhapsodes) were required to continue the epic from where the previous performer had left off, ensuring narrative coherence. Fadilê Kufragî did something similar—not out of obligation, but out of a profound commitment to the integrity of the tradition.

Second, the average length of his kilam was about one hour—perfectly matching the duration of standard 60-minute cassette tapes. This choice suggests an intentional effort to adapt to the limitations of amateur recording technologies while maximizing the depth of each performance. Had more advanced recording technologies been available, Kufragî would have gone beyond even this extended format. Despite these constraints, his performances were already five to ten times longer than those of most other dengbêjs.

Third, Kufragî possessed an extraordinary command of Kurdish idioms, phrases, and expressions, which he skillfully wove into his performances. Since kilam are transmitted orally and not written down, each performance is, by nature, a recreation. Kufragî thus created a new version of each kilam every time he performed it, each rendition rich with thousands of words, turns of phrase, and localized expressions. Considering that his repertoire consisted of dozens of lengthy kilam, the scale of his memorization and the spontaneity of his verbal artistry is astonishing [3].

In summary, among all existing dengbêjî recordings, Fadilê Kufragî stands out for his ability to perform dozens of kilam in their full form, re-creating them each time

with fresh language and deep cultural knowledge, and making them accessible by providing detailed narrative contexts. Furthermore, given his deep faith in the factual nature of the tradition, Kufragî's immense contribution to Kurdish collective memory and history is undeniable. Moreover, within the limits of Kurdish oral culture, his individual role in maintaining a continuous and coherent storytelling tradition can rightfully be compared to that of ancient Greek epic poets — particularly Homer — and such a comparison is far from being exaggerated.

The case of Fadilê Kufragî shows that oral history is not merely a supplement to written records but a primary mode of knowledge transmission in contexts of historical marginalization. His performances reveal the epistemological value of oral traditions as vehicles for both factual transmission and poetic imagination. As the oral generation fades, there is an urgent need to document, analyze, and legitimize these traditions as central to Kurdish historiography and cultural survival.

References:

1. Aras A. Evdalê Zeynikê. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2018.
2. Darati S. R. A World through Words: Dengbêji, Kilam and Collective Memory. PhD Dissertation, Georg-August-Universität, 2023.
3. Darati S. R. Dengbêj Fadilê Kufragî. URL: <https://salolj28Be091>
4. Erll A. Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. Berlin/New York: de Gruyter, 2008.
5. Hall E. T. Beyond Culture, Anchor Books, Doubleday, NY, 1976.
6. Hamelink W. The Sung Home. Narrative, Morality, and the Kurdish Nation. PhD dissertation, University of Leiden, 2014.
7. Kreyenbroek, G. Ph. On the Kurdish Language // The Kurds: A Contemporary Overview, ed. Philip G. Kreyenbroek and S. Sperl. London: Routledge, 1992.
8. Vansina J. Oral Tradition as History, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985.
9. Yüksel M., Dengbêj M. Intelligentsia: The Survival and Revival of the Kurdish-Kurmanji Language in the Middle East, 1925–1960. PhD dissertation, University of Chicago, 2011.

Олександр ДЕМЕНКО,

кандидат політичних наук, доцент,

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ НАТО В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (2014–2022 рр.)

Агресія Росії проти України, яка розпочалася 2014 р., погіршила безпекову ситуацію в Європі та сприяла руйнації заснованого на правилах міжнародного порядку. Протиправні та нічим не спровоковані агресивні дії РФ стали потужним імпульсом до переосмислення ролі й перспектив розвитку Організації Північноатлантичного договору, яка продовжила трансформацію, акцентуючи увагу на зміцненні силового потенціалу при вирішенні ключових безпекових завдань. Для Укра-

їни російська агресія наочно засвідчила безальтернативність членства в НАТО як єдиного надійного механізму гарантування безпеки. У таких умовах дослідження особливостей розвитку Північноатлантичного альянсу щодо реагування на нові виклики й загрози міжнародній безпеці набуває особливої актуальності.

Відколи Росія незаконно анексувала Крим і почала агресію на сході України 2014 р., НАТО неухильно дотримується позиції підтримки суверенітету й територіальної цілісності України. Всіляку практичну цивільну та військову співпрацю Альянсу з РФ було призупинено, хоча канали політичного і військового зв'язку залишаються відкритими. З 2014 р., з огляду на безпосередні загрози, яких зазнавала Україна, регулярно проводилися консультації на рівні Комісії Україна — НАТО. Позачергові засідання Комісії проходили у зв'язку з агресією Росії в Криму й на сході України 2014 р., необґрунтованим застосуванням РФ військової сили проти українських суден у Керченській протоці в листопаді 2018 р. та небезпечним нарощуванням Росією військової сили у квітні 2021 р. [1].

Поряд із політичною підтримкою, з боку НАТО було також збільшено практичну допомогу Україні. Негайно після незаконної та нелегітимної анексії Криму до Росії 2014 р. міністри закордонних справ країн-членів НАТО узгодили низку заходів, спрямованих на підвищення здатності України гарантувати власну безпеку. Було також ухвалено рішення й далі розширювати практичну допомогу Україні з боку НАТО завдяки істотному зміцненню чинних програм співпраці, а також запровадженню нових ініціатив. Водночас Альянс розпочав переоцінювати загрози безпеці та оновлювати місії НАТО. Стратегічними пріоритетами організації залишалися стримування кремля й колективна оборона, а також прагнення поширити стабільність і зміцнити міжнародну безпеку поза межами території Альянсу.

Росія розглядала НАТО, насамперед, через призму домінування в організації США, котрі, на думку російського керівництва, мали вирішальний вплив на ухвалення рішень у межах Альянсу як найбільша військова потуга. Агресивна політика Росії змусила НАТО розпочати розробку комплексу заходів щодо стримування РФ, щоб не допустити повномасштабної війни в Європі. Ключовим питанням порядку денного саміту НАТО в Уельсі 2014 р. стало оновлення підходів до реагування на російську загрозу. Союзники дійшли висновку, що дії РФ у регіоні потребують багатовимірних відповідей: у сфері міжнародного права, на оперативно-тактичному рівні, в площині пошуку нових концептуальних підходів до підтримки трансатлантичної безпеки. Почали формуватися нові стратегічні засади діяльності Альянсу, спрямовані на активне стримування агресивної політики кремля. Російська агресія проти України стала головною причиною припинення співпраці між НАТО й Росією, а також нарощування військової присутності країн Альянсу на східному фланзі поряд із кордонами РФ [6].

Після завершення «холодної війни» саміт НАТО в Уельсі був першим із серії самітів, де темами обговорення стали колективна оборона, ядерне стрим-

мування та протидія агресивній, реваншистській політиці Росії. Вперше з часів розпаду СРСР на цьому саміті була відсутня російська делегація. Головними результатами саміту стало: затвердження Плану дій щодо забезпечення готовності НАТО, що мав на меті зробити об'єднані збройні сили країн-членів більш здатними до реагування, краще підготовленими й оснащеними, щоб Альянс був спроможний відповідати на виклики безпеки хоч би звідки вони походили; започаткування ініціативи НАТО з розбудови потенціалу безпеки; прийняття орієнтиру витратити на оборону мінімум 2% ВВП до 2024 р. [3].

Варшавський саміт НАТО 2016 р. зафіксував перехід до відкритого стримування Російської Федерації, яку фактично визнали агресором, джерелом нестабільності й головним викликом для Альянсу. Головним результатом саміту стало узгодження рішення про подальше зміцнення східного флангу НАТО. Було вжито заходів щодо посилення механізмів планування, реагування та гнучкості сил Альянсу, розміщення в Польщі й країнах Балтії чотирьох багатонаціональних батальйонів, відкриття нових командних центрів. Відбулось і узгодження стратегічного підходу Альянсу щодо протидії гібридній війні в координації з ЄС, де кіберпростір був визначений новою зоною оперативних дій.

Для України ключовим результатом саміту стало рішення союзників надати Комплексний пакет допомоги (КПД), а також загальне оновлення діалогу Києва з Альянсом. КПД був спрямований на розбудову здатності України гарантувати власну безпеку та запроваджувати широкомасштабні реформи відповідно до стандартів НАТО, євроатлантичних принципів і передової практики [4].

Брюссельський саміт НАТО 2018 р. відбувся на тлі послаблення трансатлантичних зв'язків через кризу у відносинах між США та іншими провідними членами Альянсу. Втім, підсумкова Декларація саміту без звичайних дипломатичних ввічливих конструкцій назвала РФ головною загрозою для НАТО та світового порядку. Окрім загальних фраз про порушення Росією норм міжнародного права, в Декларації були вказані конкретні злочини кремля. Зокрема, Альянс звинуватив Росію в атаці на британських громадян у Солсбері з використанням військової нервово-паралітичної речовини та вперше визнав причетність РФ до вбивства пасажирів «Боїнга» рейсу МН-17 [5].

Ювілейний Лондонський саміт Альянсу 2019 р. пройшов в умовах напруженості та відсутності чіткого консенсусу між країнами-членами НАТО щодо перспектив функціонування організації. Водночас загальна позиція союзників щодо актуальних загроз і викликів залишилася здебільшого узгодженою. В підсумковій Декларації саміту було визнано наявність прямої загрози євроатлантичній безпеці з боку Росії. Саміт узгодив оновлений план захисту Польщі й країн Балтії, проголосив оперативну готовність затвердженого на Брюссельському саміті плану підвищеної готовності до реагування.

Саміт НАТО у Брюсселі, який відбувся в червні 2021 р., продемонстрував певний рівень зміцнення трансатлантичних зв'язків, послаблених у минулі роки, що сталося завдяки зміні президентської адміністрації у США та її прагненню до повернення діалогу в річище передбачуваності й багатосторонньої співпраці. Здійснена на саміті оцінка міжнародного безпекового середовища відзначила багатовимірність сучасних загроз, системну конкуренцію з боку авторитарних режимів та збільшення кількості стратегічних викликів. Країни-члени НАТО узгодили консолідований подвійний підхід щодо Росії, який поєднав стримування агресивних дій РФ і відкритість до діалогу з нею. Була підтверджена можливість повернутися до попереднього рівня відносин з Росією лише за умови, якщо вона почне дотримуватися міжнародного права та міжнародних зобов'язань.

Тим часом у кремлі наростали реваншистські настрої. Наприкінці 2021 р. РФ висунула Альянсу низку неприйнятних ультиматумів. У жовтні 2021 р. Росія призупинила діяльність дипломатичної Місії при НАТО та зажадала закриття Інформаційного бюро Альянсу в Москві й призупинення роботи Місії військового зв'язку НАТО в РФ [1]. Після такого рішення кремля політичні канали комунікації та діалогу між НАТО та РФ були скорочені до мінімального рівня. А вже у лютому 2022 р. розпочалося повномасштабне російське вторгнення до України.

Тож заходи, які реалізувала НАТО після 2014 р. зі стримування РФ як потенційного агресора й забезпечення колективної оборони, принесли частковий результат. Альянсу вдалося захистити свою територію, але плани зі стримування РФ зазнали невдачі та не змогли зупинити криваву війну на Європейському континенті. Водночас Росія й далі підриває трансатлантичну єдність, кремлівські лідери та пропагандисти регулярно виступають із погрозами на адресу Альянсу і його країн-членів, особливо тих, які найактивніше підтримують Україну в протидії російській агресії. Прагнення НАТО розвивати партнерство з Росією виявилися безрезультатними. Загроза відкритого або гібридного нападу на країни Балтії, Польщу, Фінляндію оцінюється як досить висока. При цьому в НАТО загострюються питання, пов'язані з ефективним лідерством і досягненням єдності, та зростають сумніви щодо спроможності Альянсу бути надійним гарантом міжнародної безпеки у сучасних умовах, зокрема для самих країн-членів НАТО.

Список використаних джерел та літератури:

1. Відносини з Україною // Сайт Організації Північноатлантичного договору. URL: <https://salol.i/9382732>
2. Відносини НАТО — Росія // Сайт Організації Північноатлантичного договору. URL: <https://salol.i/D00e042>
3. Декларація Уельського саміту. Видана главами держав та урядів, які брали участь у засіданні Північноатлантичної ради в Уельсі // Сайт Організації Північноатлантичного договору. 05.09.2014. URL: <https://salol.i/fc76c63>

4. Комплексний пакет допомоги (КПД) Україні // Сайт Організації Північноатлантичного договору. URL: <https://salo.li/82fe761>

5. Самусь М. Саміт НАТО: Росія вже майже ворог. Майже // LB.ua. 12.07.2018. URL: <https://salo.li/b85b6FB>

6. Сучасний стан і перспективи розвитку й трансформації Північноатлантичного альянсу // Національний інститут стратегічних досліджень. Центр зовнішньополітичних досліджень. URL: <https://salo.li/18436cd>

Вікторія ДРОНІВ,

Державна установа «Інститут всесвітньої історії

Національної академії наук України»

ФОРМУВАННЯ СПІВДРУЖНОСТІ НАЦІЙ: ПЕРЕДУМОВИ, КЛЮЧОВІ ПОДІЇ ТА РОЛЬ ШРІ-ЛАНКИ

Формування Співдружності націй (англ. Commonwealth of Nations) 1926 р. є важливою віхою трансформації Британської імперії в добровільну асоціацію суверенних держав. Ключовим моментом цього процесу стало ухвалення Бальфурської декларації 1926 р., під час Імперської конференції в Лондоні, яка юридично й концептуально визначила рівність домініонів і Великої Британії. Цей документ засвідчив початок нового етапу в міжнародних відносинах та колоніальній політиці, формуючи основу для майбутньої децентралізації імперської влади. Розгляд передумов, ключових подій і ролі Шрі-Ланки дає змогу краще зрозуміти складність трансформації імперських структур [7].

В доповіді розглядається еволюція Шрі-Ланки в контексті її відносин із Співдружністю націй з 1920-х рр. Аналізується колоніальний період, здобуття незалежності, зміна статусу держави та її сучасна взаємодія з організацією. Особливу увагу приділено впливу Співдружності націй на економічний і дипломатичний розвиток Шрі-Ланки. В роботі наголошується на важливості членства країни в цій міжнародній структурі

Передумовою стали кілька історичних аспектів. Перша світова війна суттєво підірвала авторитет і ресурси Британської імперії. Домініони, такі як Канада, Австралія, Нова Зеландія та Південно-Африканський Союз, продемонстрували військову і політичну автономію, що підвищило їхні вимоги до самоврядування. У колоніях почали активізуватися рухи за національне визволення та розширення політичних прав. Цей процес особливо посилювався у 1920-х рр., зокрема в Індії та на Цейлоні (сучасна Шрі-Ланка). Система Версальських мирних договорів та створення Ліги Націй стимулювали перегляд імперських структур відповідно до нових принципів міжнародного права, включаючи право народів на самовизначення [6; 8].

Імперська конференція 1926 р. в Лондоні стала центральною подією, на якій було проголошено Бальфурську декларацію. Вона закріпила принцип рівно-

сті домініонів із Великою Британією в рамках Співдружності націй. У Бальфурській декларації 1926 р. йшлося про те, що всі члени Співдружності є «автономними спільнотами в межах Імперії, рівними між собою у статусі, не підлеглими одна одній у будь-якому аспекті внутрішньої чи зовнішньої політики». Формалізація у Вестмінстерському статуті 1931 р. — подія пізнішого періоду, але саме вона юридично закріпила положення декларації 1926 р., надаючи домініонам повну законодавчу незалежність [1].

Шрі-Ланка, відома до 1972 р. як Цейлон, відіграє важливу роль у Співдружності націй з часів британського колоніального панування. Однак її зв'язок з Великою Британією та іншими країнами Співдружності залишалися значущими протягом усього XX ст. і досі.

Щодо ролі Цейлону (Шрі-Ланки), розглянемо її історію становлення в Співдружності націй. Цейлон активно долучалася до діяльності Співдружності націй, беручи участь у різних ініціативах і програмах, спрямованих на розвиток, мир та співпрацю серед країн-членів. Країна також активно підтримувала принципи демократії, прав людини та сталого розвитку, що є основними цінностями Співдружності націй. На момент ухвалення Бальфурської декларації Цейлон іще не мав статусу домініону. Він залишався колонією, хоча вже існували певні форми обмеженого самоврядування, запроваджені реформами Доноґ'ю (1920) та Річмонда (1924). У 1920-х рр. на Цейлоні активізувалися політичні організації, зокрема «Ceylon National Congress», які вимагали розширення політичних прав і поступового переходу до самоврядування [4].

1931 р. Велика Британія надала Цейлону певну автономію, запровадивши Донморську конституцію, яка передбачала надання виборчих прав значній частині населення. Це стало першим кроком до самоврядування. Проте зовнішні відносини та оборона залишалися під контролем Великої Британії. Протягом 1930-х і 1940-х рр. зростала національна свідомість, а політичні лідери, такі як Д. Сенанаяке, активно працювали над здобуттям незалежності. Друга світова війна також посприяла політичним змінам, оскільки британська влада ослабла, і колонії почали вимагати більшої автономії. У роки Другої світової війни острів став стратегічним об'єктом для Великої Британії, яка використовувала його як військову базу [3].

4 лютого 1948 р. Цейлон офіційно став незалежним домініоном, залишаючись у складі Співдружності націй, зберігши британського монарха як главу держави. Перший уряд на чолі з Д. Сенанаяке зосередився на економічному розвитку й зміцненні національної ідентичності. У цей час країна підтримувала тісні економічні та культурні зв'язки з Великою Британією й іншими членами Співдружності націй. Країна економічно орієнтувалася на експорт чаю, каучуку та кокосових горіхів, залишаючись аграрною економікою.

Протягом 1950-х та 1960-х рр. Цейлон (Шрі-Ланка) підтримувала активну співпрацю з Великою Британією та іншими членами Співдружності, зокрема в торгівлі й освіті. У цей період країна почала розвивати власну дипломатію, шукаючи баланс між західними країнами та країнами, що розвиваються [5].

Членство в Співдружності значно впливало на економіку Цейлону (Шрі-Ланки). У перші десятиліття після незалежності Велика Британія залишалася головним торговельним партнером. Чайна індустрія, яка була основою економіки, значною мірою залежала від експорту в країні Співдружності.

У 1970-х рр. країна почала диверсифікувати економіку, впроваджуючи політику відкритого ринку. Це призвело до залучення інвестицій з інших членів Співдружності, зокрема з Індії, Канади та Австралії [9].

1972 р. країна змінила назву на Шрі-Ланку та проголосила себе республікою, що означало остаточний розрив із британською монархією. Хоча вона залишалася членом Співдружності, уряд проводив політику націоналізації та зміцнення національної ідентичності. Це також спричинило міжетнічні напруження, які загострилися у наступні десятиліття.

Шрі-Ланка активно брала участь у Співдружності як на політичному, так і на дипломатичному рівні. 1973 р. країна стала одним із засновників «Руху неприєднання», що дало їй змогу зайняти більш незалежну позицію у міжнародних відносинах, зберігаючи зв'язки з країнами Співдружності.

У 1980-х і 1990-х рр. внутрішні політичні кризи, зокрема громадянська війна між урядом і Таміськими тиграми, дещо зменшили роль Шрі-Ланки в міжнародних організаціях [9]. Проте країна брала участь у зустрічах Співдружності та отримувала підтримку в формі програм розвитку та гуманітарної допомоги. 2009 р. війна закінчилася перемогою урядових сил, що відкрило нові можливості для розвитку.

Після війни Шрі-Ланка зосередилася на економічному зростанні та міжнародній співпраці. Співдружність націй відігравала ключову роль у наданні підтримки для демократичного розвитку та відбудови країни. Однак політична нестабільність та економічні кризи залишаються викликами для держави [5].

Протягом десятиліть Шрі-Ланка мала користь із співпраці в рамках Співдружності, особливо в торгівлі, освіті та дипломатії. Попри внутрішні політичні виклики, такі як громадянська війна (1983–2009), країна взаємодіяла з іншими членами організації. У Коломбо 2013 р. проводили саміт глав урядів Співдружності націй, що наголосило на значущості країни в цій організації [2].

Шрі-Ланка також сприяла культурному обміну між країнами Співдружності. Англійська мова залишалася важливим засобом міжнародного спілкування, що сприяло освітнім та науковим контактам. Окрім того, країна стала популярним туристичним напрямком, залучаючи гостей з Великої Британії, Канади й Австралії [10].

У XXI ст. Співдружність підтримує ініціативи Шрі-Ланки щодо сталого розвитку туризму, охорони культурної спадщини та зміцнення економічних зв'язків із членами організації.

Отже, формування Співдружності націй 1926 р. стало результатом багатьох глобальних, регіональних і внутрішніх чинників. Бальфурська декларація віддзеркалювала зміну парадигми — від ієрархічної імперії до рівноправного об'єднання. Хоча Шрі-Ланка не була безпосереднім учасником цього процесу на початковому етапі, її подальша участь у Співдружності є свідченням універсальності та привабливості цієї моделі для постколоніальних держав.

Роль Шрі-Ланки в Співдружності значно змінилася з 1930-х р. Від колоніального минулого через здобуття незалежності до сучасної інтеграції у глобальну економіку — країна використовує можливості, які надає участь у цій міжнародній організації.

Співдружність залишається цінним партнером, відіграючи важливу роль у становленні Шрі-Ланки як незалежної держави та її інтеграції у світове співтовариство. Нині Шрі-Ланка співпрацює з цією організацією, використовуючи її платформу для розвитку торгівлі, захисту прав людини та зміцнення дипломатичних зв'язків, допомагаючи їй адаптуватися до викликів сучасного світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Balfour Declaration. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://sal0.li/4b404F0>
2. BBC News. Sri Lanka Hosts Commonwealth Summit Amid Rights Row. 2013. URL: <https://sal0.li/62eb7f0>
3. De Silva K. M. A History of Sri Lanka // University of California Press. 1 January 1981 p. 1981. 603 p.
4. Duncan Hall H. The Genesis of the Balfour Declaration of 1926 // Journal of Commonwealth Political Studies. Vol. 1. № 3. P. 169–193.
5. Economic and Social Statistics of Sri Lanka // Central Bank of Sri Lanka, Statistics Department, 2020. 188 p.
6. History of Sri Lanka // Encyclopedia Britannica. URL: <https://sal0.li/Fe5EfaC>.
7. Holland R. F. Britain and the Commonwealth Alliance, 1918–1939. Springer
8. McIntyre W. D. The Strange Death of Dominion Status // Journal of Imperial and Commonwealth History. Vol. 27. 1999. P. 193–212.
9. Sri Lanka — Country Profile. The Commonwealth Secretariat. URL: <https://thecommonwealth.org/>
10. Wickramasinghe N. Sri Lanka in the Modern Age: A History. Oxford: University Press, 2006.

Костянтин ЄПІШЕНКОВ,
аспірант,

*Науково-дослідний інститут українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА БАРАНА У НАУКОВОМУ ВИМІРІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Володимир Баран (1927–2019) — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України археолог, етнолог, історик, українознавець, дослідник давньої історії слов'ян та українського народу, двічі лауреат Державної премії

України в галузі науки і техніки зробив вагомий внесок у розвиток гуманітарних знань в Україні. Дослідження біографії та значного доробку Володимира Даниловича у вивченні національної історії, багатівікової культури та історичної пам'яті українців є вагомою науковою проблематикою.

Метою дослідження є аналіз життя та діяльності В. Барана, оприлюднений у науковому доробку українських науковців, який дає змогу осмислити історіографію проблеми й показує рівень зацікавленості цією непересічною особистістю в гуманітарному просторі України.

Унікальна особистість, життєвий шлях і потужний науковий доробок В. Барана стали об'єктом дослідження ще у 1990-х рр. [2, с. 15].

1999 р. до 70-ти річчя В. Барана побачив світ збірник наукових праць «Етнокультурні процеси в Південно Східній Європі в I тисячолітті н. е.». У вступній статті «Слово про ювіляра», доктор історичних наук, професор, академік НАН України, тогочасний директор Інституту археології НАН України П. Толочко відзначив великий внесок ювіляра у розвиток української археології, дослідження праісторії та вивчення проблеми походження українського народу й утворення Русі [8, с. 6].

До 75-ти річчя В. Барана з'явилися нові публікації, присвячені аналізу його життя та діяльності. В журналі «Українознавство» було оприлюднено статтю Л. Крушельницької «До 75-річчя Володимира Даниловича Барана», зокрема в цій статті було відзначено, що у монографії В. Барана «Давні слов'яни» (1998) розкриваються витоки слов'янства і вивчається проблема походження українського народу, а також, самої назви України [6, с. 161].

2001 р. в календарі-щорічнику «Українознавство 2002» з'явилася наукова стаття С. Кончі «У пошуках джерел (до 75-річчя Володимира Барана)». Серед іншого автор відзначив, що лише з відновленням української державності етнологію було реабілітовано, а вітчизняні науковці, зокрема й В. Баран, отримали можливість професійно вивчати минувшину України, зокрема, походження українського народу, утворення Русі та її етнічну належність [5, с. 227].

До 80-ліття В. Барана був оприлюднений XV том «Збірника наукових праць НДІУ». У статті П. Кононенка «Поклик душі — відродження історичної правди» було відзначено великий внесок ювіляра у дослідження таємниці походження українського народу [3, с. 10–11].

У роботі Ю. Фігурного й О. Ярошинського «Володимир Баран — видатний український учений (до 80-річчя з дня народження)» було всебічно проаналізовано життєвий і науковий шлях В. Барана й відзначено його етнологічні напрацювання щодо етногенезу українців [9, с. 12–27].

У статті О. Лебедевої «Концепція етногенезу українців у монографії В. Д. Барана і Я. В. Барана «Походження українського народу»» зазначається, що концепція етногенезу українців В. Барана науково обґрунтована, виражена, має

в основі багаторічні дослідження слов'яногенезу й заслуговує на докладне вивчення та популяризацію серед наукового загалу [7, с. 49].

2009 р. було оприлюднено рецензію Ю. Фігурного на українознавче дослідження В. Барана «Етногенез українського народу» (2006). Наголошено, що в цій книзі аргументовано проаналізовано проблеми походження та ранньої історії українського та інших слов'янських народів [14, с. 421].

Того ж року Ю. Фігурний надрукував ще одну рецензію: на важливу українознавчу працю В. Барана «Кий, Щек і Хорив і сестра їх Либідь та пракорені українського народу» (2007). Ю. Фігурний відзначив, що в книзі В. Барана досліджуються актуальні питання українознавчої науки, а саме: вивчення формування українського народу, утворення Київської держави та виникнення її столичного міста Києва. В. Барану вдалося неупереджено і професійно проаналізувати цю проблематику й запропонувати науковій спільноті власне бачення цієї наукової проблеми [11, с. 429–433].

2011 р. з'явилася фундаментальна праця В. Барана в Я. Барана «У пошуках джерел українського народу. Вибрані наукові праці». Ю. Фігурний як упорядник у вступній статті до цієї праці «Володимир Баран — дослідник праісторії України» відзначив важливу роль В. Барана в науковому житті: він провів сотні археологічних розкопок, був заступником і виконувачем обов'язків директора Інституту археології НАН України, створив у ньому відділ слов'янської археології й близько 30 років ним керував, 10 років очолював відділ етнології Науково-дослідного інституту українознавства, під його керівництвом в Україні сформувалася наукова школа археологів-славистів, було підготовлено і захищено 15 кандидатських та 6 докторських дисертацій, а його дослідження відомі в Україні та Європі [13, с. 3–6].

2011 р. Ю. Фігурний оприлюднив рецензію «Фахове і фундаментальне дослідження праісторії України й українців» (Рецензія на книгу В. Барана і Я. Барана) «У пошуках джерел українського народу» (К., 2011). Рецензент відзначив, що до цієї праці ввійшли такі монографії: «Давні слов'яни і походження українського народу» (В. Баран, Я. Баран); «Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу» (В. Баран); «Слов'янське поселення середини першого тисячоліття н. е. біля села Теремці на Дністрі» (В. Баран); «Празька культура Подністров'я. За матеріалами поселень біля с. Рашків» (В. Баран) і «Слов'янська община» (Я. Баран) [12, с. 108].

2013 р. побачив світ «Збірник наукових праць ННДІВІУ», том XXXI на пошану доктора історичних наук, професора В. Д. Барана (до 85-річчя від дня народження вченого). В ньому міститься чотири публікації, присвячені ювілярові. П. Кононенко у статті «Від археології до українознавства. Володимир Данилович Барану — 85 років» відзначив великий внесок науковця в розвиток української науки та вивчення етногенезу українців [4, с. 11–12].

Ю. Фігурний у дослідженні «Взаємозв'язок поколінь. Володимир Данилович Баран — невтомний дослідник праісторії України» проаналізував життєвий і творчий шлях видатного українського вченого та відзначає великий вплив його праць на розвиток археології, етнології, історії України [10, с. 13–37].

Н. Абашина у статті «Проблеми етногенезу слов'ян і походження українського народу в працях В. Д. Барана» фахово проаналізувала особистий, значний внесок ювіляра у вивчення етногенезу слов'ян та окрему увагу приділила аналізу його поглядів на вивчення історичних витоків українського народу як частини слов'янського світу [1, с. 38–58].

О. Чирков у публікації «Представлення наукового доробку В. Д. Барана у Вікіпедії та інших веб-ресурсах українською мовою» охарактеризував стан і рівень історичних знань української Вікіпедії та інших тематичних веб-ресурсів та виявив, що науковий доробок В. Барана представлений недостатньо повно й докладно, тому потребує системного використання у Вікіпедії [18, с. 59–87].

2013 р. у журналі «Українознавство» вийшла стаття О. Чиркова й О. Шакурової «Етнологічний складник концепції Володимира Барана про походження слов'янської етнічної спільноти й українців». Автори вважають, що етнологічна складова концепції В. Барана спрямована на висвітлення переважно етнічної диференціації слов'янської спільноти, початку формування українців та інших сучасних слов'янських народів [19, с. 127–136].

2018 р. у журналі «Українознавство» була опублікована стаття Ю. Фігурного й О. Шакурова «Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана» де автори здійснили аналіз наукових праць В. Барана за 1955–1991 рр. [16, с. 88–107].

Того ж року в журналі «Українознавство» побачило світ дослідження Ю. Фігурного й О. Шакурова «Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана», де проведено аналіз праць В. Барана, присвячених етногенезу українців, опублікованих у 1991–2017 рр. [17, с. 41–61].

2019 р. у журналі «Українознавство» побачила світ стаття Ю. Фігурного «Життєвий шлях та наукова діяльність патріарха української гуманітаристики Володимира Барана (1926–2019)», у якій автор припустив, що В. Баран народився не 1927, а 1926 р. [15, с. 288–289].

Отже, життя та наукова діяльність В. Барана цікавили багатьох учених. Зокрема, ці питання активно досліджували: Н. Абашина, П. Кононенко, С. Конча, Л. Крушельницька, П. Толочко, Ю. Фігурний, О. Чирков, О. Шакурова (О. Лебедева), О. Ярошинський та інші. Проте ця проблематика є важливою, оскільки сприяє системному вивченню історії, культури та історичної пам'яті українців, тому потребує подальших студій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абашина Н. С. Проблеми етногенезу слов'ян і походження українського народу в працях В. Д. Барана // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. Київ, 2013. Т. XXXI. С. 38–58.
2. До 70-річчя В. Д. Барана. Археологія. 1997. № 3. С. 3–4.
3. Кононенко П. П. Поклик душі — відродження історичної правди // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства. Київ, 2007. Т. XV. С. 6–11.
4. Кононенко П. П. Від археології до українознавства. Володимир Данилович Барану — 85 років // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. Київ, 2013. Т. XXXI. С. 8–12.
5. Конча С. У пошуках джерел (до 75-річчя Володимира Барана) // Українознавство 2002. Календар щорічник. Київ, 2001. С. 225–227.
6. Крушельницька Л. До 75-річчя Володимира Даниловича Барана // Українознавство. 2001. Число 1. С. 160–162.
7. Лебедева О. В. Концепція етногенезу українців у монографії В. Д. Барана і Я. В. Барана «Походження українського народу» // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства. Київ, 2007. Т. XV. С. 45–49.
8. Толочко П. П. Слово про ювіляра // Етнокультурні процеси Південно Східній Європі в I тисячолітті н. е. Збірник наукових праць. Київ, Львів, 1999. С. 3–8.
9. Фігурний Ю. С., Ярошинський О. Б. Володимир Баран — видатний український учений (до 80-річчя з дня народження) // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства. Київ, 2007. Т. XV. С. 12–44.
10. Фігурний Ю. С. Взаємозв'язок поколінь. Володимир Данилович Баран — невтомний дослідник праісторії України // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. Київ, 2013. Т. XXXI. С. 13–37.
11. Фігурний Ю. С. Рецензія на важливу українознавчу працю Барана В. Д. «Київ, Щек і Хорив і сестра їх Либідь та пракорені українського народу» (К.: ТОВ «Атлант ЮЕМСІ», 2007. — 64 с.) // Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. Київ, 2009. С. 429–433.
12. Фігурний Ю. С. Фохове і фундаментальне дослідження праісторії України й українців (Рецензія на книгу В. Барана і Я. Барана «У пошуках джерел українського народу. Вибрані наукові праці». К., ННДІУ. 2011. 800 с.) // Роман Шухевич — становлення національного героя. Київ, 2011. С. 107–112.
13. Фігурний Ю. С. Володимир Баран — дослідник праісторії України // Баран В. Д., Баран Я. В. У пошуках джерел українського народу. Вибрані наукові праці. Київ, 2011. С. 3–6.
14. Фігурний Ю. С. Рецензія на українознавче дослідження Барана В. Д. «Етногенез українського народу»: короткий нарис: Науково публіцистична праця. К.: Товариство «Знання» України, 2006. 96 с. // Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. Київ, 2009. С. 421–429.
15. Фігурний Ю. С. Життєвий шлях та наукова діяльність патріарха української гуманітаристики Володимира Барана (1926–2019) // Українознавство. 2019. № 4 (73). С. 288–305.
16. Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана // Українознавство. 2018. № 2 (67). С. 88–107.
17. Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана (1991–2017) // Українознавство. 2018. № 3 (68). С. 41–61.
18. Чирков О. А. Представлення наукового доробку В.Д. Барана у Вікіпедії та інших веб-ресурсах українською мовою // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. Київ, 2013. Т. XXXI. С. 59–87.
19. Чирков О., Шакурова О. Етнологічний складник концепції Володимира Барана про походження слов'янської етнічної спільноти й українців // Українознавство. 2013. № 3–4 (48–49). С. 127–136.

Zhan NA,

PhD student,

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

REPRESENTATIONS OF WOMEN IN STEM IN CONTEMPORARY CHINESE VISUAL CULTURE: A FOCUS ON EVERYDAY LIFE AND REAL-WORLD CONTEXTS

Visual culture not only reflects but also constructs reality. In contemporary China, representations of women in STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) within photographic images are not neutral records of reality but are embedded with cultural meanings and philosophical implications. Through visual depictions, certain values, ideologies, and assumptions about gender, labor, and scientific rationality are communicated. Analyzing these images offers insight into how modern Chinese society negotiates the intersection of gender, technology, and everyday life.

This study seeks to explore the philosophical significance of visual representations of women in STEM-related environments in China, focusing particularly on how images synthesize themes of gender identity, professional subjectivity, and everyday experience. The study is informed by feminist philosophy, phenomenology, and the philosophy of technology.

A selection of contemporary photographic images was analyzed, each depicting Chinese women in contexts linked to STEM: laboratories, classrooms, and technical workplaces, often juxtaposed with domestic or ordinary scenes [4]. The methodological framework combines visual content analysis with hermeneutic interpretation, drawing on Merleau-Ponty's phenomenology of embodiment, Foucault's theory of subject formation, and feminist critiques of the public/private binary.

Drawing from the phenomenology of Merleau-Ponty [2], we may interpret these visual subjects not as passive objects captured by the camera, but as embodied intentionalities—active perceivers and knowers who engage with the world through their situated bodies. Their gestures, facial expressions, and postures speak of a consciousness-in-action, a subjectivity that synthesizes cognition, emotion, and context. The laboratory or workspace becomes a phenomenological lifeworld, where the experience of science is not merely logical or instrumental, but deeply rooted in temporality, care, and intersubjectivity.

From a Foucauldian perspective [1], the depiction of women in technological fields also reflects a redistribution of power/knowledge relations. These images participate in the discursive construction of the “scientific subject,” thereby contesting historical exclusions and redefining who can be the bearer of rationality and innovation. However, this subjectivity is not neutral—it is gendered, embodied, and contextually framed. The everydayness of these representations—the woman adjusting an instrument, typing at her laptop, explaining a concept to a child—

anchors abstract STEM identities within the matrix of domestic life, social interaction, and emotional labor.

Moreover, these images serve as a visual embodiment of what feminist philosopher Donna Haraway terms “situated knowledges” [3]. They reject the illusion of the detached observer and instead offer a partial, perspectival, and accountable mode of seeing and knowing. The women in these pictures do not merely ‘enter’ STEM—they transform it. Their presence bridges the gap between the human and the technological, the rational and the affective, the global and the local. In doing so, they present a new philosophical image of science: one that is relational, inclusive, and deeply human.

Thus, the philosophical analysis of contemporary Chinese images of women in STEM reveals an evolving symbolic field — one in which the female scientific subject is simultaneously a technologist, a caregiver, a citizen, and a philosopher in her own right. She embodies the dialectic between modernity and tradition, mobility and rootedness, abstraction and everyday life. These images do not simply illustrate reality; they actively participate in the ethical and ontological project of reimagining who we are in a technologically saturated, socially stratified, and gendered world.

References

1. Foucault M. The Archaeology of Knowledge. New York : Pantheon Books, 1972. 245 p.
2. Halák J. Embodied higher cognition: insights from Merleau-Ponty's interpretation of motor intentionality // Phenomenology and the Cognitive Sciences. 2023. Vol. 22. P. 369–397. <https://doi.org/10.1007/s11097-021-09769-4>
3. Haraway D. Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective // Feminist Studies. 1988. Vol. 14. № 3. P. 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
4. NYU Shanghai. Women in STEM at NYU Shanghai. 2019. URL: <https://salolife56562A>

Ілона ЖОВТА,

доктор філософії з історії,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛТАВСЬКОГО ІНСТИТУТУ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр. (ЗА ЩОДЕННИКОМ О. О. НЕСВИЦЬКОГО)

Щоденник О. О. Несвицького (роки життя 1855–1945 рр.) — відомого лікаря, який працював у різних установах і перебував на посаді лікаря-консультанта з інфекційних захворювань при Полтавському інституті шляхетних дівчат, є важливою історичною пам'яткою, яка віддзеркалює події української революції 1917–1921 рр. у Полтаві [1, с. 4]. Зокрема, автор велику увагу приділяє політичній ситуації в країні й місті (встановленню влади Центральної ради, приходу німців, захопленню більшовиками містечок та сіл України), соціально-економічному становищу полтавців (нестачі харчів, грабежам, убивствам, страйкам)

і змінам у їх культурно-освітньому житті (ліквідації закладів, становищу музею) тощо [5].

Також у щоденнику О. О. Несвіцького можна віднайти інформацію про Полтавський інститут шляхетних дівчат (1818–1919 рр.), про діяльність якого в перші десятиліття ХХ ст. мало інформації у джерелах.

Тому метою дослідження є реконструкція функціонування Полтавського інституту шляхетних дівчат у період Української революції 1917–1921 рр. на матеріалах щоденника О. О. Несвіцького

В історіографії мало розвідок, які присвячені чи дослідженню життя О. О. Несвіцького й аналізу щоденника, а також не так багато праць, що характеризують Полтавський інститут шляхетних дівчат. Темі евакуації інститутів шляхетних дівчат у ХІХ — перші десятиліття ХХ ст. присвячено доробки А. І. Коробчук, де охарактеризовано евакуацію Одеського інституту шляхетних дівчат і його повернення до міста під час Кримської війни (1853–1856 рр.) [3], І. І. Жовтої, де проаналізовано повсякденного життя вихованок Київського закладу в роки Першої світової війни і плани щодо його евакуації і прийому військових [2]. У дослідженні застосовано мікроісторичний підхід, використано загальнонаукові, а також історичні методи.

Згадки Полтавського інституту у щоденнику О. О. Несвіцького за 1917–1921 рр. пов'язані не тільки з тим, що це був один з найбільших жіночих навчальних закладів міста, а радше з тим, що лікар працював там на початку ХХ ст. (з 1902 р.) і його донька здобула середню освіту в цій державній школі-пансіоні [1, с. 4]. Він був добре обізнаний з персоналом школи. Згадки про долю колишнього члена з господарської частини Полтавського інституту П. П. Шкотта, розстріляного у Києві під час революційних подій, віднаходимо у джерелі [5, с. 128].

У щоденнику О. О. Несвіцького за 1918 р. описано дві події, пов'язані з інститутом. Перша стосується того, що задній фасад закладу постраждав від гарматних снарядів, і вихованки були змушені ночували в коридорах на підлозі. Друга подія пов'язана з розміщенням у школі-пансіоні 200 німецьких солдат, які поступово відходили з теренів України [5, с. 49, 83]. Тому на 1918 р. Інститут функціонував, незважаючи на складнощі, завдані воєнними діями.

Уже в листопаді 1919 р. у щоденнику йдеться про те, що полтавський губернатор запропонував керівниці Інституту евакуювати заклад з Полтави, бо була можливість. Потрібно було вивезти до 200 вихованок. У місті всі інституції готувалися до від'їзду. Ситуація була небезпечною через те, що «навколо міста блукають різні банди та тероризують населення» [5, с. 138]. Останнє повідомлення про Інститут стосувалося його евакуації до Владикавказу, де заклад був перейменований у 4-ту жіночу гімназію [5, с. 139]. Евакуація інститутів шляхетних дівчат до росії, а й подекуди до інших держав (як було з хар-

ківським закладом) [4, с. 498, 505], була загальною тогочасною практикою переміщення закладів України у складі Російської імперії.

Отже, в щоденнику О. О. Несвіцького частково показано, в яких умовах перебував Полтавський інститут шляхетних дівчат під час української революції 1917–1921 рр. і як заклад було евакуйовано, що було загальною практикою, і реорганізовано.

Список використаних джерел та літератури:

1. Голяк О. Передмова до розділу опису справ особистого фонду «Несвіцький Олександр Олександрович (1855–1942 рр.) — полтавський лікар, хронікер Української революції у м. Полтава. ДАПО. Ф. Р-9188. Оп. 1. 8 с.
2. Жовта І. І. Повсякдення вихованок і колективу Київського інституту шляхетних дівчат у роки I світової війни // Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 26 травня 2023 р. Київ: Арт Економі, 2023. С. 64–66.
3. Коробчук А. С. Реевакуація: повернення Одеського інституту шляхетних дівчат до Одеси (1856 р.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2022. № 1. С. 68–74.
4. Морозова Т. Г. В институте благородных девиц // Институтки: воспоминания воспитанниц ин-ститутов благородных девиц. Москва: Новое литературное обозрение, 2005. С. 391–506.
5. Несвицкий А. А. Полтава в дни революции и в период смуты 1917–1922 гг.: Дневник. Полтава, 1995. 280 с.

Денис ІВАНОВ,

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ЗМІНИ У БЕЗПЕКОВІЙ СТРАТЕГІЇ НІМЕЧЧИНИ У 2014–2025 рр.

Протягом тимчасового одностороннього домінування США у міжнародних відносинах після закінчення «холодної війни», Німеччина виявилася одним з ключових бенефіціарів геополітичних змін що відбулися. Об'єднання ФРН та НДР 1990 р., у синергії з розширенням НАТО і ЄС на Схід у 1990-х — 2000-х рр., створили умови для інтенсивної економічної експансії німецького бізнесу в Європі та світі. Однак зникнення прямої загрози для Німеччини після розпаду СРСР у поєднанні з системними дисфункціями німецького істеблішменту, спричиненими необхідністю відмовитися від самостійної зовнішньополітичної стратегії та застосування сили за межами ФРН після закінчення Другої світової війни, створили умови для постійних спроб обмежити фінансування німецьких збройних сил Бундесверу, на користь соціальних програм та призупинити військовий призов. Уже на початку 2010-х рр. почали з'являтися перші ознаки системних проблем у німецьких збройних силах через недостатнє фінансування [1] та складнощі з укомплектуванням особовим складом після призупинення призову.

Протягом 2010-х рр. німецький істеблішмент загалом визнавав необхідність реформування Бундесверу, але ні в еліт, ані в німецьких виборців

не було мотивації ухвалювати складні рішення, які потребували б перегляду чинного суспільного договору. На 2016 р., коли було опубліковано нову безпекову стратегію ФРН [12], видатки країни на оборону становили тільки 1,2% ВВП, чисельність особового складу збройних сил скоротилася до 177 тис. осіб [7] і лише 38 винищувачів Eurofighter зі 114 були придатні для використання в бойових умовах [4]. Так само соціопитування показували, що лише 34% виборців підтримували збільшення видатків на оборону [5]. Німецький уряд мав урахувати більш ізоляціоністський світогляд мешканців східних земель Німеччини, які раніше входили до складу НДР [2, р. 89]. Окрім того, складнощі у відновленні попередніх рівнів фінансування Бундесверу були значною мірою викликані необхідністю балансувати бюджет відповідно до конституційної норми 2009 р., яка забороняла уряду брати зовнішні боргові зобов'язання без надзвичайної необхідності [6].

Водночас анексія Криму та початок конфлікту на Донбасі 2014 р. вперше порушили питання про ризики німецької «Нової Східної політики» щодо Росії, яка призвела до зростання залежності країни від російських енергоносіїв та посилення впливу проросійських лобістських груп, заінтересованих у продовженні бізнес-проектів у Російській Федерації. Вважається, що російський економічний вплив відіграв значну роль у відкладенні на невизначений термін питання про членство України в НАТО. Як наслідок уряд А. Меркель намагався знайти шлях зберегти статус-кво через Мінський процес та дав дозвіл будувати газогін «Північний потік-2», що розкритикувала частина аналітиків через посилення залежності ФРН від Росії [8]. Власне, якщо 2014 р. російський газ становив 36% німецького імпорту, то 2022 р. його частка зросла вже до 55% [9].

Ескалація російсько-української війни в лютому 2022 р. поставила лідерів західних держав перед фактом, що їхні спроби залучити Росію в євроатлантичну систему колективної безпеки через економічну співпрацю та дипломатію зазнали невдачі. ФРН довелося терміново шукати заміну російським поставкам природного газу, що призвело до зростання цін на енергоносії. Перші кроки уряду О. Шольца створювали враження кардинального розвороту в німецькій безпековій політиці, окресленого у промові *Zeitenwende* [10] (нім. — Поворотний момент), але на практиці масштаби змін виявилися значно меншими. Наприклад, створений з метою модернізації Бундесверу спеціальний фонд обсягом 100 млрд євро, на думку експертів, був недостатнім і загалом програма модернізації разом з відновленням боєзапасу мала обійтися у 300 млрд євро [11]. Допомога Німеччини Україні так само стала контрверсійним питанням. Ніхто не ставить під сумнів велику роль, яку Берлін відіграв у фінансовій та військовій підтримці України, але уряд О. Шольца неодноразово зазнавав критики за надмірну обережність у постачанні нових типів наступальних озброєнь Збройним силам України.

Перемога консервативної ХДС/ХСС на парламентських виборах у лютому 2025 р. та повернення до влади у США Д. Трампа, який просуває ізоляціоністську зовнішню політику, створили умови до прискореного відокремлення Європи як геополітичного гравця. Промова віце-президента США Дж. Д. Венса [3] під час Мюнхенської конференції 14 лютого 2025 р. підвела лідерів країн ЄС до висновку, що вони тепер не можуть бути впевнені, що США виконає союзницькі зобов'язання у разі війни з Росією. За цих обставин фінансування переозброєння та модернізації збройних сил і військово-промислового комплексу Німеччини й інших країн ЄС через боргові зобов'язання видається найімовірнішим сценарієм розвитку подій.

Підсумовуючи, кардинальні зміни які почали відбуватись у світовій політиці після перемоги Д. Трампа, прямо порушили питання про здатність країн Європейського Союзу функціонувати як повноцінна геополітична одиниця, котра має бути готова самостійно захищати інтереси країн, котрі беруть участь у європейському проєкті. Ця геополітична криза здатна створити умови для подолання системних дисфункцій німецької безпекової політики, в якій унілатеральне застосування військової сили й автономна зовнішньополітична стратегія були табуйованими темами в силу об'єктивних історичних обставин. Дії адміністрації Трампа не залишають уряду ФРН та їх партнерам на європейському континенті іншого вибору, окрім як поступово відокремлювати європейську систему колективної безпеки від США, реалізуючи на практиці концепцію європейської стратегічної автономії, та створювати самодостатній військовий-промисловий комплекс за участі стратегічних партнерів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Germany's Lack of Military Readiness «Dramatic». 20 February 2018 // Deutsche Welle. URL: <https://salo.li/3d5E009>
2. Helferich J. The (false) Promise of Germany's Zeitenwende // European View. 2023. Vol. 22 (1). P. 85–95.
3. JD Vance stuns Munich conference with blistering attack on Europe's leaders. 14 February 2025 // Guardian. URL: <https://salo.li/3c0B544>
4. Keohane D. Constrained Leadership: Germany's New Defense Policy // CSS Analyses in Security Policy. №201. December 2016. P. 1-4.
5. Key Findings on How Europeans see Their Place in the World. Pew Research Center. URL: <https://salo.li/6706b38>
6. Kinkartz S. What is Germany's Debt Brake? 7 November 2024 // Deutsche Welle. URL: <https://salo.li/3531c17>
7. Knight B. German Military Gets Personnel Boost. 10 May 2016 // Deutsche Welle. URL: <https://salo.li/fd9B566>
8. Knolle K., Polityuk P. Merkel Defends U.S. Nord Stream 2 Deal as Ukraine Cries Foul // Reuters. 22 July 2021. URL: <https://salo.li/23EB903>
9. Merkel «Stands by» 2008 NATO Decision after Zelenskyy Jab // Deutsche Welle. . 4 April 2022. URL: <https://salo.li/aA80D67>
10. Policy Statement by Olaf Scholz, Chancellor of the Federal Republic of Germany and Member of the German Bundestag, 27 February 2022 in Berlin. URL: <https://salo.li/c71c46b>
11. Weaponry From Reserves For Ukraine And 300 Billion For Own Needs: Steps to Help the Bundeswehr Recover Been Named. Defense Express. 3 April 2023. URL: <https://salo.li/A9f3906>
12. White Paper 2016. On German Security Policy and the Future of the Bundeswehr. 2016. 143 p.

Руслан КИРПИЧНИК,
доктор філософії з політології,
*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ФАКТОР НАТО ЯК ПРОДОВЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ

Метою дослідження є комплексне вивчення НАТО як інституційного і культурно-історичного явища, яке є не лише гарантом безпеки, а й носієм і продовжувачем фундаментальних цінностей європейської цивілізаційної традиції. Дослідження покликане проаналізувати, як культурні, історичні та філософські основи європейського світорозуміння були інтегровані в ідеологічні та практичні засади діяльності Північноатлантичного альянсу. Особливу увагу приділено виявленню зв'язку між еволюцією європейської політичної культури та стратегічними пріоритетами НАТО, а також ролі Альянсу в збереженні й розвитку демократичних, правових і гуманістичних принципів у контексті сучасних глобальних викликів.

Крім того, метою дослідження є визначення інституцій НАТО як чинника збереження цілісності європейського геополітичного простору, виявлення культурних і цивілізаційних елементів, які зміцнюють єдність європейських країн перед загрозами авторитаризму, агресії та дезінтеграції. Формулювання цієї мети дає змогу розглядати НАТО не тільки в короткотерміновій безпековій перспективі, але й у ширшому культурно-історичному контексті, як гаранта збереження європейської ідентичності в умовах глобальних трансформацій.

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин збереження європейської цивілізаційної ідентичності набуває особливого значення. Світовий порядок, заснований на принципах демократії, верховенства права та поваги до прав людини, стикається з масштабними викликами, зокрема агресивною політикою авторитарних держав, ескалацією збройних конфліктів та гібридними загрозами. В цьому контексті роль НАТО виходить далеко за межі традиційного уявлення про Альянс як суто військово-політичну організацію. НАТО постає як один із ключових носіїв і захисників культурно-історичних цінностей європейської цивілізації, сформованих у результаті багатовікової еволюції політичних, правових та моральних норм на континенті [2].

У післявоєнний період, в умовах радикальних змін світового балансу сил, у Європі виникла необхідність створити систему, здатну не лише протистояти зовнішнім загрозам, а й оберігати культурно-цивілізаційні основи європейської спільноти. Саме ці виклики стали підставою для формування Північноатлантичного альянсу.

Сьогодні, в добу трансформацій і криз, що супроводжуються спробами ревізії міжнародного права та ігноруванням базових гуманістичних цінностей, культурно-історичний вимір діяльності НАТО знову виходить на перший план.

Таким чином, дослідження НАТО не лише в суто політико-військовій площині, а й як носія і продовжувача європейської цивілізаційної традиції, є вкрай актуальним у сучасних умовах. Це дає змогу глибше осмислити як природу самого Альянсу, так і ширший контекст європейської історії, культури та геополітичного розвитку [1, р. 4–15].

Північноатлантичний альянс виник як відповідь на виклики післявоєнного світу, в умовах необхідності гарантування колективної безпеки та захисту спільних цінностей країн Західної цивілізації. Водночас культурно-історичний вимір створення НАТО тісно пов'язаний із глибинними процесами європейського розвитку, що сформували унікальний тип політичної, правової і соціальної організації.

Європейська цивілізаційна традиція, яка бере початок від античності, через християнське середньовіччя, добу Відродження, Просвітництва та національних революцій, сформувала базові принципи політичної культури: ідеї свободи особистості, верховенства права, національного суверенітету, політичної відповідальності, прав людини й демократичного врядування. Саме ці цінності було закладено в основу діяльності НАТО, що декларує завданням не лише гарантування національної безпеки членів Альянсу, але й захист «спільної спадщини цивілізаційних цінностей» (як зазначено у Преамбулі Вашингтонського договору 1949 р.) [2].

Важливо підкреслити, що НАТО діє як інституційне продовження європейської традиції солідарності, яка бере витоки у середньовічних системах взаємної підтримки між державами, розвитку дипломатичних союзів та федеративних моделей. Альянс об'єднує держави на основі спільного бачення світу, де пріоритетами є політична свобода, правова рівність, суспільна солідарність і міжнародна справедливість. Саме завдяки цьому НАТО стало не тільки гарантом безпеки, але й культурним інструментом збереження і поширення європейських цінностей у глобальному масштабі. Крім того, діяльність НАТО відповідає історичній місії європейської цивілізації як носія ідейного опору деспотизму і тоталітаризму. Від Середньовіччя й до сучасності Європа була ареною боротьби за політичні права, суспільні свободи і гуманістичні ідеали. Альянс, створений як відповідь на загрозу радянського експансіонізму, уособлює безперервність цієї боротьби у XX та XXI ст. Його стратегічні концепції, політичні рішення та гуманітарні місії спрямовані не лише на фізичний захист територій, але й на підтримку світоглядних основ демократичного устрою [3, р. 148–152].

Окремо слід відзначити, що в умовах сучасних гібридних загроз, інформаційних атак і спроб ревізії міжнародного порядку НАТО залишається потужним фактором цивілізаційної стабільності. Воно об'єднує держави на основі

спільної історичної пам'яті, ціннісної єдності та правового розуміння міжнародних відносин, втілюючи місію європейської культури: забезпечення миру через право, гідність людини та колективну відповідальність.

Отже, НАТО постає не тільки як військово-політичний союз, але як органічна частина європейської культурно-історичної тяглості, що виконує роль захисника та носія фундаментальних цивілізаційних ідеалів у мінливому глобальному середовищі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Brooks R. Introduction: the Impact of Culture, Society, Institutions and International Forces on Military Effectiveness. Creating Military Power. Stanford: Stanford University Press, 2007. P. 1–26
2. Sayle T. Enduring Alliance: A history of NATO and the Postwar Global Order. Ithaca: Cornell University Press, 2019. p. 368
3. Voeten E. Making Sense of the Design of International Institutions. Ann Rev Polit Sci 22: 2019. p. 147–163.

Світлана КОСТИЛЄВА,

доктор історичних наук, професор,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Дмитро ВЕДЕНЄЄВ,

доктор історичних наук, професор,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ»

Тривалий досвід науково-педагогічних працівників (НПП) кафедри історії (КІ) факультету соціології і права (ФСП) Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» у викладанні обов'язкової навчальної дисципліни «Історія науки і техніки» заклав гносеологічні й педагогічні передумови для творення спектру генетично-змістовно пов'язаних з нею вибіркових навчальних дисциплін. Цьому сприяє й виявлення комплексу закономірностей в історії еволюції науково-технічної сфери, які б автори наважилися сформулювати як: залежність змісту наукових шкіл (теорій, течій) від особливостей політичного курсу, настанов ідеології, історико-культурних та ментальних особливостей народів; залежність наукового знання від суспільно-економічних і воєнно-політичних потреб держави; залежність формування концептуальних та організаційних форм розвитку науки й техніки від наріжних особливостей суспільно-економічного та державно-адміністративного ладу держави; наявність нелінійного зв'язку між розвитком наукової й інженерно-технічної думки та рівнем розвитку економіки; вплив наукового

знання на зміст освіти й культурного коду націй; нелінійність (нерівномірність) науково-технічного розвитку в хронологічному та регіональному вимірах.

Мета роботи: розробити та обґрунтувати концептуальні засади впровадження навчальної дисципліни «Історія розвитку військової техніки» у структуру освітніх програм цивільних закладів вищої освіти на прикладі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Серед вибірових дисциплін КІ ФСП 2025 р. розроблено проект робочої навчальної програми «Історія розвитку військової техніки» (18 год. лекційних, 18 практичних занять, 24 год. самостійної роботи) [2], що є достатньо інноваційним для цивільних закладів вищої освіти. Зазначимо, що у вищих військових навчальних закладах України набуто повчальний досвід викладання історії військової техніки та озброєння. Передовсім, згадаємо Національну академію сухопутних військ (НА СВ) імені гетьмана Петра Сагайдачного, у структурі якої 2022 р. відкрито кафедру воєнної історії факультету бойового застосування військ, науково-дослідну лабораторію військової історії, щорічно проводиться Міжнародна науково-технічна конференція «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ» [5]. У структурі навчальної дисципліни кафедри воєнної історії НА СВ «Історія війн та воєнного мистецтва» запроваджено Розділ 2 — «Еволюція озброєння та військової техніки» (28 аудит. годин) [3]. Здобувач освіти, зокрема, має розуміти основні принципи використання зброї й техніки в бою в різні історичні періоди, залежність воєнного мистецтва від розвитку озброєння та військової техніки тощо.

З 2024 р. розгорнуто підготовку фахових військових істориків на базі Національного університету оборони України за освітньо-професійною програмою «Воєнна історія» магістерського рівня вищої освіти (спеціальність 254 — «Забезпечення військ (сил)»; спеціалізація — «Організація воєнно-історичної роботи у військах (силах)»; освітня кваліфікація магістр забезпечення військ (сил) з організації воєнно-історичної роботи у військах (силах). Як вибірова дисципліна пропонується курс «Історія розвитку озброєння і військової техніки» [4; 6, с. 21–22].

Навчальна дисципліна «Історія розвитку військової техніки» КІ ФСП розроблена на основі поєднання природничого, технічного та гуманітарного знання, новітніх доробків української воєнно-історичної науки. Дисципліна пропонується як складова вибірових освітніх компонентів циклу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. *Предметом* вивчення дисципліни є генеза та закономірності еволюції військової техніки як продукту інженерно-конструкторської думки та військово-промислового комплексу — органічної частини історії світової науки і техніки, діяльності людства в науково-технічній сфері від найдавніших часів до сьогодення. *Метою* дисципліни є сформулювати у студентів стійкі

знання про основні етапи, процеси й події в історії розвитку військової техніки від найдавніших часів до сьогодення, що сприяє формуванню цілісного уявлення про розвиток науки і техніки як історико-цивілізаційного явища та складової вітчизняного сталого науково-технічного й індустріального розвитку.

Нааявність у структурі дисципліни проблематики розвитку сучасних озброєнь дає змогу профілювати зміст навчального матеріалу відповідно до спеціалізації певних інститутів (факультетів) НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського». Як приклад наведемо навчальні спеціальності, пов'язані з інформаційно-мережевими технологіями, обчислювальною технікою й кібернетичною безпекою, де здобувачам освіти можуть бути запропоновані матеріали щодо форм і методів кіберпротистояння та сучасних інформаційно-психологічних операцій, досвіду творення у збройних силах і спецслужбах провідних держав світу відповідних родів військ та структур. Актуальності викладанню додаватиме й організація в лютому 2020 р. Командування Військ зв'язку та кібернетичної безпеки Збройних Сил України (котрі з 1 січня 2022 р., відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву» набули статусу окремого роду військ) [1].

Щодо структури дисципліни, то Розділ 1 *«Зародження військово-технічної сфери часів Давнього Світу та Середньовіччя»* мав би включати теми: 1) Теоретико-методологічні та інформаційні засади навчальної дисципліни; 2) Технології виробництва озброєння та військової техніки як складова цивілізацій Давнього Сходу та Античного світу; 3) Особливості розвитку військово-технічної сфери європейського Середньовіччя (V–XVII ст.).

Розділ 2 *«Розвиток військово-технологічної сфери та зброярного виробництва в епоху промислової революції (XVIII ст. — перша половина XX ст.)»*: 1) Еволюція воєнно-технічної думки та військово-промислового комплексу індустріальної епохи (XVIII ст. — початок XX ст.); 2) Нові види військової техніки та озброєння часів Першої світової війни (1914–1918 рр.) та їх вплив на військове мистецтво; 3) Якісні зміни у воєнно-технологічній сфері часів Другої світової війни 1939–1945 рр. Внесок України у науково-технічне забезпечення перемоги над нацизмом.

Розділ 3. *«Визначальні напрями розвитку воєнно-технологічної сфери та озброєнь нового типу в епоху науково-технічної революції»*: 1) Вплив науково-технічної революції на появу військових технологій і озброєнь нового покоління; 2) Основні тенденції розвитку інженерно-конструкторської думки та систем озброєнь провідних держав в умовах міжблокового протистояння у світі (1945–1991 рр.); 3) Воєнно-технічний комплекс суверенної України та його перебудова в умовах військового стану.

Викладання студентам НТУУ КПІ історії військової техніки відкриває широкі можливості виховання через предмет, формування у майбутніх представників технічної інтелігенції необхідних світоглядних засад — зокрема, розуміння

вагомості внеску національного інтелектуального потенціалу у творення техніки й технологій військового призначення як однієї із запорук забезпечення безпеки й недоторканості Вітчизни; віри в науково-технічні можливості українського народу; знання визначної ролі в оборонних дослідженнях та інженерно-конструкторській діяльності видатних постатей вітчизняної науки, чия діяльність пов'язана зі славною історією Київської політехніки.

Список використаних джерел та літератури:

1. В ЗСУ формують два нові командування. URL: <https://salon.li/ddEAAa5>
2. Костилова С., Веденєв Д. Історія розвитку військової техніки. Робоча програма навчальної дисципліни (Силабус). Київ: НТУУ «КПІ»; кафедра історії ФСП. 2025. 23 с.
3. Куцька О., Вознюк О., Плазова Т. Робоча навчальна програма «Історія озброєння та військової техніки». Львів: Національна академія Сухопутних військ України, 2024. 48 с.
4. Освітньо-професійна програма «Воєнна історія» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2024. 20 с.
5. Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції (Львів, 15–16 травня 2024 р.). Львів: НАСВ, 2024. 490 с.
6. Сегеда С. П., Веденєв Д. В., Левченко С. М. Формування воєнно-наукової історіографії повномасштабної російсько-української війни // Війна Росії проти України (лютий 2014 — лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентації. Монографія. Київ: Енциклопедичне видавництво, 2024. С. 20–26.

Андрій КУДРЯЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

УЧАСТЬ ФОЛЬКСДОЙЧЕ У ГОЛОКОСТІ ТА ОНІМЕЧЕННІ ТЕРЕНІВ УКРАЇНИ

Аналіз наукового дискурсу про німецьке населення України в роки Другої світової війни дає змогу виокремити проблеми, які ще не знайшли висвітлення в наукових працях або потребують більшої уваги науковців. Тематика участі фольксдойче — етнічних німців, у Голокості й онімеченні українських земель, які захопила нацистська Німеччина, постає важливим науковим завданням. Актуальності набуває з'ясування питань: у яких регіонах України та наскільки фольксдойче були причетні до Голокосту, якого розмаху і в яких областях набули заходи окупантів щодо заселення українських земель фольксдойче? Слушним має стати подальший пошук архівних матеріалів відповідних вітчизняних органів стосовно притягнення вбивць цієї категорії до кримінальної відповідальності, перебігу подій щодо заселення та онімечення українських земель, а також вивчення зарубіжних літератури і документів з цієї проблематики.

Метою дослідження є належне наукове висвітлення та відтворення достовірної історичної картини теми.

Відомо, що величезні загарбницькі плани сповідували лідери нацистського Третього рейху стосовно завоювання Сходу. Напад Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р., окрім усього іншого, ознаменував початок систематичного масового вбивства євреїв, а нацистською камуфляжною мовою це визначалось як «остаточне вирішення єврейського питання». До цього додавалася також стратегія онімечення захоплених територій як «життєвого простору» для «тисячолітнього рейху».

Німецька політика знищення спочатку була спрямована проти єврейських чоловіків, які вважалися, так би мовити, потенційними носіями опору, але, перш за все, соціальною основою радянського комунізму. Й уже через кілька тижнів після нападу Німеччини також убивали єврейських жінок і дітей. З захопленням Києва у вересні 1941 р. відразу ж почалося систематичне вбивство всіх євреїв у Бабиному Ярі. В результаті цієї радикалізації вбивств більшість євреїв у західній частині окупованої України були ще живі на межі 1941–1942 рр., тобто їх не вбили мобільні загони СС та поліції. Проте 1942 р. їх убивали тепер здебільшого підрозділи поліційних дільниць. До кінця 1942 р. більшості євреїв в Україні вже не було серед живих. Лише в східній Галичині, яка стала частиною німецької окупаційної структури в Польщі, відповідного уряду, вбивства тривали до жовтня 1943 р.

Основну відповідальність за масові вбивства несуть — крім німецького уряду — СС і поліція, не тільки оперативні групи, а й батальйони поліції та жандармерія. Проте до цього були активно задіяні всі частини німецького окупаційного апарату, насамперед цивільна й військова адміністрація. Як відзначає відомий дослідник Голокосту, професор сучасної історії університету Клагенфурта (Австрія), спікер науково-консультативної ради Німецької комісії військових поховань (*Volksbund deutscher Kriegsgräberfürsorge*) Дітер Поль, лише декілька німецьких окупантів заступилися за життя євреїв [2].

Також окупаційна влада сформувала загони допоміжної поліції, до якої могли вступити місцеві добровольці. Звичайно, на окупованих українських територіях більшість у цих загонах становили етнічні українці. Проте серед них були поляки, росіяни, а також фольксдойче, тобто етнічні німці — колоністи, які ще до війни жили на території України і яких, за даними дослідників, залишилися в окупації понад 160 тис. осіб. Наприклад, у м. Миколаїв було понад 1200 фольксдойче [5, с. 114]. Відомо, що в с. Богданівка Миколаївської обл. під час Другої світової війни діяв табір, де окупанти знищили майже 50 тис. євреїв Одеси, Бессарабії, Буковини, Східного Поділля та Румунії. Ті, кому пощастило врятуватися, розповідали, що «в акціях знищення євреїв брали участь і фольксдойче». Зокрема, це стосується вбивства євреїв 20 грудня 1941 р., коли до Богданівського «табору смерті» прибув загін фольксдойче й узяв участь у масовому знищенні в'язнів-євреїв. Та акція отримала назву «Подарунок Сталіну», бо її початок припав на день народження радянського керівника [6].

Вітчизняний дослідник, кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», директор музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» у м. Дніпро Ігор Шупак підставово стверджує, що нацисти прагнули залучити до репресивної системи також фольксдойче, яких широко використовували в знищенні та розстрілах євреїв і ромів навіть без участі німецьких солдатів [3].

Після окупації України польові й гарнізонні комендатури мали складати списки осіб німецької національності, а також із них формувати належні комендатури з метою їх подальшого висунення на адміністративні посади. Реєстрація етнічних німців із включенням їх до реєстру супроводжувалася видачею відповідних посвідчень.

Німецькі піддані та фольксдойче мали різний правовий статус: фольксдойче — це особи німецької національності, які не мали німецького громадянства. Всі фольксдойче опинилися під суворим наглядом націонал-соціалістичних організацій. Тож значна кількість фольксдойче служила в поліції, військах СС, а також у підрозділах вермахту й загонах самооборони.

Окрім того, на території Рейхскомісаріату «Україна» німці стали основою «Гітлерюгенду» (*Deutsche Jugend Ukraine* — німецька молодь України). Ця організація діяла не в усіх областях України. Водночас усі сфери діяльності фольксдойче мали перебувати під керівництвом Націонал-соціалістичної партії Німеччини. Вже 19 травня 1943 р. Гітлер видав наказ, відповідно до якого іноземці німецького походження, які на момент оприлюднення документа служили у вермахті, військах СС, німецькій поліції отримували німецьке громадянство. Одночасно було видано постанову «Про поширення німецького громадянства на осіб, внесених у списки осіб німецької національності в Україні».

В дослідженнях німецьких учених А. Айсфельда, Г. Біндера, М. Бушвейлера, І. Фляйшхауера та Г. Шаллера переважно на основі вивчення документальних свідчень, що зберігалися в архівах їхньої країни, висвітлено долю німецьких поселень на теренах СРСР, ідеологічне обґрунтування гітлерівської політики стосовно німецьких колоністів, їхню реакцію на початок німецько-радянської війни. У студіях німецьких учених стверджувалося, що фольксдойче ставилися до вермахту як до армії «визволителів» [1].

Найчастіше серед мотивів співпраці українських фольксдойче з окупаційним режимом були незадоволення радянською владою, репресії 1930-х рр., розкуркулювання селянства й атеїстична політика держави. Також було негативне сприйняття рішень про ліквідацію національних, зокрема німецьких, адміністративно-територіальних одиниць, прагнення помсти за депортації німців на початку німецько-радянської війни. До цього додавалося прагнення вижити у тяжких умовах війни.

Згідно з політичними настановами і стратегією Гітлера українські землі, як і терени інших східних держав, розглядалися як «життєвий простір» для

заселення та зростання німецького селянства. Україна, відповідно до планів нацистського лідера, мала б бути найкращим регіоном для розвитку сільськогосподарства. Слов'янство України планували частково винищити, а частково депортувати. Генеральний план «Ост» передбачав за 30 років виселити й знищити понад 30 млн осіб ненімецького походження на території Польщі та західної частини СРСР. На їх місце мали переселити близько 10 млн німців і фольксдойче.

Відомо, що політика німецької колонізації земель України була заздалегідь спланована, на практиці її втілювали адміністративні органи різного відомчого підпорядкування. Особливе значення мало переміщення етнічних німців для створення поселень «Хегенвальд» у південній частині Житомирської обл. та «Ферстенштадт» у північній частині Вінницької обл.

Базовою формою створення нових німецьких колоній у регіонах компактного проживання українських фольксдойче для нацистської влади стали сукупності населених пунктів під назвою «Хегевальди». Переселення з однієї області до іншої мали на меті забезпечити за допомогою фольксдойче охорону залізниць і шосейних шляхів від партизанів. У листопаді 1942 р. на території колишньої Житомирської обл. було створено 2 «Хегевальди» — на південь від Житомира й у трикутнику Житомир — Коростень — Новоград-Волинський.

23 вересня 1943 р. на землях Волині було сформовано третій «Хегевальд». Із теренів Житомирщини, відведених під «Хегенвальди», було виселено практично 90% українців. Проте з запланованих 30 тис. вдалося переселити лише дещо більше за 10 тис. етнічних німців. До планів фюрера входило й заселення німцями Криму [4, с. 11]. Але їх нацистам не вдалося реалізувати через наступ Червоної армії. Оцінюючи становище німців України в роки нацистської окупації, доктор А. Айсфельд називав їх «привілейованими жертвами» [1].

Отже, наведені матеріали підтверджують діяльність нацистської окупаційної влади щодо використання німецького населення захоплених територій, зокрема України, в інтересах реалізації планів III Рейху. А ці плани були людиноненависницькі, вони переслідували знищення євреїв, ромів, слов'янських народів та втілення загарбницьких стратегій. У реалізації планів окупанти відводили відповідне місце фольксдойче. Подальші дослідження покликані докладніше висвітлити заходи, завдяки яким нацистська Німеччина прагнула «очистити», підпорядкувати й закріпити захоплений «життєвий простір» для «тисячолітнього Третього рейху».

Список використаних джерел та літератури:

1. Айсфельд А., Мартиненко В. Етнічні німці України під час Другої світової війни і в повоєнні роки // Україна в другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси: у 2 кн. Ред. В. А. Смолій та ін. Київ 2010. Кн. 1. С. 595–643.
2. Виступ Дітера Поля на семінарі «Голокост на території України». Український інститут національної пам'яті. URL: <https://salolii.org/9495e91>

3. Виступ Ігоря Щупака на семінарі «Голокост на території України». URL: <https://salo.li/6A72e9f>
4. Кудряченко А. І. Передмова. Депортація німців України 1941–1946 рр. Збірник документів. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 280 с.
5. Погорелов А. Обличчя смерті: терор поліції безпеки та СД проти населення Генеральної округи «Миколаїв» // Проблеми історії Голокосту: український вимір. 2020. Вип. 11. С. 87–126.
6. Шалівська З. Богданівський яр скорботи: 80 років тому на Миколаївщині почалося масове знищення євреїв // Україна молода. 24.12.2021. URL: <https://salo.li/7F1e108>

Дмитро ЛАКІШИК,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

Державна установа «Інститут всесвітньої історії

Національної академії наук України»

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ У ФІНЛЯНДІЇ

Політика пам'яті 1939–1945 рр. у Фінляндії є цікавим прикладом того, як де-факто програні Радянському Союзу війни було сформовано в наріжні камені національної історії й ідентичності, які мають значення й нині. Як і в багатьох інших європейських країнах, у Фінляндії існує великий інтерес до вшанування пам'яті про Другу світову війну. Окрім академічних праць, пам'ять про війну включає різноманітні особисті спогади, в яких групи та окремі особи розповідають про свій досвід, пов'язаний з війною. Часто ці спогади мають конкретну мету — отримати колективне визнання «забутого» або навіть «замовчуваного» досвіду.

Сучасні фінські тенденції пам'яті про Другу світову війну пов'язані з двома ширшими явищами в європейському контексті пам'яті про війну. По-перше, особливо в Західній Європі, є тенденція критично переоцінювати воєнне минуле з морального погляду, наголошується на людських стражданнях, геноциді та європейській відповідальності за пам'ять про жертв Голокосту та нацизму. По-друге, в країнах Центральної та Східної Європи питання Голокосту й нацизму були затьмарені досвідом сталінізму, радянської окупації та внутрішніх комуністичних режимів. На цьому тлі триває тенденція підтримувати патріотичну спадщину про війни, «реабілітувати» національних лідерів і діячів часів війни.

Мета дослідження — проаналізувати специфіку фінської політики пам'яті про Другу світову війну.

Серед європейських країн, що брали участь у війні, Фінляндія ніколи не була окупована ні радянською, ані німецькою армією в 1939–1945 рр. Уникнення беззастережної капітуляції та окупації мало важливі наслідки для досвіду війни у Фінляндії та, далі, для культури пам'яті про війну. По-перше, фінську армію демобілізували безпосередньо з фронту. На відміну від будь-якої іншої армії,

що воює на боці Німеччини, для більшості фінських солдатів війна не закінчилася в радянському чи союзницькому полоні: у 1941–1944 рр. з армії чисельністю понад 600 тис. солдатів лише близько 3500 чоловік стали військовополоненими [5, s. 1028]. Отже, колективний досвід фінської війни не був позначений образом переможених, що поверталися з чужого полону. Травматичний досвід військовополонених у радянських таборах залишався маргінальним питанням у Фінляндії.

По-друге, фінське цивільне населення було позбавлене труднощів окупації та пережило відносно «звичайну» війну. Практично всі райони, які окупувала Червона Армія, були евакуйовані. Радянські бомбардування завдали руйнувань і тилу, але, зрештою, ці збитки були досить обмежені. Фіни зазнали значних втрат у війні 1939–1945 рр., близько 96000 солдат загинуло, або 2,5% від 3,8-мільйонного населення. Втім, жертви серед цивільного населення становили менше за 2500 осіб [4, s. 1150–1155].

Під час Другої світової війни, коли це було можливо, всіх загиблих фінських солдатів евакуйовували з фронту та ховали на «цвинтарях Героїв» (фін. *sankarihautausmaa*) у їхніх рідних парафіях [1, s. 65–82]. У Фінляндії є понад 600 таких цвинтарів, і їх досі використовують як місця для публічних заходів, пов'язаних з війною й ушануванням загиблих, а також для особистого трауру та пам'яті. Справді, ключовим аспектом «цвинтарів Героїв» є те, що вони діють як перетин національного, місцевого та особистого значення й емоцій, пов'язаних із війною. В ідеалі це місця, де різні шари пам'яті про війну зливаються в одне ціле: особисті втрати набувають колективного значення, національна історія стає локальною, а «жертва за націю» персоналізується іменами, написаними на пам'ятниках. Ритуальні вшанування на «цвинтарях Героїв» відбуваються щорічно в День пам'яті на честь полеглих (третья неділя травня), День прапора сил оборони (4 червня) і День незалежності (6 грудня), а також нерідко в День пам'яті закінчення Зимової війни (13 березня), на Різдво (25 грудня) та День усіх святих (1 листопада).

Незважаючи на збереження національного суверенітету, спільним для фінів є досвід поразки. Це питання постало під час встановлення військових меморіалів на «цвинтарях Героїв». Післявоєнна ситуація унеможливила пишноту чи будь-який прояв агресивного націоналізму, але зображення полеглих фінських солдатів мало бути таким, щоб не викликати применшення колективного значення жертв і «мужнього героїзму», продемонстрованих у війні. Фігури солдатів майже завжди були без зброї, поширеною темою було зображення їх у білому сніговому камуфляжі, що мало символізувати «моральну чистоту» Зимової війни [3].

У післявоєнний період ставлення Фінляндії до війни можна охарактеризувати як достатньо поляризоване. Офіційна зовнішня політика Фінляндії характеризується потеплінням відносин з Радянським Союзом. Уособленням цієї тенденції був президент Урго Кекконен (1956–1982), а в період розквіту цієї політики

в 1970-х рр. її почали називати «фінляндизація». Термін стосується політичної практики, яка прийняла риторику дружнього співіснування Фінляндії та СРСР, за допомогою котрої фінські політики прагнули догодити радянським колегам.

Атмосфера «фінляндизації» вплинула на фінську культуру пам'яті про війну, принаймні на офіційному рівні. Певні теми та спогади вважалися політично «неприємними» й неохоче визнавалися. Серед них, наприклад, поводження з фінськими військовополоненими в радянському полоні, цивільні жертви радянських бомбардувань і партизанських нападів і, загалом, справжня природа пакту Молотова — Ріббентропа й агресивного радянського вторгнення, яке почало Зимову війну в листопаді 1939 р. [2, р. 447–448].

Не дивно, що багато ветеранів війни сприйняли 1960-ті та 1970-ті рр. як пониження своїх зусиль під час війни. Окрім зовнішньополітичного «ходіння навшпиньки», цей досвід був поглиблений уявною невдячністю, яку виявляла сучасна молодь, і цей конфлікт поколінь, імовірно, переживався набагато особистіше та болісніше, ніж політична «фінляндизація» на високому рівні [2, р. 446–450]. Це проявилось у фінському молодіжному радикалізмі 1960-х рр. (так звані «бебі-бумери»), особливою рисою якого було те, що в 1970-х рр. багато його видатних діячів приєдналися до жорсткого крила меншості Комуністичної партії Фінляндії. Загалом, багато ветеранів війни відчували брак поваги й навіть відверту ворожість у суспільній атмосфері «фінляндизації» та молодіжного радикалізму [7, s. 297–311].

Водночас у 1960–1970-х рр. саме ветерани війни відігравали активну й значну роль у фінській політиці. Щоправда, на найвищому державному рівні про війни 1939–1945 рр. згадували обережно. Постійно відбувалися офіційні та неофіційні зустрічі ветеранів, щоб ушанувати пам'ять про полеглих у війні. Фінські молодіжні активісти, безумовно, були гучніші та помітніші з новими радикальними поглядами, але в ширшій картині вони завжди були незначною меншістю серед свого покоління.

Важливим місцем для спогадів ветеранів війни був щомісячний журнал «Kansa Taisteli» («Люди боролися»), фінська версія німецького «Der Landser». Журнал видавався в 1957–1986 рр. тиражем у 70000 примірників, і був осередком для підтримки ветеранської культури. Це також був інструмент для формування «правильної» версії спогадів про війну. З редакцією багатьох високопоставлених офіцерів часів війни журнал був виразно аполітичним виданням для «звичайних фінських фронтовиків». У журналі не публікували тексти, які б відкрито критикували керівництво воєнного часу або містили деталі, які бентежили фінську армію. Те саме можна сказати про воєнну літературу, яка з 1950-х рр. залишається одним із найбільш продаваних жанрів на фінському книжковому ринку [6, s. 194–203.].

Отже, досвід комеморативних практик про Другу світову війну у Фінляндії має свою специфіку. Це пов'язано з тим, що багато в чому Фінляндія була

винятковим випадком серед інших країн-учасників Другої світової війни: скандинавська демократія брала участь в операції «Барбаросса»; переможена країна, яка уникла іноземної окупації та великих жертв серед мирного населення; і, нарешті, післявоєнне західне суспільство, яке сприймало та переживало сталінський Радянський Союз як набагато більше зло, ніж гітлерівська Німеччина, але яке, втім, розвинуло тісні та навіть досить дружні відносини зі східним сусідом. Усі ці аспекти вплинули на досвід фінської війни і, як наслідок, на воєнні спогади. Подібно до того, як фінська інтерпретація результатів війни коливалася між поразкою та перемогою, фінська культура пам'яті про Другу світову війну перебуває десь між західно- та східноєвропейськими наративами війни з їх численними варіаціями, що демонструє складність побудови будь-якої загальноєвропейської історичної ідентичності щодо 1939–1945 рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. Kempainen I. Isänmaan uhrin: Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana. Helsinki: SKS, 2006. 280 s.
2. Kinnunen T., Jokisipilä M. Shifting Images of «Our Wars»: Finnish Memory Culture of World War II // Finland in World War II: History, Memory, Interpretations / T. Kinnunen, V. Kivimäki (Eds.). Leiden: Brill, 2012. P. 435–482.
3. Kirby D. A Concise History of Finland. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 343 p.
4. Kurenmaa P., Riitta L. Sodan tappiot // Jatkosodan pikkujättiläinen / J. Leskinen, A. Juutilainen (Eds.). Helsinki: WSOY, 2005. S. 1150–1162.
5. Malmi T. Jatkosodan suomalaiset sotavangit neuvostojärjestelmässä // Jatkosodan pikkujättiläinen / J. Leskinen, A. Juutilainen (Eds.). Helsinki: WSOY, 2005. S. 1022–1032.
6. Niemi J. Viime sotien kirjat. Helsinki: SKS, 1988. 253 s.
7. Sulamaa K. «Himmetä ei muistot koskaan saa»: veteraanien järjestäytyminen ja muutokset muistamisen mahdollisuuksissa. Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi — ja jatkosodasta / T. Kinnunen, V. Kivimäki (Eds.). Helsinki: Minerva, 2006. S. 297–311.

Ольга МАХНО,

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ЩОДО АВАРІЇ НА ЧАЕС

Інформаційна політика європейських держав щодо аварії на Чорнобильській АЕС сформувалася на перетині наукової невизначеності, геополітичної напруги та гострого суспільного запиту на прозорість. Механізми МАГАТЕ 1957 р. зобов'язували держави повідомляти про значні радіаційні викиди, але 26 квітня 1986 р. західноєвропейці залишилися без офіційної інформації СРСР. Першим «тривожним дзвінком» стала реєстрація підвищеної гамма-дозы на шведській АЕС «Форсмарк» 28 квітня; саме шведська нота змусила МАГАТЕ надіслати терміновий запит до Москви й запустила лавину екстрених брифінгів у столицях ЄС [5].

Мета дослідження: охарактеризувати формування та еволюцію інформаційної політики європейських держав щодо аварії на Чорнобильській АЕС та визначити її вплив на становлення сучасних механізмів управління ризиками техногенних катастроф.

Північна Європа, спираючись на традицію транскордонного екологічного моніторингу, обрала політику максимального розкриття. У Швеції, Норвегії та Данії радіологічні служби щогодини публікували карти випадіння цезію-137, а уряди відкрили гарячі лінії для фермерів і рибалок, що втратили ринки збуту оленини [5]. Контрастною була реакція Франції: Вищий комісаріат з атомної енергії на чолі з П'єром Пелереном запевняв, що «бар'єр Альп» стримав радіоактивну хмару; коли незалежні лабораторії в Австрії та ФРН зафіксували йод-131 у французькому повітрі, уряд поспіхом оприлюднив скориговані дані — репутаційна криза підірвала довіру до офіційної науки.

У Центрально-Східній Європі, де інформаційний простір контролював Варшавський договір, запанувала «асиметрична тиша». Польща 29 квітня роздала школярам йодні таблетки, але реальні рівні радіації озвучила тільки наступного дня, тоді як урядова «Trybuna Ludu» ще називала ситуацію «контрольованою». У НДР офіційні бюлетені виходили раз на добу й повторювали формулу «без безпосередньої небезпеки», тоді як західноберлінські канали повідомляли значно вищі показники [4]. Дисонанс перетворив західні ЗМІ на альтернативне джерело для населення Східної Європи й підживив дебати про свободу слова.

Федеративна Республіка Німеччини застосувала «обережний максималізм»: оприлюднила всі заміри гамма-доз, встановила пороги для молока й заборонила продаж диких грибів у Баварії. Прозорість легітимізувала дії уряду, але водночас радикалізувала антиядерний рух: у 1986–1987 рр. частка громадян, що підтримувала закриття АЕС, зросла з 54 до 71% [1]. В Італії теледебати кульмінували референдумом 1987 р., після якого всі чотири реактори країни стали на «холодний» зупин. Отже, інформаційна політика прямо трансформувала енергетичні траєкторії держав.

Брак спільного протоколу обміну даними стимулював європейські інституційні новації. Уже в листопаді 1986 р. Рада ЄС ухвалила Decision 87/600/Euratom, що створила систему ECURIE для автоматичного передання попереджень; з 1995 р. мережа EURDEP об'єднала понад 5500 станцій реального часу [3]. Середній інтервал оприлюднення вимірів скоротився з 25 год. 1986 р. до менш ніж двох годин на початку 2000-х, задавши стандарт «прозорості за замовчуванням».

Медіа залишалися «публічним аудитором» ядерної політики. Порівняльний аналіз заголовків «Bild», «Le Monde» та «The Times» показав, що в країнах із регулярними урядовими брифінгами журналістська риторика швидше зміщувалася від апокаліптичних метафор до інструктивних порад [5]. Це позначалося

й на поведінці громадян: скандинави дисципліновано виконували рекомендації щодо молока, тоді як у Франції недовіра спричинила приватні ініціативи колективних закупівель дозиметрів і створення громадських лабораторій.

На концептуальному рівні Чорнобиль прискорив перехід до «суспільства ризику», де технологічні небезпеки сприймаються як глобальні й політично сконструйовані [1]. Під громадським тиском уряди відкрили архіви радіологічних даних, запровадили реєстри дозових навантажень і підтримали незалежні дослідження, серед них програма EURTAC із довготермінового моніторингу здоров'я ліквідаторів.

Катастрофа на Фукусімі 2011 р. стала лакмусовим папірцем: ECURIE миттєво перейшов у цілодобовий режим, а дані EURDEP були відкриті через портал Copernicus. Породжена Чорнобилем культура «радикальної прозорості» дала європейським суспільствам змогу реагувати без паніки й вимагати обґрунтованих рішень, підтвердивши стратегічну цінність швидкого та чесного інформування [2].

Підсумовуючи, інформаційна політика Європи щодо ЧАЕС пройшла шлях від реактивного хаосу до інституційно закріпленої відкритості. Досвід показав, що швидкість обміну даними, ясність пояснень і залучення громадян є ключовими для зниження радіаційних ризиків, формування довіри та політичної легітимності в умовах техногенних катастроф.

Список використаних джерел та літератури:

1. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. London: SAGE Publications, 1992. 272 p.
2. Brown K. Manual for Survival: A Chernobyl Guide to the Future. New York : W. W. Norton & Company, 2019. 432 p.
3. Council of the European Communities. Council Decision 87/600/Euratom on Community Arrangements for the Early Exchange of Information in the Event of a Radiological Emergency // Official Journal of the European Communities. 1987. L 371. P. 76–79.
4. Marples D. R. The Social Impact of the Chernobyl Disaster. London: Macmillan Press, 1988. 208 p.
5. Perko T., Turcanu C., Carlé B. Media Reporting and Changes in Public Opinion after Chernobyl and Fukushima // Journal of Environmental Radioactivity. 2012. Vol. 135. P. 47–52.

Тетяна МЕТЕЛЬОВА,

кандидат філософських наук, доцент,

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ТУРЕЧЧИНА: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ У XXI ст.

Політика пам'яті є потужним інструментом формування культурних та ідеологічних основ формування національної ідентичності й суспільної консолідації. В умовах глобалізації навіть ті суб'єкти міжнародного життя, які раніше

вирізнялися соціокультурною інертністю, вимушені шукати й випрацювати нові, адекватні сучасним умовам, форми власної ідентифікації та відповідні їм політики пам'яті. На жаль, навіть в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну, в умовах жорстокої війни проблема консолідації українського суспільства, зокрема засобами культурної політики, залишається актуальною. І хоча з боку держави інколи свідомо, інколи вимушено й інерційно докладаються спровоковані війною зусилля для її розв'язання, вивчення й урахування досвіду інших країн у цій сфері досі залишається актуальним.

Показовими в цьому сенсі є, зокрема, й трансформації політики пам'яті у ХХІ ст. у Туреччині — країні, що має в історичному активі багатий і тривалий досвід проживання на своїх територіях мультиетнічного та полірелігійного населення. Початок ХХІ ст. ознаменувався істотними змінами в тривалій дискримінаційній культурній політиці в цій країні й, відповідно, в її політиці пам'яті. І пов'язані вони були не в останню чергу з поширенням явища, що отримало назву «новий османізм» [7]. Його появу було спричинено як внутрішніми процесами й проблемами в житті країни, так і глобалізаційними впливами — передусім потребою далі посилювати економічні зв'язки з глобалізованим світом та стверджувати себе як сильного рівноправного партнера з репутацією правової й демократичної держави.

Мета дослідження: простежити трансформацію політики пам'яті Туреччини в ХХІ ст. у контексті переходу від кемалістської асиміляційної моделі до неоосманської концепції мультикультуралізму та визначити її вплив на формування сучасної національної ідентичності й етнокультурної політики держави.

Ідеологію неоосманізму пов'язують передусім із зовнішньополітичними амбіціями Туреччини — перетворення її на потужну регіональну або й надрегіональну державу з подальшим приєднанням до клубу світових держав. Засобом реалізації такої мети була певна переорієнтація з західного вектору на країни колишнього османського простору. Та, однак, не остаточна відмова від євроспрямування. Адже демонстровані з 1960-х рр. євроінтеграційні прагнення Туреччині не суперечать засадам неоосманізму, оскільки ЄС для Туреччини — не просто Захід, а нинішній «власник» її втраченого візантійського складника. На початку ХХІ ст. євроорієнтація країни лише посилювалася. 2000 р. Туреччину було визнано кандидатом на вступ до ЄС за умови, що реформованим буде й законодавство про захист прав людини. А отже, лібералізація внутрішнього життя була умовою реалізації євроінтеграційної спрямованості країни.

Слід згадати, що проголошення 1923 р. Турецької Республіки на руїнах Османської імперії поставило перед новонародженою державою гостре завдання сформувати політичну націю. Османська імперія ніколи не була національною державою (турки в ній у будь-яку добу не становили понад половину населення, а в деяких регіонах були очевидною меншиною). Як і будь-яка імпе-

рія, вона була багатоетнічним конгломератом, цілісність якого забезпечувалася, з одного боку, імперською централізацією, з іншого — доволі м'якою політикою щодо етнічних і релігійних меншин, здійснюваною протягом віків. З підйомом національних рухів наприкінці XIX — початку XX ст. в умовах соціально-політичної нестабільності й занепаду країни раніше толерантна політика імперії щодо меншин стала дискримінаційною. Масових знищень зазнавали курди, вірмени, асирійці, греки, що, зрештою, відіграло не останню роль у падінні імперії [10]. З моменту виникнення Туреччини як модерної держави політика формування єдиної нації стала уніфікаторською щодо всіх етнокультурних громад.

У подальшому ж жорстка секуляризація, яку проводили кемалісти, пов'язана з позбавленням будь-яких, зокрема ісламських, етнорелігійних груп права на власну самобутність, була неспівмірною з забезпеченням дотримання громадянських прав. Така політика потребувала рішучого розриву з османським минулим і сакралізації нового суспільного стану. Доволі швидко Оттоманську спадщину, проголошену періодом відсталості й культурного занепаду, було витіснено з турецької національної пам'яті [8, Р. 7], а місце минулого посіла історія Республіки часів Ататюрка. Саме її герої, персонажі й події міфологізувалися, зазнавали комеморації в семіотичному просторі країни та відігравали конститутивну роль для побудови політики пам'яті.

Однак у сучасних умовах глобалізації вимушена потреба в лібералізації суспільного життя не відповідала засадничим принципам кемалізму, і на порядок денний було висунуто пошук іншого ідеологічного опертя. Ним стала нова політика пам'яті — переосмислення давньої історії Османської імперії, нащадком якої сьогодні вважає себе Туреччина. Повернулися з забуття історичні події багатовікової давнини: з 2011 р. в країні на державному рівні святкується важлива в історії Османської імперії дата — 29 травня 1492 р., день завоювання Стамбула Мехметом II. Йде пошук у власному минулому історичних прецедентів вияву толерантного ставлення до інших народів і етносів: поширилися згадки про відомий випадок, коли султан Баязид II з надав притулок євреям, вигнаним з Іспанії 1492 р. [9, р. 430–435], про указ султана Мехмета II Фатіха (середина XV ст.) про дарування автономії релігійним меншинам в Османській імперії. А отже, притаманна колись імперії м'яка політика щодо меншин дала змогу використовувати історичну пам'ять як інструмент створення соціокультурного й ідеологічного ґрунту для розв'язання нинішніх наболілих проблем.

Сьогодні в контексті активного звернення до Османської спадщини дедалі більше реактуалізується її візантійський складник: Туреччина позиціонує себе як до певної міри нащадок і античного світу, і Візантійської імперії, що сприяє відновленню християнських, візантійських пам'яток, а в рекреаційній сфері — посиленню реклами турів об'єктами, пов'язаними з історією христия-

янства. На цій же основі Туреччині вдалося розпочати діалог і співпрацю з численними етнічними та релігійними меншинами всередині країни. Партія Справедливості й Розвитку (ПСР), перемігши 2002 р. на парламентських виборах, вперше в історії Туреччини запропонувала курдам програму національно-культурного розвитку, започаткувала викладання курдською мовою, дозволила курдські ЗМІ, з електронними включно. Тоді ж офіційно були зняті обмеження на вивчення мов усіх національних меншин. З 2013 р. в країні запрацював перший курдський телевізійний канал [8, р. 16–60]. Сьогодні державне мовлення здійснюється також мовами мусульманських меншин країни, народів Балкан, туркменською й арабською мовами [1].

Нову політику пам'яті характеризує гнучкість у національно-релігійних питаннях, які за останні роки розв'язуються через відродження етнокультурних пам'яток меншин та відмови від їх суцільної тюркизації. У 2011 р. уряд Туреччини прийняв безпрецедентне рішення повернути власність, конфісковану в релігійних меншин з 1936 р. Скасовано закон 1974 р., яким релігійним організаціям меншин заборонялося здобувати нову власність, внаслідок чого по всій країні почали реконструюватися старі й відкриватися нові православні храми. Пожвавлюються місцеві художні традиції, культурних об'єктів і символів та, що вкрай важливо, до життя повертаються автохтонні топоніми. А отже, зміни в політиці пам'яті означають і зміни в семантичній організації простору країни. Поступово культурне життя набуває дедалі більшої демократичності й різноманітності.

Разом з тим, одне з найбільш чітких етнокультурних питань Туреччини — вірменське, пов'язане з послідовними спробами дискримінованої десятиліттями вірменської громади домогтися визнання в Туреччині геноциду вірмен 1915 р., з 2015 р. знову загострилося. З початку ХХІ ст. Туреччина активно вирішувала гуманітарні питання вірменської громади, відновлювала пам'ятки вірменської архітектури, повертала вірменські топоніми. З 2011 р. було дозволено приймати у вірменські гімназії Стамбула дітей від змішаних турецько-вірменських шлюбів, які раніше могли вчитися виключно в турецьких школах. Однак на офіційному рівні факт геноциду заперечується досі. І хоча ця болюча історична проблема дедалі більше стає предметом відкритого обговорення в науковому й творчому середовищі Туреччини, на політичному рівні визнання геноциду вірмен будь-якими суб'єктами міжнародного життя сприймається різко негативно. Так, ухвалення 2019 р. в обох палатах Конгресу США резолюції про геноцид вірмен (яке офіційно не підтримала адміністрація чинного тоді президента Д. Трампа [3]), як і визнання наступним президентом США Д. Байденом геноциду вірмен 2022 р., як і визнання його в парламенті Німеччини 2016 р. [4], різко негативно сприйняла влада Туреччини, що призвело до певного загострення міждержавних стосунків між нею й цими країнами, а також сповіль-

нило розширення можливостей етнокультурного життя вірменської громади засобами державної культурної політики Туреччини.

Втім, загалом рух від асиміляційної щодо меншин політики в бік відповідності вимогам сучасного світу, в напрямі лібералізації етнорелігійного життя спирається на потужне використання політики пам'яті — зі зверненням до спільного минулого з відповідною символікою, ритуалами, масовими заходами, поверненням топонімів тощо. В умовах сучасного світу поступове перетворення Туреччини на поліетнічну та полікультурну цивілізовану державу видається цілком відповідним історичному моменту.

Разом з тим в останні роки в контексті культурного відродження етносів у країні та відходу від засадничих принципів світської держави Атаюрка посилюються й акценти на провідній ролі титульного сьогодні етносу в житті країни. 2020 р. Вищий адміністративний суд Туреччини скасував декрет засновника сучасної турецької держави Кемалю Атаюрка про присвоєння собору Святої Софії в Стамбулі статусу музею від 1934 р. [2], на підставі цього в липні того ж року Державна рада Туреччини визнала указ Атаюрка незаконним і Президент Туреччини р. Т. Ердоган передав Ая-Софію у власність Управління релігійних справ. Слід нагадати, що собор, зведений у 30-х рр. VI ст. н. е. при візантійському імператорі Юстиніані I, вважався протягом майже тисячоліття найбільшим у світі християнським храмом. Після османського захоплення Константинополя 1453 р. собор переробили на мечеть. З 1985 р. Ая-Софія внесена до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

У 2013–2015 рр. вимальовувався прогрес і в курдському питанні, хоча доволі скоро його результати було згорнуто.

Водночас проголошені 2013 р. програмовим партійним документом ПСР «Цілі 2023» масштабні зміни до конституції країни, які мали створити правову основу для подальшої лібералізації, зокрема засобами політики пам'яті, при затвердженні поправок до Основного закону на квітневому референдумі 2017 р. не були реалізовані [5].

До того ж внутрішньополітична боротьба останніх років, здійснювана під приводом подолання наслідків державного заколоту і супроводжувана масовими арештами та утисками свободи слова, щодалі більше викликає побоювання, що Туреччина дедалі більше від культурного ренесансу перших десятиліть XXI ст. скочується до політичного авторитаризму [6, р. 4]. Це вже призвело до іміджевих і, відповідно, зовнішньополітичних втрат.

Отже, турецький досвід демонструє як потенціал, так і обмеження політики пам'яті як інструменту демократизації та консолідації суспільства. Він підкреслює необхідність системного підходу до формування культурної політики з урахуванням як внутрішніх потреб, так і зовнішніх викликів.

Література та джерела:

1. Бахревский Е. Политика «нового османизма» Турции и постсоветское пространство // Regnum. URL: <https://regnum.ru/news/1467970.html>
2. Воронцова О. Суд повернув собору Святої Софії в Стамбулі статус мечеті // Главком. 10.07.2020. URL: <https://salo.li/1b9D4aB>
3. Держдепартамент: резолюція про визнання геноциду вірмен не є політикою адміністрації Трампа // Радіо Свобода 17.12.2019 р. URL: <https://salo.li/7d9BFCf>
4. Німецький парламент визнав геноцид вірмен // LB.UA 02.06.2016. URL: <https://salo.li/4bA66C7>
5. AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu. URL: <https://salo.li/9730cbF>
6. Arango T., Yeginsu C. Peaceful Protest Over Istanbul Park Turns Violent as Police Crack Down // The New York Times. May 31, 2013.
7. Isik N. E. Politics of Counter-Memory in Turkey: Docudramatizing the Past as a Panacea for Official Discourses? URL: <https://cm.revues.org/830>
8. Maessen E. Reassessing Turkish National Memory: the AKP and the Nation. Utrecht University, 2012. 76 p.
9. Singer I., Adler C. The Jewish Encyclopedia: a Descriptive Record of the History, religion, literature, and customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day. Istanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınlar, 1912. T. 2. 710 p.
10. Zürcher E.-J. Greek and Turkish refugees and deportees 1912–1924. Leiden: Turkology Update Leiden Project, 2003. 238 s.

Анатолій МИРОНЧУК,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

РЕАКЦІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПІЛЬНОТИ ПОЛЬЩІ НА ВІЙНУ В УКРАЇНІ

Повномасштабне російське вторгнення в Україну в лютому 2024 р. не лише спричинило перед усією бібліотечною спільнотою надзвичайні виклики, а й актуалізувало соціальну роль і значущість бібліотек, стимулювало розвиток нових стратегій та інноваційних підходів, спрямованих на забезпечення стійкості й відновлення країни.

Від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну весь цивілізований світ став на підтримку нашої держави. Реакцією на російське вторгнення з боку світової бібліотечної спільноти стало рішуче засудження дій країни-агресора [4].

Мета роботи — проаналізувати трансформацію соціальної ролі та функцій бібліотек на прикладі діяльності польських бібліотечних установ у підтримці України під час війни.

Бібліотечна спільнота Польщі одна з перших засудила російську агресію та продемонструвала солідарність з прагненням українського народу жити у вільній, незалежній і демократичній українській державі, започаткувала різноманітні програми й ініціативи, спрямовані на допомогу українським бібліотекам.

Асоціація бібліотекарів Польщі (Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich) заявила про солідарність з українським народом у боротьбі з агресором і підтримала заклики провідних бібліотек світу на захист України [10].

Активну діяльність, спрямовану на підтримку бібліотечної спільноти України, продемонструвала Національна бібліотека Польщі. Заходи з допомоги Україні у зв'язку з російським вторгненням були зосереджені передусім на сферах, пов'язаних із консолідацією стійкості громади: інституційній, соціальній, фізичній та економічній [6, с. 69].

День 24 лютого поляки пов'язують із тим, 1928 р. президент Ігнацій Мосціцький відкрив Національну бібліотеку. Тому саме на цю дату 2022 р. було заплановано урочистості: повторне відкриття читального залу бібліотеки після модернізації. Показово, що святкування перенесли й натомість розгорнули книжкову виставку про Україну. Того ж дня бібліотека припинила всі контакти з російськими партнерами [6, с. 80].

У лютому 2022 р. Національна бібліотека Польщі спрямувала до 58 міжнародних бібліотечних організацій та національних бібліотек світу звернення про підтримку України, в якому рішуче засудила російську агресію, підтримала звернення національних бібліотек Литви, Латвії та Естонії щодо ініціатив солідарності з народом України й закликала всі бібліотеки та заклади культури об'єднатися на захист демократичних цінностей [7].

Важливою частиною діяльності Національної бібліотеки Польщі були заходи на міжнародній арені, спрямовані на виключення російських представників з міжнародних організацій. Завдяки злагодженій діяльності міжнародної бібліотечної спільноти представників РФ виключили з Бібліотеки Балтики (*Bibliotheca Baltica*), з Консорціуму європейських наукових бібліотек (*Consortium of European Research Libraries, CERL*) і Конференції європейських національних бібліотек (*Conference of European National Librarians, CENL*), а Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій (*IFLA*) ухвалила рішення не допускати представників Росії на конгрес *IFLA* в Дубліні 2022 р. [11, с. 103].

За сприяння Національної бібліотеки Польщі на Конгресі *IFLA* була представлена Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [5].

Національна бібліотека Польщі у співпраці з Національною бібліотечною мережею та Національним бібліотечним ресурсом, а також з Кризовим штабом для України при Міністерстві культури й національної спадщини та Українським домом у Варшаві, головною українською неурядовою організацією в Польщі, працювала над планом порятунку національної спадщини України й готова була за потреби прийняти на збереження скарби українських бібліотек, забезпечивши транспортування та спеціальні приміщення. На випадок ескалації подій було ухвалено рішення, що Національний інститут імені Оссоліньських (*Оссолінеум*) дбатиме про бібліотеки у Львові, а Національна бібліотека допомагатиме бібліотекам на Сході України [8].

Щоб забезпечити збереження фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національна бібліотека Польщі закупила та надіслала до Києва 300 вогнегасників [2].

Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна й Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка було передано партію протипожежних ковдр для захисту колекцій, спеціалізованих хімікатів для дезінфекції вологих об'ємів та захисту мокрих стін, а також плівки для закриття віконних прорізів, розбитих унаслідок бомбардувань. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника отримала від Національної бібліотеки Польщі партію спеціалізованого обладнання, яке включало, з-поміж іншого, протигази, фільтри поглиначі й аптечки [11, с. 103].

Національна бібліотека Польщі відіграла і важливу матеріально-технічну роль. Вона надавала приміщення та збирала предмети першої необхідності: одяг, засоби гігієни, ковдри, засоби першої допомоги, вогнегасники, шоломи, павербанки та скрині для транспортування колекцій. Вона також закуповувала книги в українських видавництвах для польських бібліотек.

Заходи, спрямовані на зміцнення соціальної стійкості українців, включали також курси польської мови, організовані в бібліотеках для українців, курси англійської мови для тих, хто хоче виступити на міжнародній арені, пропозиції роботи для українських бібліотекарів, підтримку книготорговців і видавців в Україні, а також зусилля щодо виключення російських бібліотекарів з міжнародних організацій.

Фізична сфера діяльності Національної бібліотеки Польщі стосувалася забезпечення умов для збереження українських колекцій та польських колекцій в Україні, включаючи їх потенційне транспортування. Також було заплановано заходи з фіксації втрат і звірств росіян на території України. Крім того, переселенцям надавали житло в бібліотеках, вони отримали частку в інфраструктурі, яка давала їм змогу публікувати щоденний контент, пов'язаний з Україною, на фан-сторінці Polona.pl та на порталі Національної бібліотеки.

Бібліотеки Польщі тісно співпрацювали з добровільними організаціями, асоціаціями та фондами, видавцями, міжнародними донорами, урядовими колами. Заходи підтримки включали надання бібліотекам доступу до української книги, активний книгообмін, акції на підтримку читачької аудиторії.

Влітку та восени 2022 р. наповнення польських бібліотек українськими книгами, переважно для дітей, було одним із першочергових завдань бібліотечної спільноти Польщі у співпраці з благодійними організаціями та установами, такими як Фонд універсального читання (Fundacja Powszechnego Czytania) та «Вся Польща читає дітям» («Cała Polska czyta dzieciom») [1].

Серед найважливіших заходів, яких ужила польська бібліотечна спільнота для допомоги українцям, які прибули до Польщі після 24 лютого 2022 р., була організація безкоштовних занять з польської мови [3].

Ситуацію з поточним станом українських бібліотек періодично розглядали на засіданнях Національної бібліотечної ради (Krajowa Rada Biblioteczna) [12].

Від початку повномасштабного вторгнення Національний інститут імені Осолінських активно допомагав бібліотекарям у Львові. До акцій допомоги було залучено Український та Польський інститут книги.

З перших днів повномасштабного російського вторгнення в Україну активну проукраїнську позицію зайняв загальнонаціональний польський бібліотечний сайт для бібліотекарів і любителів книг «Lustro Biblioteki» («Дзеркало бібліотеки»). Команда проекту започаткувала сервіс #Солідарність з Україною, де можна знайти безліч статей про українські бібліотеки, які знищили росіяни. Публікації супроводжуються численними світлинами. Добірка публікацій про українські бібліотеки тематично згрупована в серії «Українські бібліотеки перед лицем війни» [9].

Отже, діяльність бібліотечної спільноти Польщі на підтримку України переконливо демонструє, що бібліотеки — це не лише колекція джерел інформації або ж місце для отримання доступу до цієї інформації. Сьогодні бібліотеки все частіше стають центрами громад і набувають усе більшого значення для надання допомоги громадам.

Попри активну збройну агресію проти України бібліотечна спільнота Польщі вже готується допомагати Україні в її відбудові. Бібліотечний пакет заходів передбачає передусім масове оцифрування бібліотечних фондів і ресурсів.

Заходи бібліотечної спільноти Польщі на підтримку України переконливо свідчать про те, що бібліотеки можуть і здатні підтримувати громади у формуванні їхньої стійкості, зокрема в ситуаціях, пов'язаних із війною. Це вкотре актуалізує значення бібліотек у часи тяжких і кризових потреб.

Список використаних джерел та літератури:

1. Горlach П. Польський фонд надрукував 88 000 книжок для українських дітей-біженців // Суспільне. Культура. 27 квітня 2022. URL: <https://salo.li/dcfdf53>
2. Дубровіна Л. Гуманітарна допомога європейських партнерів під час воєнного стану і перспективи розвитку цифровізації колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Бібліотечний вісник. 2024. № 1. С. 34–44.
3. Мирончук А. С. Діяльність Національної бібліотеки Польщі на підтримку бібліотечної спільноти України в умовах повномасштабної війни // Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір», м. Київ, 8–10 жовтня 2024 року. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <https://salo.li/876FFB3>
4. Мирончук А., Арсеєнко Т. Світова бібліотечна спільнота перед викликами війни в Україні. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародні відносини: Україна і світ в умовах воєнних викликів» (30 червня 2022 року). Суми, 2022. С. 126–130.
5. НБУВ презентована на конгресі Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ в Дубліні. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. 30 липня 2022. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5946>.
6. Antczak M., Gruszka Z. Activities of the National Library of Poland and Community Resilience Building Following the Russian Invasion of Ukraine in 2022 // Polish Libraries. 2023. Vol. 11. P. 63–85.
7. Biblioteka Narodowa wspiera Ukrainę // Biblioteka Narodowa. March 02, 2022. URL: <https://salo.li/a122d52>
8. Dla Ukrainy // Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. URL: <https://salo.li/8C9D73b>
9. Morawiec B. M. Ukrainian libraries in the face of war // Lustro Biblioteki. July 09, 2023. URL: <https://salo.li/4898525>

10. Morawiec B. M. Wsparcie dla Ukrainy od polskiego środowiska bibliotekarskiego // . Lustro Biblioteki. March 02, 2022. URL: <https://salo.li/68620de>

11. Sprawozdanie Biblioteki Narodowej za rok 2022. Biblioteka Narodowa. URL: <https://salo.li/976fa65>

12. Sprawozdanie z działalności Krajowej Rady Bibliotecznej za 2023 rok // Krajowa Rada Biblioteczna. URL: <https://salo.li/8040A0B>

Олена МИРОНЧУК,

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

КОНФЕРЕНЦІЇ МІНІСТРІВ ОСВІТИ КРАЇН СПІВДРУЖНОСТІ — ПЛАТФОРМА ДЛЯ РОЗБУДОВИ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Тенденції до глобалізації суспільного розвитку формують нову еру взаємодії між націями, народами, державами. Глобалізація впливає на управління, виробництво, торгівлю, ринок праці, політичні структури, інші суспільні інституції й процеси. У цьому контексті найвпливовішими чинниками розвитку стають освіта, наука та інформація.

Перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, розширення освітніх, культурно-інформаційних контактів між народами й державами країн Співдружності, нерівномірність розвитку між ними зумовлюють інтеграційні процеси в освітньому просторі.

Мета роботи: дослідити розвиток системи міжнародної освітньої співпраці в рамках Співдружності націй через аналіз тематичної еволюції, стратегічних пріоритетів та практичних результатів Конференцій міністрів освіти (1959–2024 рр.).

У Співдружності націй, що складається з 56 країн, освіта, вирішуючи складні виклики епохи, набуває останнім часом пріоритетної ваги порядку денного й відіграє основоположну роль у сприянні стійкості як освітніх систем, так і окремих людей у всіх суспільних вимірах.

Важливим форумом для обговорення порядку денного Співдружності в освіті та навчанні, розбудові необхідних рамкових умов для освітнього ландшафту Співдружності є Конференції міністрів освіти країн Співдружності (Conference of Commonwealth Education Ministers, CCEMs).

Конференція міністрів освіти Співдружності, яка відбувається приблизно кожні три роки з 1959 р., є найважливішим форумом для освітньої й навчальної програми Співдружності та її зв'язку з іншими пріоритетами сталого розвитку. Це друга за масштабністю зустріч Секретаріату Співдружності після зустрічі глав урядів Співдружності (CHOGM).

Перша конференція міністрів освіти країн Співдружності відбулася в Оксфорді 1959 р., де було започатковано План стипендій і грантів Співдруж-

ності, мережу можливостей післядипломного навчання в межах Співдружності, яка налічує на сьогодні понад 25000 випускників, включаючи кількох голів урядів. З 1959 р. міністри освіти країн Співдружності збираються зазвичай кожні три роки [6].

Особливістю конференцій міністрів освіти є те, що одночасно з основною зустріччю міністрів Співдружності відбуваються паралельні форуми для ключових груп заінтересованих сторін із освіти.

Конференції спільно планують уряд країни-господаря та Секретаріат Співдружності, й конференцію зазвичай очолює міністр освіти країни-господаря [6].

З часу першої зустрічі міністрів освіти в Оксфорді 1959 р. відбулося 22 конференції міністрів освіти країн Співдружності. 19-та Конференція міністрів освіти країн Співдружності, що відбулася на Багамах з 22 по 26 червня 2015 р., стала, мабуть, однією з найважливіших освітніх зустрічей з моменту заснування конференцій, адже надала чудову можливість для просування Глобального освітнього порядку денного після 2015 р. — «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» після закінчення терміну дії Цілей розвитку тисячоліття та цілей ініціативи «Освіта для всіх», а також для визначення нового набору цілей міжнародного розвитку, що допоможе сформувати розвиток освіти в Співдружності на наступне десятиліття [1].

Тема «Високоякісна освіта для справедливого розвитку: ефективність, шляхи та продуктивність» віддзеркалює пріоритети Співдружності в порядку денному після 2015 р. та перегукується з міжнародним акцентом на освітніх цілях, які сприяють забезпеченню доступу, якості й рівності, навичок для працевлаштування, які можуть дати вимірювані результати.

Під час конференції обговорювали широке коло освітніх питань: порядок денний глобальної освіти після 2015 р.; освіта в малих державах; якість освіти в країнах Співдружності. Міністри створили міністерську робочу групу, яка зосередилася на розробці Механізму прискореного розвитку освіти в Співдружності для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР).

У лютому 2018 р. міністри освіти зустрілися на Фіджі на 20-й Конференції міністрів освіти країн Співдружності, щоб обговорити шляхи вирішення деяких із найактуальніших освітніх проблем Співдружності, включаючи низький рівень охоплення дошкільною, початковою та середньою освітою, низький рівень грамотності серед дорослих і гендерну нерівність в освіті [2].

Це була перша Конференція міністрів освіти країн Співдружності після ухвалення в світовій спільноті Порядку денного сталого розвитку до 2030 р. Зустріч дала міністрам освіти можливість узгодити ефективні стратегії допомоги окремим країнам у досягненні ЦСР 4 — інклюзивної та високоякісної освіти для всіх.

Темою конференції була «Стійкість і стабільність: чи може освіта приносити користь?». Вона включала три підтеми: освіта для сталого розвитку; освіта як ключо-

вий фактор сталого розвитку — розвиток навичок і перехід молоді до гідної праці; підвищення стійкості через освіту: зміна клімату й навчальна програма — переміщення та міграція через зміну клімату й виклики, з якими стикаються малі та атольні острови (включаючи роль освіти, традиційних знань і місцевої культури у створенні кліматичної стійкості); управління та менеджмент в освіті: зміцнення професії вчителя й управління школою — питання якості та справедливості; фінансування освіти; соціальні бар'єри (включаючи зловживання наркотиками й Інтернет/соціальні медіа); пропаганда освітніх стратегій у рамках ЦСР [2].

Про ключову роль освіти йшлося на 21-й конференції міністрів освіти країн Співдружності, що проходила в Найробі, Кенія 27–28 квітня 2022 р. під темою «Переосмислення освіти для інновацій, зростання та сталого розвитку після COVID-19». Конференція підкреслила ключову роль освіти в забезпеченні інклюзивного економічного зростання, сприянні відновлення після пандемії та вирішення нагальних проблем, таких як фінансові кризи, зміни клімату, пандемії й системні потрясіння. Міністерські рекомендації 21-ї конференції тісно пов'язані з освітніми рекомендаціями Генерального секретаря ООН для Саміту майбутнього [3].

Ця зустріч міністрів освіти стала вирішальною для обговорення найактуальніших освітніх проблем Співдружності після руйнівних наслідків впливу пандемії COVID-19 на освітні системи в усьому світі, а також шляхів досягнення мети забезпечення інклюзивної й справедливої високоякісної освіти та сприяння можливостям навчання протягом усього життя для всіх.

Міністри освіти країн Співдружності виступили зі спільною заявою, в якій визнали нагальну потребу збільшити інвестиції в освіту й навички в усіх вікових групах, приділяючи особливу увагу забезпеченню базових навичок для всіх, що дасть змогу побудувати стійкі освітні системи, здатні протистояти майбутнім загрозам і викликам та сприятиме економічному відновленню й сталому майбутньому Співдружності [5].

22-га конференція міністрів освіти країн Співдружності відбулася 16–17 травня 2024 р. у Лондоні під гаслом «Розвиток стійкості, справедливості та навичок для інклюзивного майбутнього» і спрямована на просування й виконання дій і зобов'язань, узятих на 21-й конференції міністрів освіти країн Співдружності в Найробі у квітні 2022 р. [4].

Тема конференції міністрів узгоджується з головною темою зустрічі глав урядів Співдружності: «Єдине стійке спільне майбутнє: перетворення нашого спільного багатства». Ця тема підкреслює, що освіта має надати людям знання, стійкість, справедливість і різноманітні набори навичок, що дасть їм змогу формувати інклюзивне майбутнє.

Отже, конференції міністрів освіти країн Співдружності є вагомим чинником розбудови освітньої політики Співдружності, що дає всім заінтересованим

сторонам змогу співпрацювати у вирішенні важливих міжнародних завдань в освіті. Конференції дають можливість брати участь у обговоренні актуальних проблем розвитку освіти як на рівні Співдружності, так і окремих країн, дають змогу врахувати інтереси всіх країн об'єднання.

Тематичне спрямування кожної конференції дає змогу заглиблюватись у конкретні аспекти освітньої політики Співдружності, надає можливість для спеціалізованих дискусій та детального вивчення освітніх проблем, явищ і процесів не тільки з теоретичного, а й з практичного погляду, що робить їх надзвичайно корисними для всіх учасників.

Конференції дають можливість міністрам, політикам, громадянському суспільству та партнерам з розвитку ділитися знаннями й передовою практикою, а також вивчити тенденції та інноваційні підходи, які можна адаптувати країнам-членам, щоб розвивати стійкі системи освіти.

Список використаних джерел та літератури:

1. 19th Conference of Commonwealth Education Ministers // The Commonwealth. URL: <https://saloli/9ab34b6>
2. 20th Conference of Commonwealth Education Ministers — 20CCEM // The Commonwealth. URL: <https://saloli/BaD784A>
3. 21st Conference of Commonwealth Education Ministers (CCEM) // The Commonwealth. URL: <https://saloli/F69439f>
4. 22nd Conference of Commonwealth Education Ministers // The Commonwealth. URL: <https://saloli/dCea4b0>
5. Commonwealth Education Ministers Vow to Increase Investment in Education at Nairobi Conference // The Commonwealth. 29 April 2022. URL: <https://saloli/2CbCCEF>
6. History of Conferences of Commonwealth Education Ministers // Commonwealth Education Online. URL: <https://saloli/9c77D26>

Оксана МІТРОФАНОВА,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,

Державна установа «Інститут всесвітньої історії

Національної академії наук України»,

Університет Жана Мулена Ліон 3, Ліон, Франція,

Жюльєн ПЛЮШАР,

кандидат історичних наук,

Університет Париж-Сержі, Сержі, Франція

СПРИЙНЯТТЯ ІСТОРИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Актуальність теми зумовлена перманентністю політико-історичних суперечок, що виникають у зв'язку зі сприйняттям і аналізом історичної спадщини Михайла Грушевського з початку XX ст. до наших днів. У світлі сучасної російсько-української війни наукові дискусії щодо становлення й розвитку української

національної ідентичності, української держави та формування української нації становить науковий інтерес не тільки для вітчизняних науковців, але й для закордонних науковців, представників суспільних наук.

Мета дослідження — проаналізувати еволюцію дискусій, які відбувалися навколо історичних підходів Михайла Грушевського, та спробувати з'ясувати його роль у формуванні національної ідентичності українців.

Історична концепція Грушевського про безперервний розвиток української нації протягом різних історичних періодів наражалася на опір імперської історіографії. Ще 1905 р. історик Микола Павлов засудив україноцентричний тропізм і неприйняття панросійства, наявні у творчості Грушевського [7]. 1917 р. історик Іван Лінниченко розкритикував теорію Грушевського про розбіжність історичних шляхів України та Росії [5]. Історіографія представників білого руху критикувала україноцентристську концепцію Грушевського. Зокрема, Андрій Дикий висунув концепцію України як засадниче малоросійської землі [3]. Ідею деяких авторів білого руху щодо штучного створення української ідентичності підхопила нинішня російська влада. 12 липня 2021 р. президент Російської федерації Володимир Путін звинуватив більшовиків у поштовху до українізації, написавши: «У 20–30-х роках минулого століття більшовики активно просували політику “коренізації”, яка в Українській РСР проводилася як українізація» [8]. На думку Путіна, символічно, що в межах цієї політики, за згодою радянської влади, Михайло Грушевський, колишній голова Центральної Ради, один з ідеологів українського націоналізму, якого свого часу підтримувала Австро-Угорщина, повернувся до СРСР і був обраний членом Академії наук» [8].

Радянські історики також часто критикували концепцію української історії Грушевського. Багато радянських історичних текстів сповнені нападок на історика як на «реакційного вченого — найбільшого ворога українського народу». З початку 1930-х рр. Грушевського характеризували як контрреволюціонера і буржуазного націоналіста, а його погляди на історію вбачали як націонал-фашистські. Від середини 1930-х рр. у бібліотеці Всеукраїнської академії наук не було вільного доступу до творів Грушевського.

Лише під час Другої світової війни радянська влада з політичних міркувань дозволила розвивати позитивні історичні дослідження історіографічного внеску М. Грушевського. Таким чином, у 1943–1944 рр. директор Інституту історії та археології АН УРСР Микола Петровський зміг відновити уявлення Грушевського про Богдана Хмельницького як борця за визволення України (але з кінцевою метою союзу з Росією) [2, с. 87–88].

Після закінчення війни потреба у використанні українських патріотичних настроїв відпала. Так, на політичних зібраннях Лазар Каганович закликав до «боротьби з проявами націоналізму в історичній науці» і «національно-буржуазних фальсифікацій української історії», закликав «руйнувати найтонші й най-

непомітніші зв'язки з історією за Грушевським і його однодумцями» [4, с. 531]. У такому дусі було затверджено постанову ЦК УКП про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР від 29 серпня 1947 р., який вимагав від істориків припинити «запозичувати у так званих буржуазно-націоналістичних істориків Грушевського, Антоновича та інших їх основні ідеї». Цим пояснюється збереження негативних оцінок ідей Грушевського в офіційній радянській історіографії до кінця 1980-х рр. Проте захоплення багатьох істориків радянської України 1960-х рр. історичним внеском Грушевського засвідчують звіти агентів КДБ і спогади сучасників.

З іншого боку, творчість Грушевського могли безперешкодно вивчатися й оцінюватися істориками діаспори. Олександр Оглоблин у статті про історика Грушевського в Енциклопедії українознавства за 1957 р. підкреслив основоположність праці відомого українського історика [6, с. 453–459]. Оглоблин чітко протиставив концепцію Михайла Грушевського про Україну як давню націю, що шукає державності, російським і радянським поглядам на козацьку державу як частину Російської імперії та українську державу як антирадянський проект. Історична постать Грушевського швидко стала фундаментом діаспорної історичної школи. Варто зазначити, що 1965 р. було створено Українське історичне товариство для збереження та розвитку історичної методології, заснованої на поглядах Грушевського, як альтернативи радянсько-українському історичному підходу. Комісію з вивчення діяльності та творчості М. Грушевського було створено 1988 р. з ініціативи Л. Винара, О. Домбровського, М. Антоновича, С. Білокінь, І. Гірича, В. Заруби, І. Каменецького та О. Оглоблина, які досліджували постать видатного історика України.

На межі 1980–1990-х рр. радянська інтерпретація минулого України стрімко дискредитувалась у політичній і культурній сферах України, що дало змогу повернути історичний внесок Грушевського на перший план. У липні 1988 р. Сергій Білокінь опублікував першу за десятиліття в Україні схвальну статтю про Михайла Грушевського [1, с. 7]. 1990 р. в Україні вийшли друком раніше заборонені книжки, наприклад «Нариси історії українського народу» Михайла Грушевського. 1990 р. АН УРСР також заснувала премію імені Грушевського (першу премію отримав Петро Толочко 1991 р. за працю про Київську Русь, другу премію 1992 р. — Олександр Копиленко за роботу про Грушевського, третю премію 1993 р. — Валерій Степанков про Хмельницького) [9].

З 1990-х рр. багато українських істориків перейняли погляд Грушевського на історію, такі як Руслан Пиріг, Василь Ульяновський, Сергій Плохій, Юрій Шاپовал, Ігор Верба, Віталій Тельвак. На противагу україноцентричній концепції української історії, яка поширилася після концепції Грушевського, русифіковане бачення української історії було науково маргіналізованим і політично дискваліфікованим. Критику концепції української історії Грушевського зро-

були лише деякі діячі, серед яких есеїст Олесь Бузина та історик Георгій Касьянов. Тож фіксується зміна парадигми з припиненням російського впливу на написання історії.

Отже, фактично, концепція української історії Грушевського стала джерелом відродження української історіографії, яке супроводжувало відродження української національної ідентичності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білокінь С. Михайло Грушевський // Літературна Україна. 21/07/1988. № 29. С. 7.
2. Гуслистий К., Петровський М., Славін Л., Юшков С. Історія України. Т. 1. Уфа. 1943. С.87–88.
3. Дикий А. Неизвращённая история Украины-Руси. [В 2 т.]. Т. 1–2. Нью-Йорк. 1961.
4. Документи і матеріали: 1936–1991 Інститут історії України. Кн. 1: 1936–1947. С. 531.
5. Линниченко И. А. Малорусский вопрос и автономия Малороссии. Открытое письмо к профессору Грушевскому. 1917. 40 с.
6. Оглоблин О. Грушевський Михайло // Енциклопедія Українознавства, Париж-Нью-Йорк. Т. 2. 1957. С. 453–459.
7. Павлов Н. М. Учёный труд профессора Грушевского: «Очерки истории украинского народа». 1905.
8. Путін В. Про історичну єдність росіян та українців. URL : <https://salo.li/e93aE44> (дата звернення: 15.04.2025).
9. Юркова О. В. Грушевського імені премія НАН України, премія Національної академії наук України імені М. Грушевського // Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я. Київ: Наукова думка, 2021.

Ольга МОЦІЯКА,

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ ЩОДО КРАЇН БАЛКАНСЬКОГО РЕГІОНУ В 2002–2020 рр.: ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ

На сьогодні Туреччина є одним із головних геополітичних акторів на світовій арені. Її вплив особливо зріс від початку ХХІ ст. із приходом 2002 р. до влади Партії справедливості та розвитку (далі — ПСР), до якої належить і чинний Президент Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган. Саме переорієнтація зовнішньої політики Анкари від кемалізму до т.зв. «неоосманізму» під егідою ПСР визначила успіх країни на сучасному етапі історичного розвитку. Балканський вектор був одним із пріоритетних інтересів Туреччини (як і, наприклад, Чорноморсько-Каспійський чи Близькосхідний регіони), хоча саме він лишається найменш дослідженим серед науковців та найменш висвітленим у ЗМІ. Все це зумовлює актуальність теми дослідження.

Метою роботи є аналіз основних досягнень, виявлення сильних і слабких сторін зовнішньополітичної діяльності Турецької республіки щодо Балкан з 2002 по 2020 рр.

Новий етап зовнішньої політики Туреччини, з 2002 р., базувався на ідеологічній концепції, яку заклад видатний турецький науковець і політик Ахмет Давутоглу в праці «Стратегічна глибина» (2001). Найголовнішим завданням для Туреччини він ставив своєрідне повернення до зовнішньополітичних інтересів Османської імперії, серед яких був і Балканський регіон, та поширення на них впливу через політику т. зв. «м'якої сили». Балкани, як зазначав А. Давутоглу, є історично близьким Анкарі регіоном, із яким її поєднують глибокі насамперед культурні та релігійні зв'язки [1, с. 109–110].

На 2002 р. серед потенційних союзників Турецької республіки на Балканах були країни зі значною часткою мусульман — Албанія та Боснія і Герцеговина, а ось негативно й навіть вороже були налаштовані Болгарія, Греція та Сербія. Нові принципи міжнародної дипломатії («м'яка сила», проактивна дипломатія, «нуль проблем із сусідами» тощо) дали змогу не лише втримати симпатії албанців і боснійців, на яких А. Давутоглу робив головну ставку, а й досягти успіху в інших країнах. Так, Анкара встановила тісні зв'язки з Косово та Північною Македонією. Турецька республіка однією з перших 2008 р. визнала Косово, а Північну Македонію підтримала в суперечці з Грецією щодо назви цієї держави. Окрім цього, вигідні економічні договори були підписані зі Словенією, Чорногорією та Хорватією. Загалом до 2018 р. Туреччина уклала угоди про вільну торгівлю з усіма країнами Західних Балкан [5].

Одним із найвагоміших досягнень стало також налагодження зв'язків із Республікою Сербською й Сербією з 2016 р. Тоді А. Давутоглу залишив політичну діяльність, а Р.Т. Ердоган фактично зосередив усю владу в своїх руках і почав робити акцент на економічних відносинах (почалася ера т. зв. «ердоганізму» й «прагматизму»). Відосини налагодилися переважно завдяки взаємовигідним економічним договорам і турецьким інвестиціям передусім у будівничу та банківську сфери в Сербії й Республіці Сербській. Із Президентом Сербії А. Вучичем Р. Т. Ердоган досі підтримує й особисті зв'язки. Однак покращення відносин з одними країнами, у свою чергу, призвело до незначного напруження відносин із тими, з якими Турецька республіка мала найтісніші зв'язки раніше, особливо — з Албанією, Боснією і Герцеговиною та Косово. Вони були не такі вигідні для Анкари в економічному плані [3, с. 22]. З іншого боку, вплив Туреччини в цих країнах зберігався, але в релігійно-культурному аспекті.

Великим досягненням «неоосманської» зовнішньої політики Туреччини на Балканах стало поширення культурного й релігійного впливу Анкари, зокрема через діяльність різноманітних організацій (Maarif, Yunus Emre Enstitüsü, Diyanet), так і через ЗМІ (найяскравіший приклад — діяльність TRT): відбувалася реконструкція релігійних пам'яток за рахунок турецьких інвестицій, створювалися центри вивчення турецької мови, започатковувалися навчальні програми взаємного обміну між Балканами та Туреччиною, у регіоні почали

видаватися турецькі газети та журнали, запускатися турецькі телевізійні канали тощо. Щоправда, спрямовувався цей вплив переважно, знову ж таки, серед країн зі значною часткою мусульман, а християнським приділялася менша увага [2]. У цьому, по суті, полягав основний нюанс концепції А. Давутоглу, який орієнтувався переважно на найбільш релігійно споріднені регіони. Однак разом із подальшим «прагматизмом» Р.Т. Ердогана ситуація дещо вирівнялася: на одні країни здійснювався в основному культурно-релігійний вплив, на інші — економічний.

Мабуть, найважливішим у геополітичному плані досягненням Туреччини за цей період можна назвати її становлення як одного з головних міжнародних гравців. Реалізувалося це завдяки поширенню її впливу на різні регіони, зокрема на Балканський, що був і залишається об'єктом інтересів багатьох країн: Росії, Китаю, США, а також перебуває під особливою увагою ЄС. Якщо з початку XXI ст. Туреччина довго намагалася використати країни Балкан як «трамплін» до ЄС, то після відходу від політичної діяльності А. Давутоглу остаточно припинила ці спроби, зосередившись винятково на просуванні власного впливу в регіоні та створення союзу, що міг би стати альтернативою ЄС (це, щоправда, досі лишається тільки у планах) [2]. Як результат — із 2016 р., відносини Туреччини з ЄС почали гіршати. Політики європейських країн неодноразово висловлювали побоювання щодо впливу Туреччини на Балканах, який зростав. Зокрема, 2017 р. міністр оборони Австрії Г.-П. Доскозіл висловив стурбованість повільною ісламізацією Балкан. У квітні 2018 р. президент Франції Е. Макрон заявив, що він не хоче, аби Балкани зближувалися з Туреччиною. Від загострення ситуації, мабуть, урятувало те, що Анкара жодного разу офіційно не заявляла про власні плани відходу від євроінтеграції та створення нового економічного союзу. У січні 2020 р. в листі, який склав міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу, адресованому главі МЗС ЄС Жозепу Боррелю, Туреччина закликала не відокремлювати Балкани й Туреччину в політиці розширення блоку [4].

Отже, відносини Туреччини з країнами Балканського регіону в 2002–2020 рр. були дуже плідні для обох сторін у культурному, релігійному й економічному плані. Обережна та виважена політика «м'якої сили» принесла позитивні результати, що виявились у зміцненні впливу Анкари в регіоні. Цей вплив на початку був переважно культурно-релігійним, хоча з 2016 р. акцент змістився на економічний вектор. Туреччина вдало закріпилася на Балканах, підтримуючи зв'язки з країнами та завойовуючи нові симпатії. Анкара стала впливовим геополітичним актором не лише в цьому регіоні, а й на світовій арені. Відбулося це завдяки, зокрема, конкурентоспроможності за вплив над Балканами поруч із головними опонентами — Китаєм, Росією, США та країнами ЄС.

Список використаних джерел та літератури:

1. Давутоглу А. Стратегічна глибина: міжнародне становище Туреччини / переклад і переповідь із тур. О. А. Аулін. Київ: ДЕОНИС, 2023. 376 с.
2. Aydıntaşbaş A. From Myth to Reality: How to Understand Turkey's Role in the Western Balkans // European Council on Foreign Relations. 13 March 2019. URL: <https://salolj/53F087A>
3. Ekinci M. U. Turkey's «Zero Problems» Era in the Balkans. Washington D. C.: SETA. 2013. 40 p.
4. Jozwiak R. Ankara Urges Brussels Not To Separate Turkey From Western Balkans In Accession Talks // Radio Free Europe. 5 February 2020. URL: <https://salolj/8678FCF>
5. Lami B. A Trajectory of Turkey's Foreign Policy in Western Balkans // Tirana Observatory. 13 July 2020. URL: <https://salolj/0bbEFD7>

Ірина МУДРІЄВСЬКА,

кандидат історичних наук,

Державна установа «Інститут всесвітньої історії

Національної академії наук України»

ФІНАНСОВИЙ ВИМІР ІСТОРИЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: ПРИКЛАД ШВЕЙЦАРІЇ

У післявоєнні роки в Швейцарії існував досить стійкий історичний наратив, завдяки якому влада позиціонувала країну в період Другої світової війни винятково як нейтральну, потужну, добре укріплену, згуртовану й доброзичливу.

В історичній свідомості «маленької і нейтральної країни» довго домінував аргумент, що Швейцарія була передусім «жертвою подій у світовій політиці». Однак у середині 1990-х рр. ця неправдива версія минулого вкотре зазнала сумніву з використанням контраргумента про те, що Швейцарія була надзвичайно залежна в економічному плані від нацистського режиму й допомагала йому в кількох економічних сферах. Для професійних істориків цей висновок не був несподіванкою. Залучення Швейцарії, як міжнародного центру управління активами та високорозвиненої промислової країни, у німецьку воєнну економіку й нацистські злочини були в центрі історичних досліджень і дебатов ще з 1970-х рр. [3, с. 78]. Тож до середини 1990-х рр. завдяки значній кількості критичних наукових праць щодо ролі Швейцарії у роки війни, даний наратив був спростований істориками та інтелектуалами.

Актуальність дослідження визначається важливістю вивчення особливостей вирішення фінансових зобов'язань Швейцарії, що виникли в післявоєнний період, для всебічного розуміння історії та специфіки країни.

Мета роботи — проаналізувати політику Швейцарії у післявоєнний період щодо виконання фінансових зобов'язань перед міжнародною спільнотою й на індивідуальному рівні, зокрема жертвами Голокосту або їхніми нащадками, які виникли у зв'язку з діяльністю під час Другої світової війни.

У 1939–1945 рр. в швейцарських банках були розміщені значні суми коштів, що належали жертвам нацистського режиму. Національний банк Швейцарії купував золото в Німецького Рейхсбанку, розуміючи, що золото було викрадено з центральних банків окупованих країн («нацистське золото») [4]. Переправляючи до Швейцарії золоті запаси окупованих країн, а також активи жертв Голокосту, Берлін отримував необхідну валюту. Ці операції з золотом підтримували існування нацистського режиму, бо його національну валюту більше не приймали як засіб оплати на міжнародних ринках, щоб отримати стратегічні ресурси для військових дій [3, с. 78].

Цікаво, що швейцарський франк був єдиною валютою, яку приймали в усьому світі, й, таким чином, він мав вирішальне значення для стабільного обміну, який тривав, незважаючи на труднощі воєнного часу. Оскільки швейцарський франк був відносно неушкодженим, швейцарська економічна присутність у світовій економіці посилювалась.

У 1980-х рр. встановленим достовірним фактом стало те, що Швейцарія була найважливішим ринком для продажу золота з територій, які контролював Третій Рейх під час Другої світової війни. Майже 4/5 поставок золота Рейхсбанку за кордон було організовано через швейцарський фінансовий ринок [3, с. 78].

Серед європейських країн Швейцарія стала найбільшим центром фінансових операцій нацистів. За деякими оцінками, німецькі інвестиції та рахунки в Швейцарії становили 600 млн дол. Також вважалося, що значні суми німецьких активів було представлено в цінних паперах, валюті, коштовностях, творах мистецтва, що зберігались у швейцарських сейфах. Приватні німецькі рахунки перевищували 500 млн швейцарських франків [2].

Ще під час війни Швейцарія була звинувачена й попереджена з боку Союзників про вимогу повернути після перемоги «нацистське золото», яке зберігалось у її банках. Швейцарці зрозуміли, що без поступок на користь Союзників не обійтися. Внаслідок довгих перемовин, які закінчилися підписанням Вашингтонської угоди 1946 р., було погоджено, що гроші, які громадяни Німеччини поклали на рахунки в швейцарських банках, будуть виплачені наполовину Союзникам — «як добровільний внесок у відбудову Європи» і наполовину — Швейцарії, як компенсацію її претензій до Німеччини. Вимоги Союзників були зосереджені на питанні золота в Швейцарському національному банку, купленого в німецького Рейхсбанку. Зрештою, Швейцарія передала Союзникам «нацистське золото» загальною вартістю 250 млн швейцарських франків. Це становило близько 1/5 всієї суми золота. В обмін на це Союзники відмовлялися від будь-яких подальших претензій до Швейцарії, Швейцарського національного банку, приватних швейцарських банків і компаній, а також зобов'язалися розморозити швейцарські рахунки в США [5; 3, с. 78].

Щодо другої головної проблеми — незатребуваних активів, переданих швейцарським банкам, що належали жертвам нацизму, не було ні прозорості, ані чіткого політико-правового регулювання. Деякі зусилля з повернення награбованого майна й індивідуальної реституції можна простежити ще у воєнний період. Утім, як Угода Каррі від 8 березня 1945 р., так і Вашингтонська угода залишили невирішеними ці питання. Згодом, у 1945–1946 рр. все-таки було прийнято законодавство про награбовані активи, що призвело до створення спеціальної Палати з питань пограбованих активів у Федеральному Верховному суді для остаточного врегулювання спірних справ [3, с. 78–79; 5].

Варто зазначити, що у Швейцарії після війни питання про компенсацію жертвам нацистських переслідувань в індивідуальному порядку — «реституція жертвам» було менш важливим питанням, ніж «реституція націям», яку обговорювали попередньо з Союзниками. Додатковим чинником стало посилення впливу «холодної війни», яка зменшила тиск на Швейцарію як нейтральну країну. В цьому контексті наприкінці 1940-х рр. швейцарські зусилля відновити активи, які викрали нацисти та передали до Швейцарії або депонували в швейцарських банках, були припинені [3, с. 79].

Швейцарська політична система втрималася від превентивних заходів проти нацистського режиму й запровадження захисних кроків на користь жертв. Тому після війни парадоксально змінилися ролі. Як уже зазначалося, «нейтральну країну» західні держави-союзники змусили ухвалити законодавство про реституцію. Тимчасово «норма приватного права», яка успішно відстоювалася протягом воєнних років, у Швейцарії була призупинена. Хоча це відповідало значним змінам у міжнародному праві, значна частина швейцарської еліти стала дуже насторожена, бо побоювалася, що законодавство щодо награбованих активів (особливо культурних цінностей і цінних паперів) поставить під загрозу правові основи швейцарської держави. На початку 1950-х рр., коли питання про майно жертв знову постало на порядку денному, влада намагалася звести все до простої відповідальності перед законом. Наполягання на правовому погляді було безпосередньо пов'язане з культурною пам'яттю нації, в якій жертвам нацистських переслідувань не було місця [3, с. 82–83].

Представники банківських кіл намагалися чинити опір заходам, які Швейцарія була змушена вжити в 1945–1946 рр. під тиском, зокрема, американців, і які вони вважали ознакою швейцарського безсилля. Насправді було мало бажання вирішувати питання про право власності без масованого зовнішнього тиску. В швейцарському розумінні реституція, відшкодування були завданням німців, які були джерелом усіх бід. Тоді як відшкодування було радше орієнтоване на державний рівень, реституція безпосередньо стосувалася приватної власності окремих осіб. На відміну від поняття «репарації», яке було старим і добре усталеним, термін «реституція», що ґрунтується на захисті приватної власності

сті, було введено в міжнародне право після Першої світової війни, а поступово утвердилось вже після Другої світової війни. Реституція пов'язала три різні поняття — пам'ять, гроші та право в єдине ціле [3, с. 83].

Швейцарські банкіри висловили думку, що розкриття інформації про клієнтів завдасть непоправного удару їхній репутації й наголошували на внеску цих іноземних активів у платіжний баланс і національний дохід Швейцарії. Офіційна влада підтримувала їхню позицію [5]. 1962 р. Швейцарія зазнала сильного нападу міжнародних ЗМІ та реституційних організацій, тому було видано Декрет про реєстрацію, спрямований на ідентифікацію банківських рахунків потерпілих від нацистів. Однак указані дії не дали суттєвих результатів, адже самі банки здійснили цей захід [3, с. 79].

Як уже зазначалося, в 1990-х рр. країна зіштовхнулася з потужною критикою за офіційну політику щодо біженців, постачання зброї Німеччині, купівлю награваного «нацистського золота» та щодо діяльності банків, які після закінчення війни не намагалися повідомити можливих власників неактивних рахунків.

У грудні 1996 р. обидві палати швейцарського парламенту одностайно схвалили Федеральний указ про створення Незалежної комісії експертів Швейцарія — «Друга світова війна» (ICE), завданням якої було провести історико-правове дослідження політики країни в 1930–1940-і рр. Після п'ятирічної роботи (1996–2001 рр.) Комісія підсумовувала результати дослідження й надала оцінку стосовно політики щодо біженців, неактивних рахунків після 1945 р., політики та закону про нейтралітет, проблеми Голокосту й політичної відповідальності [1].

Відповідно до результатів звіту Комісії Берж'є 2002 р. було зазначено три сфери, в яких було виявлено недоліки. Перша — політика швейцарського уряду та його кантонів щодо біженців. Комісія підтримала твердження, що політика щодо біженців швейцарської влади сприяла Голокосту. Друга сфера стосувалася поступок, які Швейцарія зробила державам Осі. Співпраця не відповідала суворому дотриманню нейтралітету Швейцарії. Найяскравішими прикладами стали так званий кредит на мільярд франків, постачання федеральних військових матеріалів, відсутність належного контролю за транзитом військових матеріалів, залізничним рухом між Німеччиною та Італією. Зазначено, що третя сфера відповідальності, виконана неналежно, стосується реституції після закінчення війни. Ні Швейцарська Конфедерація через недосконалі законодавчі положення, ані приватний сектор промисловості, банки, страхові й трастові компанії, художні галереї та музеї не надали цьому належного значення й не вжили своєчасних заходів для повернення законним бенефіціарам їхніх активів [6, с. 172].

Отже, Міжнародна комісія експертів звинуватила країну в порушенні нейтралітету й нехтуванні його гуманітарним обов'язком під час війни, надала докази на користь звинувачень країни в причетності до Голокосту. Влада Швей-

царії офіційно визнала ці результати досліджень і зробила низку практичних кроків задля виправлення помилок минулого.

Як наслідок — у швейцарських банках було проведено розслідування безпрецедентного масштабу для виявлення незатребуваних активів. Опубліковано три списки рахунків, позовні вимоги щодо цих рахунків розглядалися в арбітражному суді. Швейцарська Конфедерація вжила заходів щодо реституції власності в трьох сферах: незатребувані активи, виявлені в 1960-х рр., але сплачені до фонду; депозитні рахунки колишніх біженців; награвовані витвори мистецтва. Окрім того, швейцарська бізнес-спільнота й Національний банк Швейцарії внесли близько 300 млн швейцарських франків до спеціального гуманітарного фонду [6, с. 173].

Враховуючи, що швейцарські банки зазнавали критики та звинувачень у тому, що вони не бажали повертати активи жертв Голокосту їхнім нащадкам, у травні 1995 р. завдяки зусиллям Швейцарської асоціації банкірів нарешті було випробувано систему для спрощеного пошуку депонованих активів жертв нацизму. Однак публікація результатів опитування щодо незатребуваних активів у швейцарських банках (які виявили 775 рахунків, що містили загалом 38,7 млн франків) викликала різку реакцію представників єврейських організацій у лютому 1996 р., які відкинули ці оцінки як «неприйнятні». У травні 1996 р. міжнародні єврейські організації та Швейцарська асоціація банкірів усе-таки дійшли до укладення угоди у формі «меморандуму про взаєморозуміння», згідно з яким «Незалежна комісія видатних осіб» («The Independent Committee of Eminent Persons», «ICEP»), також відома як «Комісія Волкера» («The Volcker Commission») була створена з дорученням перевіряти розшук активів жертв нацизму в швейцарських банках. Разом з банками, промисловими підприємствами та Швейцарським національним банком були надані кошти для Швейцарського фонду допомоги нужденним жертвам Голокосту/Шоа. У березні 1997 р. федеральний президент Арнольд Коллер оголосив план заснування Швейцарського фонду солідарності. Однак цей проєкт не вдалося реалізувати переважно через сильний спротив консервативної Швейцарської народної партії [3, с. 79].

«Незалежна комісія видатних осіб» провела складне, дороговартісне і масштабне дослідження. На перевірку 7 млн рахунків, відкритих та/або утримуваних у швейцарських банках до 1945 р., було витрачено у 30 разів більше, ніж на дослідження Незалежної комісії експертів Швейцарії — «Друга світова війна» (не працювали на рівні індивідуальної реституції). 12–13 серпня 1998 р. великі швейцарські банки, позивачі спільного позову США та єврейські організації досягли комплексного врегулювання на суму 1,25 млрд дол. США (1,8 млрд швейцарських франків) як компенсації спадкоємцям жертв нацистського геноциду. Згідно з цією угодою, вимоги до швейцарського уряду більше не були дійсними [3, с. 80].

Отже, криза 1990-х рр. сприяла тому, що Швейцарія виплатила мільярди швейцарських франків компенсації жертвам Голокосту або їхнім нащадкам. По-над те, швейцарці зуміли зробити різкий поворот до нового сприйняття свого неоднозначного минулого і змінити парадигму історичної пам'яті про роль їхньої країни в роки Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Independent Commission of Experts Switzerland — Second World War (ICE). URL: <https://www.uek.ch/en/>
2. RG 84: Switzerland. State Department and Foreign Affairs Records. National Archives. URL: <https://salo.li/0Fc482c>
3. Tanner J. Memory, Money, and Law. How to Come to Terms with the Injustices and Atrocities of the Second World War // Dealing with the Past. Critical Issues, Lessons Learned, and Challenges for Future Swiss Policy, Bern (SwissPeace) 2004 [KOFF — Series 2004/2], 2004. P. 77–87.
4. The History of Switzerland. URL: <https://salo.li/8398f92>
5. The Washington Agreement of 1946 // Dodis. URL: <https://salo.li/C46fd84>
6. Мудрієвська І. І. Формування та зміна парадигми розвитку історичної пам'яті про Другу світову війну у Швейцарії (частина друга) // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, серія «Історичні науки». Т. 34 (73). № 3. 2023. С. 168–176.

Олег ОЛІЙНИК,

кандидат економічних наук,

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

РОЛЬ СИМВОЛІВ У КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ КИТАЮ

У Піднебесній китайські символи посідають особливе місце в контексті культурної пам'яті нації. Китайські символи можна класифікувати так: природно-космічні, пейзажні, зооморфні, рослинні, графічні й числові. Така класифікація зумовлена стрижневими ідеями китайської традиційної думки, а саме: уявлення про природно-космічний і соціальний світи як єдиний цілісний організм, необхідність регулювати діяльність суспільства та людини відповідно до вищих принципів, циклічність і постійне оновлення всіх процесів, динаміка й взаємодія природних стихій і соціальних явищ.

Мета роботи: проаналізувати й систематизувати ключові символи китайської духовної культури в контексті їх ролі у формуванні та збереженні культурної пам'яті китайського народу.

На формування природно-космічної символіки дуже вплинув даосизм — вчення великих мудреців давнини Лао-цзи (VI–V ст. до н. е.) і Чжуан-цзи (369–286 рр. до н. е.). Відповідно до вчення про Дао, протилежні сили Ін-Ян і породжують єдину енергію Ці, що пронизує весь Всесвіт, набули значущості для духовної культури Китаю. Дао — це онтологічна основа всього світу, все, що породжує початок, що передує Небу і Землі, принцип циклічного часу, Вищий шлях, що розгортається в безперервному русі. Дао породжує Єдине (Тай Ці —

Велика межа), Єдине породжує два (сили Інь і Ян), два породжують три (три початки: Небо — Земля — Людина), три породжують усе: так описується походження всього Всесвіту в китайській традиції.

Інь і Ян — дві протилежні, але залежні одна від одної фундаментальні сили. Їхня взаємодія приводить усе в рух. Об'єднання Інь і Ян призводить до народження речей, розділення Інь і Ян — до руйнування, порушення порядку Інь і Ян призводить до змін, баланс Інь і Ян сприяє сталості [7].

У китайській традиційній культурі також об'єднані й пов'язані три головні начала — Небо, Земля та Людина. При цьому Дао Неба проявляється через космічні сили Інь і Ян, Дао Землі — через «м'якість» і «твердість», а Дао людини — через людяність і обов'язок. У цьому контексті вже досить чітко простежуються конфуціанські цінності. Таким чином, людина виявляється співучасником регуляції природних процесів. Вибудовуючи поведінку відповідно до етичних норм, людина є своєрідним посередником Неба і Землі, їх сполучною ланкою.

Згодом філософ Дун Чжуншу (179–104 рр. до н. е.) розвивав концепцію єдності природного й соціального світів, висувуючи тезу про взаємне сприйняття та реагування Неба й Людини. Дун Чжуншу зумів створити систему натурфілософії, примиривши ідеї конфуціанства, даосизму, вчення про Інь і Ян та п'ять першоелементів (У Сін), на які розпадається все: Вода, Вогонь, Дерево, Метал, Земля. Отже, Дун Чжуншу об'єднав «природні процеси, ознаки, людські відносини та державні справи в єдине вчення, згідно з яким громадський порядок (зокрема, передача Небесного мандату) став частиною природного космічного розвитку» [4].

Пейзажні символи включають гори та води. Численні річки, що дають життя й родючий ґрунт, здавалися давнім людям населеними містичними істотами, драконами та зміями. «Гори, що тягнуться вгору, з недоступними вершинами, вважалися середовищем проживання духів предків і були місцем спілкування з Небом» [3]. Споглядання й відтворення пейзажів гір і річок віддзеркалювалося в китайському традиційному живописі та в «поезії гір і вод». У китайських садах і парках природа відтворена в мініатюрі, в кожному парку є хоча б одне невелике озеро і встановлено хоча б один камінь. Крім того, необхідно відзначити диспенсацийну систему (китайська геомантия, яка показує, де і як краще будувати храми і житла), яка надає великого значення потокам вітрів і вод. Сама назва дослівно перекладається як «вітер і вода».

Рослинна символіка, як і ландшафтна, широко представлена в ландшафтній архітектурі, декоративно-прикладному мистецтві, живописі та поезії. У китайському живописі, наприклад, є напрямок («квіти — птахи»), в якому окремо зображуються «чотири благородних квітки»: орхідея, хризантема, бамбук і китайська слива. Ці чотири квітки символізують якості шляхетного чоловіка: орхідея — великий талант і мудрість, хризантема — шанована лю-

дина в усамітненні й відстороненості від світських справ, бамбук — скромність і поступливість, а китайська слива — принципова й вольова людина, борець за ідею. Бамбук, сливу та сосну ще називають «трьома друзями зими»: вони стійко переносять зиму й не бояться холодних вітрів і снігу. Вони уособлюють мужність, непохитність, а також є символом вічної дружби. Рослинні символи широко представлені в даоській традиції: лотос, гарбуз, персик, мандарин та гриб-чжі.

Численні зооморфні символи теж представлені в китайській культурі. Серед них — дракон, перше за значенням і одне з найпоширеніших живописних зображень. Зображення драконів трапляються на різних предметах здавна й зберігаються в традиційній китайській культурі тисячоліттями аж до наших днів. Водночас образ дракона завжди уособлював найважливіші поняття життя, природних стихій і космічних сил. У первісній формі дракон постає як коло (змія уроборос), точніше спіралі, й віддзеркалює характер природи: гнучкість, динамічність, циклічність, оновлення (змія, що скидає шкіру), зв'язок усіх речей і явищ.

У релігії дракон сприймається як тотем-Першопредок, прабатько всього, незмінно пов'язаний із культом родючості. Люди називали драконів володарями дощу: вони вірили, що від дракона залежить гарна погода та багатий урожай [1]. З імператором також асоціювався дракон — син Неба, володар на Землі. Ймовірно, такі уявлення виникли в епоху Шан (1600–1046 рр. до н. е.), коли дракон Куй був одним із найважливіших міфічних істот. Він відповідав за цикли смерті та народження всього суцього й міг обожнювати людей, перетворювати їх на досконало мудрих (священних батьків). Шанських володарів поважали як нащадків дракона, вони були наділені верховною владою і перебували під захистом дракона [6].

В епоху Хань (206 р. до н. е. — 220 р. н. е.) образи дракона та фенікса також стали ключовими філософськими символами. Вони включені в «чотири духи» разом з білим тигром і чорною черепахою-воїном. Зазвичай «чотири духи» розташовуються на чотирьох сторонах світу, кожен у своїй частині. Білий тигр вважався символом заходу, осені, лазуровий дракон — сходу, весни, кіноварний фенікс — півдня, літа й розташовувався на верхівці дерева. Черепаха, переплетена змією, була символом зими та півночі. Таким чином, «чотири духи» уособлювали єдиний річний цикл.

У зооморфних зображеннях представлений і китайський календарний цикл. Цикл складається з 12 років. Кожному року відповідає певний знак тварини: щур, бик, тигр, заєць, дракон, змія, кінь, баран, мавпа, півень, собака, свиня. Загалом тваринна символіка активно використовувалася в Стародавньому Китаї: на основі зооморфних символів «китайські вчені переосмислювали час, простір, життя і смерть» [5].

Відмінною рисою китайської культури є унікальна класифікація всього суцього за нумерологічними або графічними ознаками. Числова символіка в Китаї представлена так: «4 знатних мужа», «4 духи», 12 знаків зодіаку. Чотири образи можна розуміти як чотири можливі комбінації двох начал, чотирьох сторін світу (північ, південь, захід, схід) і відповідних міфологічних тварин, чотирьох знаків (Чорна черепаха зі змією, Червоний птах, Білий тигр, Лазурний дракон). «Число 8 взагалі має особливо сприятливе значення в китайській культурі, тому що, по-перше, воно пов'язане з ієрогліфом, що означає матеріальний добробут, багатство, а по-друге, тому що воно описує вісім природних явищ: небо, землю, грім, воду, гору, вітер, вогонь і болото» [7]. Вісім триграм є основами світового порядку: «їхня взаємодія, трансформація, зростання і занепад пояснюють процеси зміни у всьому».

Відповідно до іншої традиції фундаментальними основами Всесвіту є п'ять елементів. «П'ятискладова класифікація, яка спочатку була представлена і мала характерну просторово-часову орієнтацію, поступово ускладнювалася шляхом кореляції, порівнюючи її компоненти з іншими об'єктами» [1]. Крім уже згаданих природних елементів (Дерево, Вогонь, Земля, Метал, Вода), існують інші категорії, наприклад, п'ять напрямків (схід, південь, центр, захід, північ), п'ять кольорів (зелений, червоний, жовтий, білий, чорний), п'ять органів (печінка, серце, селезінка, легені, нирки), п'ять внутрішніх органів (жовчний міхур, тонка кишка, шлунок, товста кишка, сечовий міхур), 5 почуттів (гнів, радість, задумливість, горе, страх), п'ять постійностей (людяність, ритуал, довіра, справедливість, мудрість) тощо. У цьому випадку всі частини пов'язані та взаємозалежні.

Наведена класифікація ключових символів духовної культури Китаю не є вичерпною, але вона добре ілюструє основні ідеї китайської символіки:

- зв'язок будь-якого суспільного явища з природним і космічним світом і необхідність регулювання діяльності суспільства і людини відповідно до вищих принципів;

- циклічність, повторюваність і оновлення всіх процесів, зокрема соціальних: наприклад, у культурній пам'яті Китаю відбувається постійне повернення до давнини (традиційної символіки, закріпленої в стародавніх канонах), переосмислення базових цінностей у сьогоденні та їх актуалізація (представлення сучасної людини);

- динаміка і взаємодія всіх елементів: коли елементи перебувають у рівновазі, вони взаємодіють систематично, що дає змогу споглядати шляхи всіх речей у Всесвіті й навіть передбачити хід часу; коли баланс порушується, відбуваються фундаментальні зміни і важко передбачити результат подій.

Загалом усі китайські символи характеризуються яскравою сталістю й цілісністю та зберігаються в потенційній чи актуалізованій формі в культурній пам'яті китайського народу. Можливо, тому він має таку тривалу стабільність.

Культурна пам'ять розвиває почуття ідентичності, стабільності та згуртованості. Переоцінюючи минуле відповідно до вимог сучасності, суспільство долає проблему історичних змін: культурна пам'ять створює ілюзію сталості в часі та присутності минулого в сьогоденні [2].

Отже, незважаючи на великий вплив західного світу, китайська культура не втрачає самотності. Збереження стародавньої культури, спадкоємності традицій стримує запозичення етично чужорідних елементів, урівноважуючи періоди реформ і перетворень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Garrido V. V. The Dragon King (Long Wang) in the Religious Beliefs of Ancient China // Study of Religion. 2020. P. 67–72.
2. Hendel R Cultural Memory // Reading Genesis: Ten Methods. 2010. P. 28–46.
3. Lopes R. O. Securing the Harmony between the High and the Low: Power Animals and Symbols of Political Authority in Ancient Chinese Jades and Bronzes // Asian Perspectives. 2014. № 53 (2). P. 195–225.
4. May B. and Tomoda T.. The Origins of the Wu Xing // Journal of the Australian Chinese Medicine Education and Research Council. 1999. Vol. 4. № 2. P. 14–23.
5. Siebert M., Schäfer D., Sterckx R. Animals through Chinese History. 2018. URL: <https://salo.li/34b179e>
6. Wang H. The Chinese Totem of Dragon and the Greek Myth of Oedipus: a comparative psychoanalytic Study // International Communication for Chinese Culture. 2015. P. 259–283.
7. Zhang D. Cultural Symbols in Chinese Architecture // Architecture and Design Review. 2019. URL: <https://salo.li/22AbFAB>

Людмила ПЕТРУШКО,

кандидат історичних наук,

*Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський Університет»*

ОСОБОВИЙ ФОНД ТЕТЯНИ СЛЮДИКОВОЇ В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ім. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Розвиток історичної науки потребує залучення до наукового обігу нових матеріалів. До них належать зокрема й архіви дослідників, які допомагають реконструювати не тільки процес наукових розвідок, але й життя в усій його багатовимірності.

Метою доповіді є огляд особового фонду Тетяни Слюдикової в Інституті рукопису Національної бібліотеки України В. І. Вернадського.

Тетяна Борисівна Слюдикова — непересічна особистість, українська вчена, історик-архівіст, яка самовіддано присвятила життя історичній науці та архівній справі.

Народилася 3 січня 1922 р. в м. Корсунь-Шевченківський, нині Черкаської обл. Здобуття першої освіти — юридичної — було перерване подіями Другої світової війни. Т. Слюдикова виїхала в Куйбишев (Росія), де продовжила навчання

й почала працювати помічником прокурора Ленінського району (1943–1944). Після повернення з евакуації Тетяні Борисівні не вдалося влаштуватися на роботу за спеціальністю. Вона опинилася в новій для себе царині. Тоді думала, що тимчасово, а виявилось — на все життя. З того часу вчена багато років пропрацювала в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, обіймаючи в різні періоди посади наукового співробітника, завідувача відділу публікації та використання документів, архівіста 1-ої категорії (1944–1967, 1993 рр.). 10 років (1967–1977 рр.) Тетяна Борисівна була науковим редактором редакції історії України Української радянської енциклопедії.

Можливо, саме багаторічна робота з історичними джерелами наштовкнула Тетяну Борисівну на думку про важливість для науки та майбутніх поколінь збереження документів, створення власного зібрання. У 2009 р. Т. Б. Слюдикова передала свій архів у дар Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Його було виокремлено в особовий фонд № 418. Слід зауважити, що сама Тетяна Борисівна як історик-архівіст, відповідно до свого бачення, систематизувала й упорядковувала власний архів. ІР НБУВ отримав від неї понад три десятки зв'язок документів, у кожній з яких — по кілька десятків справ.

Весь масив документів фондоутворювача можна поділити на дві великі групи. *Перша* — це справи, які «розповідають» про Тетяну Борисівну як про особистість. Ідеться про біографічні документи, документи професійної, службової та громадської діяльності, листування й фотографії. *Друга* група розкриває науковий потенціал ученої. До неї належать наукові й науково-популярні документи, підготовчі матеріали до наукових праць, бібліографія. Хоча кількісно друга переважає, вважаємо, що обидві частини мають рівнозначну цінність. Важливо, що сама фондоутворювач розмістила документи «першої» групи спочатку, а тільки потім — документи, що стосуються її наукової діяльності. На нашу думку, це підтверджує тезу про важливість і значущість матеріалів обох груп. Хоча в заяві, яка супроводжувала передання архіву в дар ІР НБУВ, Т. Б. Слюдикова зазначила, що «в архіві зберігаються матеріали про життя і творчість С. А. Подолинського, М. В. Лисенка та ін. громадських діячів, іменний покажчик декабристів, громадських діячів України, членів РСДРП, виписки з архівних справ про Київ». Тобто було зроблено акцент на наукових матеріалах і зовсім не зазначено про біографічні.

Кожна група й навіть низка конкретних справ заслуговує на детальну увагу, на окрему розвідку. Тому в нинішній доповіді пропонуємо оглядове ознайомлення з особовим фондом загалом.

Щодо *першої* групи, то важливе значення для розкриття особистості фондоутворювача та реконструкції історичних умов, у яких вона жила, мають автобіографічні спомини значного обсягу й, що важливо — у двох редакціях (!).

Образ Т. Слюдикової, що реконструюється на основі цих наративних джерел, суттєво доповнюють документи про освіту, документи службової, професійної та громадської діяльності (свідоцтва, посвідчення, членські квитки), численні нагороди (медалі, грамоти).

Епістолярна спадщина Тетяни Борисівни значуща тим, що проливає світло на коло спілкування фондоутворювача і містить важливу інформацію про життя вченої та її близьких. Особлива роль цьому виду джерел належить у розкритті такого унікального аспекту минулого як культура листування, дуже популярна в минулому столітті, але, на жаль, практично згасла в наш час.

Численні світлини рідних і друзів Т. Слюдикової, які дбайливо збирила, написала та систематизувала Тетяна Борисівна, мають виняткове значення в сучасну епоху масової візуалізації. Вони дають додаткову специфічну інформацію про представлених на них осіб (наприклад, їх характер), історію моди, культуру фотографії.

Стосовно документів *другої* групи, варто зосередити увагу на тому, що одним із пріоритетних для неї був інтерес до життя і творчості С. А. Подолинського — українського науковця, економіста, соціолога, фізика, лікаря, громадського діяча. Разом із р. Сербином Т. Б. Слюдикова підготувала публікацію листів і матеріалів ученого, яка побачила світ 2002 р. [1]. Видання було результатом багаторічної копіткої роботи, про що свідчать численні підготовчі матеріали, витяги з джерел, кілька редакцій книги.

Крім цього, в особовому архіві Т. Б. Слюдикової відклалися численні наукові розвідки та підготовчі матеріали про Т. Шевченка, Лесю Українку, М. Лисенка, В. Антоновича, М. Драгоманова, історію Києва від часів Середньовіччя і до ХХ ст., українські монастирі, полкові канцелярії, архівні установи, історичні джерела, кирило-мефодіївців, громадівський рух, декабристів в Україні. Всі вони засвідчують професійність фондоутворювача, її скрупульозний підхід до кожного напрямку досліджень і заслуговують на спеціальне комплексне опрацювання.

Вивчення та залучення до наукового обігу документів особового архівного фонду Тетяни Слюдикової має важливе значення для української історичної науки, адже дозволяє реконструювати як особистість вченої ХХ ст. в персональному та професійному просторі, так і час, в який вона жила.

Список використаних джерел і літератури:

1. Подолинський, Сергій Андрійович. Листи та документи; упоряд. р. Сербина, Т. Слюдикової. Київ, 2002. 421 с.

Юрій ПЕРГА,

кандидат історичних наук, доцент,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Олександр КОВАЛЕНКО,

студент,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ІТАЛІЇ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 1918–1939 рр.

Філософські засади політичної ідеології італійського міжвоєннн формувались у просторі конфлікту між ліберальним раціоналізмом доби Джолітті, радикалізмом соціалістичних масових рухів і кризовим переживанням «втоми від свободи» після Першої світової війни. Поворотним пунктом стала поразка Італії в «битві за післявоєнний порядок»: «скривджена переможниця» шукала нової метафізичної опори для національної цілісності. Саме тут спрацювала синтеза ірраціоналістичної волюнтаристської традиції (Ніцше, Бергсон) із неогегельянським «актуалізмом» Джованні Джентіле, який проголошував, що «державна є етичною тотальністю», а отже має право перетворювати приватну волю на колективну [3]. Джентілів «тотальний ідеалізм» став філософським підмурком фашизму, легітимізуючи відмову від парламентаризму під гаслом «*ministerium pluralitatis in unitatem*»: численність має бути знята в єдиній волі дуче Муссоліні [3].

Мета дослідження: виділити основні філософські засади та механізми формування фашистської політичної ідеології в Італії міжвоєнного періоду та охарактеризувати її вплив на трансформацію соціально-політичного й культурного ландшафту країни.

Ідеологічна програма руху, задекларована в «Програмі Сан-Сеполькро» (1919), еволюціонувала від синдикалістичних вимог до корпоративної доктрини «третього шляху», що відкидала як марксистську боротьбу класів, так і ліберальний індивідуалізм. На практиці це вилилось у створення Національної ради корпорацій (1930) і Хартії праці (1927), які інституціоналізували класову співпрацю під егідою держави, демаргіналізуючи робітничі страйки й підпорядковуючи профспілки вертикалі партії. Таким чином, філософія «колективного суб'єкта» трансформувала соціальний ландшафт: у 1921–1936 рр. частка найманих працівників, залучених до державних або парадержавних корпорацій, зросла з 10 до 42%, що підвищило режимний контроль над мобілізаційними ресурсами [5].

У культурній площині фашистська ідеологія спиралася на міфологію римської античності й естетику авангардизму — від футуристичних маніфестів Ма-

рінетті до масових театралізованих «Adunate» на Форі Імперіалі [2]. Ці ритуали сакралізували політику, підмінюючи раціональну дискусію спільним переживанням харизми лідера; водночас вони модернізували масову культуру через кінохроніки LUCE, радіотрансляції та спорт. Під тиском ідеологічного апарату трансформувалася італійський соціум: шкільна реформа Джентіле (1923) централізувала навчальні програми, запроваджуючи уніфікований національний канон і курси військової підготовки; «Opera Nazionale Balilla» (1926) виховувала «нову людину» через дисципліну й культивування мілітарних чеснот. Навіть конкордат із Ватиканом (Латеранські угоди 1929 р.) читався як синтез сакрального та національного: держава отримувала моральний кредит Католицької церкви, натомість гарантувала їй монополію в освіті та шлюбі. Таким чином, ідеологічний проект фашизму зруйнував традиційну трикутну рівновагу «ліберали — соціалісти — клерикали», замінивши її бінарним поділом «конформіст/ворог режиму», у якому антифашистський спектр — від християнських демократів до комуністів — був витіснений до еміграції чи підпілля [1].

Соціально-економічні трансформації, інспіровані ідеологією «автаркії», поглибили корпоративний контроль: IPI (Istituto per la Ricostruzione Industriale, 1933) поглинула майже 50% банківського сектора й 30% промислового виробництва, перерозподіляючи ресурси в інфраструктурні проекти — автодроми, магістралі, «міста-фабрики» Таджолі й Фердінандії. Це супроводжувалося демографічними експериментами: кампанія «рожевого понеділка» (1927) стимулювала народжуваність, а програма «bonifica integrale» осушувала Понтійські болота, утверджуючи образ *fascismo come modernità* («фашизм як модерність»). Водночас ідеологія імперського іредентизму — «spazio vitale» — сприяла зовнішньополітичній експансії, що поглибило мілітаризацію економіки й соціуму: частка воєнних видатків у держбюджеті зросла з 15% (1923) до 35% (1938) (Ефіопія 1935, Іспанія 1936) [4].

Отже, ідеологічна легітимація насильства — від «squadristo» початку 1920-х до расових законів 1938 р. — демонструвала перехід від інтеграційного тоталітаризму до біополітичного контролю, цементуючи союзи з нацистською Німеччиною. Через синтез філософії тотальної держави, естетизації політики та корпоративної економіки фашистський режим створив нову матрицю соціальних відносин, яка до падіння 1943 р. докорінно змінила італійську політичну культуру, зруйнувавши ліберальну традицію й задавши проблематику колективної ідентичності, що й досі формує дискурс модерної Італії.

Список використаних джерел та літератури:

1. De Grand A. Italian Fascism: Its Origins and Development. 3rd ed. Lincoln: University of Nebraska Press, 1995.
2. Falasca-Zamponi S. Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy. Berkeley: University of California Press, 1997.
3. Gentile G. Origini e dottrina del fascismo. Bari: Laterza, 2004 (перше вид. 1925).

4. Kallis A. A. Fascist Ideology: Territory and Expansionism in Italy and Germany, 1922–1945. London; New York: Routledge, 2000.
5. Payne S. G. A History of Fascism, 1914–1945. Madison: University of Wisconsin Press, 1995.

Олександр ПИЛИПЕНКО,

доктор історичних наук, професор,

Національний університет харчових технологій м. Київ

ЗАХОДИ УРЯДУ УКРАЇНИ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ПОШИРЕННЮ ХВОРОБИ COVID-19 У 2020–2021 рр.

Людство з давніх часів супроводжували епідемії та пандемії. 2019 р. в Китаї розпочалася нова пандемія коронавірусу. Охопила ця хвороба й територію України [1].

Мета роботи — охарактеризувати систему протиепідемічних заходів в Україні під час пандемії COVID-19 у 2020–2021 роках, визначити ефективність застосованих механізмів тестування, карантинних обмежень та вакцинації населення.

23 березня надійшла перша партія тестів із Китаю, яку оплатив Джек Ма. У вантажі були здебільшого експрес-тести та 521 система ПЛР-діагностики, якої мало вистачити на тестування близько 50 тис. осіб. Ці системи розподілили по всіх областях України.

Перші великі партії постачань по 100–200 тис. вітчизняних ПЛР-тестів почалися 24 квітня від «Укргентеху». Протягом першого тижня очікувалося постачання 600 тис. тестів. У травні поновилися переговори з Інститутом молекулярної біології й генетики НАН України щодо закупівлі ПЛР-систем. З урахуванням гуманітарних постачань тестів з-за кордону, новою проблемою стала недостатня потужність лабораторій, які здатні робити ПЛР-тестування. У квітні державні лабораторії виконували не більше за 6 тис. тестів на добу, що в розрахунку на населення країни суттєво менше, ніж у сусідніх країнах. Також Україна мала найнижчий показник лабораторного тестування з розрахунку кількості тестів на одного виявленого хворого на Covid-19 на 10 травня 2020.

23 травня 2020 р. на щоденному брифінгу очільник МОЗ Максим Степанов повідомив, що за попередню добу в Україні було зроблено найбільшу на той час кількість ПЛР-тестувань — 10248. У кінці травня запроваджено тестування на наявність у людини антитіл до коронавірусу методом ІФА. Для встановлення діагнозу рекомендовано суто результат ПЛР. На 27 травня 2020 р. в Україні було зроблено 312 532 ПЛР-тестувань та 1 355 ІФА-тестів.

2 вересня 2020 р. головний санітарний лікар Віктор Ляшко повідомив про те, що МОЗ планує збільшити кількість тестувань на COVID-19 шляхом використання швидких тестів на антиген. 18 вересня МОЗ оновило національний протокол надання медичної допомоги при COVID-19. За протоколом оновлюється

алгоритм тестування на наявність коронавірусу, розширюється схема використання лікарських засобів, а також змінюються критерії припинення самоізоляції та завершення лікування.

25 лютого на координаційній нараді під головуванням секретаря РНБО Олексія Данілова прийнято рішення проводити температурний скринінг усіх громадян, які прибувають на територію України з будь-якої країни світу, як через авіасполучення, так і через автомобільні й залізничні пункти пропуску. Після перших випадків особливі заходи почали здійснювати в конкретних регіонах. 11 березня 2020 р. Кабінет міністрів ухвалив постанову «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19», якою на території України встановлено карантин з 12 березня до 3 квітня 2020 р. і заборонено:

- відвідування закладів освіти для її здобувачів;
- проведення всіх масових заходів, у яких бере участь понад 200 осіб, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Спортивні заходи дозволено проводити без участі глядачів (уболівальників) [3].

Було заборонено масові заходи (понад 200 осіб, крім заходів, необхідних для роботи органів влади й місцевого самоврядування), закрито дитсадки, заклади освіти. Карантин запроваджено в усіх областях, окрім того, з 219 контрольно-пропускних пунктів відкритими залишили 49.

Того ж дня Міністерство освіти і науки опублікувало листа, в якому йшлося про необхідність дотримуватися правил карантину і в зв'язку з цим — проводити заняття за допомогою дистанційних технологій або відпрацьовувати відповідно до навчальних планів після нормалізації епідемічної ситуації. Вслід за закладами освіти карантин було проголошено й у більшості концертних закладів. Одними з перших про перенесення концертів оголосили Національна філармонія, Національна опера, Палац «Україна», муніципальні театри тощо.

З 16 березня 2020 р. Україна закрила кордон для в'їзду іноземців. З опівночі 17 березня на 14 днів (до 3 квітня 2020 р.) закрито міжнародне авіаційне, залізничне й автобусне сполучення. Громадяни України, що подорожують власним транспортом, можуть перетинати пункти пропуску. Також до України можуть в'їхати іноземці, що мають місцеву посвідку на проживання. Пункти пропуску працюють для вантажних перевезень, медичні вантажі мають перевірятися митницею за добу.

З 18 березня 2020 р. в Україні призупинене залізничне, авіа- й автобусне сполучення, міжміські і міжобласні пасажирські перевезення, у Харкові, Дніпрі та Києві було закрито метрополітен. Для міських перевезень встановлено обмеження до 10 осіб у маршрутках і до 20 — автобусах, трамваях і тролейбусах. 25 березня було змінено обмеження при поїздках громадським транспортом: пасажери мали бути в засобах індивідуального захисту й не могли

займати понад 50% кількості місць для сидіння. 25 березня 2020 р. Кабмін запровадив режим надзвичайної ситуації на всій території України, початково терміном на 30 днів, але термін продовжували до 1 жовтня 2021 р. 2 квітня 2020 р. Кабмін постановою № 255 виклав у новій редакції постанову № 211 КМУ «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», чим жорсткіше обмежив свободу громадян, зокрема було заборонено відвідувати зони відпочинку, пересуватися групами тощо.

За порушення карантину передбачалися покарання у формі штрафу від 17 тисяч грн або ув'язнення до 8 років [4]. Багато юристів і правозахисників заявило, що деякі обмеження можуть бути неконституційними без запровадження військового чи надзвичайного стану. 11 травня 2020 р. відбулося послаблення карантину — відкриті парки та сквери, стоматології, непродовольчі магазини, перукарні тощо. 22 травня 2020 р. відбулося послаблення карантину — відновлено роботу громадського транспорту. Дотримання обмеження у 10 пасажирів у мікроавтобусах перевіряли поліціянти, через що виникали конфлікти [2].

За прикладом десятків інших країн у квітні 2020 р. Україна розробила власний мобільний додаток для контролю осіб, яким призначений режим обов'язкової самоізоляції або обсервації. 7 квітня Міністерство цифрової трансформації України анонсувало запуск застосунку до смартфона, що отримав назву «Дій вдома». При цьому в Кабінеті Міністрів України наголосили, що встановлення «Дій вдома» є добровільним. Користувачі на початку травня 2020 р. повідомили про наявність численних технічних проблем, похибок геолокації, помилок щодо терміну перебування на самоізоляції, відсутність служби технічної підтримки та інших проблем, які потребують доопрацювання [2].

Соціологічні опитування свідчать, що на кінець березня 2020 р. більшість українців підтримували жорсткі заходи щодо боротьби з коронавірусом. 28 серпня 2020 р. Конституційний Суд України виніс рішення у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік”», яким визнав неконституційними низку положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14 листопада 2019 р. № 294-IX та Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про

Державний бюджет України на 2020 рік» від 13 квітня 2020 року № 553-ІХ, що стосувалися карантинних заходів [2].

25 травня 2020 р. дозволено роботу метрополітену без спецперепусток і закладів дошкільної освіти. Карантин продовжено до 22 червня з застосуванням моделі адаптивного карантину. 25 травня 2020 р. запустили метро в усіх трьох містах України. З 1 червня 2020 р. в Україні було частково відновлено міжобласне залізничне й автотранспортне сполучення. Почали курсувати 42 поїзди, але тільки в тих регіонах, де обласні комісії ТЕБ та НС це дозволили. Також було частково відновлено приміське залізничне сполучення. Було відновлено роботу фітнес-центрів, спортивних залів, басейнів, закладів освіти (для проведення ЗНО та атестацій). Також обов'язкову самоізоляцію скасували для осіб понад 60 років, що є представниками клубів і тренерського персоналу, а також для тих, хто в'їжджає з ОРДЛО, Криму й інших країн для участі у ЗНО [2].

З 5 червня 2020 р. відновлено внутрішнє, а з 15 червня — зовнішнє авіасполучення. Також з 5 червня заплановано відновлення роботи ресторанів та кафе у повному режимі. З 10 червня 2020 р. в Україні дозволено відкривати заклади культури та проводити культурні заходи. З 15 червня 2020 р. частково відновлено міжнародне авіасполучення, однак до країн ЄС і Шенгену дозволено в'їзд лише на роботу, навчання й лікування (в'їзд із туристичною метою не дозволено). 13 листопада 2020 р. Кабінет міністрів ухвалив запровадити карантин вихідного дня.

Вакцинація проти COVID-19 в Україні розпочалася 24 лютого 2021 р. вакциною AstraZeneca. Згодом почали застосовувати інші вакцини — CoronaVac (з 13 квітня), Pfizer (з 19 квітня), Moderna (з 20 липня)

На 21 вересня 2021 р. в Україні було зафіксовано 95 випадків смерті після вакцинації, проте 77 з них були визнані МОЗ такими, що не мали зв'язку з вакцинацією, а решта 18 лишалися нерозслідуваними [2].

Згідно з наказом від МОЗ України, вакцинація проти коронавірусу є обов'язковою для працівників центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також закладів освіти усіх рівнів та форм власності. Постанова спричинила до інтенсифікації вакцинації до 300 тис. вакцинацій на добу на кінець жовтня та відсторонення від роботи майже 3,5 тис. учителів на середину листопада. В квітні 2020 р. Уряд створив Фонд боротьби з коронавірусною хворобою COVID-19, на який виділено 66 млрд грн. В липні Уряд 35 млрд з вказаного фонду виділив на ремонт доріг. 16 листопада 2020 р. прем'єр-міністр головною метою назвав недопущення колапсу медичної системи. За даними системи ProZorro, на 16 листопада 2020 від січня було придбано 9 тис. кисневих концентраторів на 503 млн грн [2].

Таким чином, унаслідок ефективних заходів Уряду України було подолано жакливу епідемію Ковіду-19. Всього за період пандемії в Україні загинуло 112 тис. хворих. Але вдалося уникнути значно більшої кількості жертв.

Список використаних джерел та літератури:

1. Григорук О. Історія пандемій. URL: <https://salo.li/A0112Dc>
2. Коронавірусна хвороба 2019 в Україні. URL: <https://salo.li/93f6D02>
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19». URL: <https://salo.li/9667E19>
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2020 р. № 255 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211». URL: <https://salo.li/52FB37b>

Володимир РОЗУМЮК,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,
*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

СПЕЦИФІКА ГРЕЦЬКОГО ПІДХОДУ ДО ФОРМУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ

Актуальність теми дослідження обумовлена наявністю комплексу гострих теоретичних і практичних проблем сучасного світу, безпосередньо пов'язаних із історичним дискурсом пам'яті про Другу світову війну. Видається очевидним, що наукові дослідження історичної пам'яті про Другу світову війну неминуче виконують подвійну функцію, адже вони постають не просто інтелектуальною рефлексією певного трагічного періоду в фаховій академічній сфері, але й слугують політичному переосмисленню суспільного буття та сприяють самовизначенню соціуму, тому суто теоретичні наукові диспути неминуче перетворюються на арену гострого ідеологічного протистояння представників різних політичних сил, що зумовлює постійно високий інтерес до цієї проблематики. Відповідно, дискусії не лише не вгамовуються, але й загострюються та поглиблюються, отримуючи з кожним наступним поколінням новий зміст і різноманітні відтінки, що особливо актуально звучать при підведенні підсумків минулого, вирішенні проблем сучасності та окресленні перспектив майбутнього. Тому систематизація й концептуалізація європейського досвіду реалізації політики пам'яті про Другу світову війну, адаптація цього досвіду до українських реалій і потреб є важливим завданням вітчизняної історичної науки.

Мета роботи полягає у визначенні специфіки грецького підходу до формування пам'яті про Другу світову війну.

Події Другої світової війни в колективній пам'яті грецького суспільства пов'язані з важкими травматичними переживаннями — героїчна оборона проти значно більших сил армій фашистської Італії та нацистської Німеччини, системний грабунок країни під час окупації, вщент зруйнована економіка і жахливий голод з численними жертвами, жорстокі репресії проти партизанів та цивільного населення, «відкладена» громадянська війна — залишили глибокий

відбиток на національній свідомості. Можна впевнено стверджувати, що трагічні події середини ХХ ст. досі значною мірою впливають на сучасну внутрішню й зовнішню політику Греції.

Специфіка грецького підходу до формування історичної пам'яті про Другу світову війну обумовлена, передусім, загальними особливостями колективних уявлень цієї балканської нації про себе і своє минуле, що проявляються в установлених базових світоглядних засадах соціуму. Для пересічного грека грецький народ традиційно постає центральною дійовою особою Історії, поперемінно виступаючи в ролі Героя або Жертви (обставин, політики великих держав, хижих сусідів) історичного процесу, і Друга світова війна цілком вкладається в загальну схему. Будь-які спроби ревізії цієї парадигми завжди наражались і наражаються на шалений суспільний опір, про що свідчить у спогадах відомий професор сучасної історії Афінівського університету А. Ліакос [3].

Важливим чинником формування історичної пам'яті про Другу світову війну також постає сучасна політична кон'юнктура та нагальні потреби й інтереси різних впливових суспільних груп, які намагаються визначати, про що грекам треба пам'ятати, а що варто забути. Намагаючись використати політику пам'яті як інструменту формування й підтримки національної єдності, владні еліти Греції акцентують увагу на тих історичних епізодах, які не викликають у суспільстві суперечок, і мовчать як німі про контраверсійні події, оцінка яких може виявитися діаметрально протилежною у прихильників різних політичних сил.

Зокрема, щороку урочисто відзначають одне з найбільших загальнонаціональних свят сучасної Греції — так званий День «Охі», яке за своїм масштабом дещо нагадує День Перемоги в колишньому СРСР — паради, прапори, масова народна участь. В цей день 28 жовтня 1940 р. диктатор Метаксас відкинув ультиматум («охі» з грецької означає ні) з вимогами погодитися на окупацію території країни фашистською Італією під загрозою війни, й цей його вчинок підтримав увесь грецький народ, незважаючи на надзвичайну політичну поляризацію тогочасного суспільства і розкол між «правими» та «лівими».

З іншого боку, офіційна пропаганда намагається уникати будь-яких згадок про 1944–1949 рр., коли політичні суперечності між різними грецькими владними угрупованнями загострилися настільки, що переросли у прямі збройні зіткнення і вилились у повноцінну громадянську війну [1]. Також прагнуть «забути» перші післявоєнні десятиліття, коли на державному рівні блокували інформацію про комуністичний опір німецькій окупації. В 1950–1960 рр. Афіни переважно звинувачували прокомуністичні партизанські загони в «провокуванні» насильства проти цивільного населення, ніж викривали військові злочини окупантів.

Лише з другої половини 1970-х рр. (після легалізації компартії 1974 р.) розпочалося офіційне визнання жертв окупації, яке триває досі. Проводяться тра-

урні церемонії, встановлюються пам'ятники й меморіали на «місцях пам'яті». З 1990-х рр. найбільш постраждалим від окупації містам надають статус «міста-мученика», 2000 р. створено неурядову організацію «Міста і села — мученики Греції, 1940–1945 рр. — грецькі голокості» що має на меті збереження пам'яті про жертви Другої світової війни та вимагає компенсації шкоди за військові злочини нацистської Німеччини [2]. Вимоги фінансової компенсації за окупацію підтверджують на урядовому рівні.

Підсумовуючи, можна констатувати, що хоча в грецькому суспільстві відсутні суттєві розбіжності щодо оцінки переважної більшості аспектів Другої світової війни та іноземної окупації, й досі попри минулі $\frac{3}{4}$ століття в соціумі немає єдності з приводу громадянської війни та її наслідків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кирьякидис Г. Д. Гражданская война в Греции 1946–1949. Москва: Наука, 1972. 374 с.
2. Fouka V., Voth H.-J. Collective Remembrance and Private Choice: German-Greek Conflict and Behavior in Times of Crisis // American Political Science Review. Vol. 117. Issue 3. August 2023. p. 851–870.
3. Liakos A. History Wars: Notes from the Field // Jahrbuch der Internationalen Gesellschaft für Geschichtsdidaktik (Yearbook of the International Society of History Didactics). Schwalbach. 2008/2009. P. 57–74.

Олександра РУБАНЕЦЬ,

доктор філософських наук, професор,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ БІОГРАФІЧНОГО ПІДХОДУ

Нині біографістика набуває все більшого визнання в міжнародному контексті. Вона посідає важливе місце у виявленні персонального внеску в розвиток науки, освіти, політики та інших видів діяльності.

Звернення до біографічного методу пов'язане з необхідністю встановити роль особистості у формуванні та розвитку суспільних, економічних і політичних відносин у глобальному контексті. Біографістика вносить динамізм, суб'єктивність, людиновимірність в історичний перебіг подій. Застосування біографічного методу в психологічних дослідженнях та літературознавстві пов'язане зі встановленням творчого внеску, з розкриттям історичного виміру психологічного розвитку особистості й творчого процесу.

Мета роботи: розкрити роль біографістики в сучасному науковому контексті, обґрунтувати трансформацію біографічного методу в біографічний підхід та показати його міждисциплінарні можливості для дослідження взаємодії особистості й історичного процесу.

Розвиток біографістики в дослідженні історичного виміру сфер діяльності пов'язаний з виявленням особливостей впливу особистості на інституційні

перетворення і суспільні трансформації. Біографістика дає можливість установити зв'язок між історією як об'єктивним процесом змін, що відбуваються незалежно від волі людей, та історією як сукупністю текстів, куди входять і архівні документи й епістолярний спадок.

Розгляд історії як об'єктивного процесу, що вже відбувся і в якому нічого вже не можна змінити, тож він стає виявом абсолютної необхідності, є основоположним у класичній філософії. Незмінність історії відкриває її зв'язок з минулим. Ідея об'єктивного перебігу історії в середньовічній філософії мала теологічне підґрунтя. В німецькій класичній філософії вона стала виявом абсолютної ідеї. Хитрість історичного розуму, яку припустив Гегель, є проявом того, що ця об'єктивна логіка історії лишається невідомою для її персональних діячів, які насправді нічого не можуть змінити. Абсолютний ідеалізм і трагічна діалектика (Р. Арон, А. Ліберт) у ХХ ст. зробили цю суперечність об'єктивного та персонального в історії нездоланною.

Постмодернізм з його ідеями деконструкції, множинності репрезентацій створив передумови, що ставлять під сумнів існування єдиної об'єктивної логіки історії. М. Фуко започаткував погляд, за котрим історія — це «певний спосіб, який обирає суспільство для того, щоб наділити статусом і опрацювати масу документів, від яких вона сама себе не відокремлює» [2, с. 12]. Насамперед це сукупність текстів, які історики можуть вивчати в певний час. Дослідження археології знання та знання-влади створює нові підходи для проблематизації історичних досліджень. Важливими стають не тільки доступність текстів, а й певний час встановлення такої доступності.

Погляд на дискурс як соціальну практику, значення якого встановлює соціальний контекст (М. Фуко), пов'язаний також з науковим дискурсом — текстами, що виявляють зміст історичних подій. Структуралізм при розгляді тексту виходить з того, що текст можна розглядати автономно від автора. Текст постає як об'єктивна даність, де все вже визначено.

Біографічний підхід у міждисциплінарному контексті відкриває можливість пов'язати послідовність текстів і дискурсів стосовно історичних подій зі становленням ідей тих, хто створює події та пише тексти. Тобто біографічний підхід працює як на рівні об'єктивної історії — самих історичних подій, так і на рівні текстів, які свідчать про ці події. Міждисциплінарність біографічного підходу відкриває додаткові можливості для багатовимірності історичної особистості для розкриття всієї палітри особистості історичних діячів. Разом з тим міждисциплінарність біографічного підходу дає можливість виявити через розкриття діяльності особистості взаємодію різних детермінацій, які стають важливими у виникненні історичних змін.

Біографічний метод дає можливість проводити історичні дослідження в широкому соціокультурному та суспільному контексті з залученням різноманіт-

них біографічних джерел, які відтворюють етапи життя і творчості персоналії, поглиблюючи його розуміння як діяча, котрий сприяв історичному розвитку певної інституції чи сфери суспільного життя. Крім виявлення внеску особистості в історичний розвиток, біографічний метод дає можливість з'ясувати оцінку цієї діяльності та дослідити її в рамках певної історичної епохи. Це дає змогу поглибити розуміння автентичності внеску особистості у виникнення та перебіг історичних подій.

Разом з тим дослідження з позицій історичного методу дають можливість поглибити розуміння історичного процесу, виявляючи вплив контексту на перебіг історичних подій. Біографічний метод створює погляд не тільки на діяча, а й на саму історію. Погляд на діяча може даватися не тільки з позицій зовнішньої оцінки, а й з боку власного бачення ролі та значення особистого внеску. Для цього важливими джерелами стають автобіографії, щоденники, епістолярний спадок та ін.

Біографічний метод у контексті сучасної міждисциплінарної науки перетворюється на біографічний підхід. Передумовою виникнення біографічного підходу є розширення сфери застосування біографічного методу. Біографічний метод широко застосовується в історичних, психологічних, соціологічних, педагогічних та інших наукових дослідженнях. Застосування біографічного методу сприяє проведенню історико-педагогічних [1], історико-соціологічних [3] та інших досліджень.

Отже, біографістика — це не просто метод вивчення окремих особистостей, а комплексний підхід до розуміння історичного процесу через призму людської діяльності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белан Г. В. Біографічний метод в історико-педагогічній науці: провідні тенденції становлення // Педагогічний дискурс. Вип. 15. 2013. С. 50–54.
2. Фуко М. Археологія знання. Київ: Основи, 2003. 326 с.
3. Denzin N. The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods. New Jersey, 1989. P. 7.

Максим САПЕГІН,
аспірант,

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XX — ПОЧАТОК XXI ст.)

У державотворенні України кінець XX — початок XXI ст. був етапом суттєвих метаморфоз у всіх сферах соціально-політичного буття. Декларація про державний суверенітет (16 липня 1990 р.), Акт проголошення незалежності (24 серпня 1991 р.) стали першими фундаментальними кроками на шляху до роз-

будови демократичної держави. Відзначимо, що прагнення до демократичних цінностей та народовладдя є невід'ємним атрибутом української культури, це стало передумовою демократизації суспільства.

Важливим завданням незалежної держави було сформувати нову гуманітарну політику, засновану на демократичних засадах, захисті прав людини та забезпеченні національної ідентичності. Правове регулювання культурних процесів стає одним з механізмів демократизації суспільства, сприяє інтеграції у світовий культурний простір.

Мета дослідження — охарактеризувати еволюцію правового регулювання культурних процесів в Україні кінця XX — початку XXI ст., проаналізувати трансформацію від радянської системи до демократичних засад управління культурою.

Одним із першочергових завдань держави у досліджуваній період стає розробка, прийняття та впровадження нормативно-правових актів, які б визначили вектор розвитку та правові засади у сфері культури. Такими стали Закон України «Про охорону використання пам'яток історії та культури» ухвалений 1992 р., Закон «Про бібліотеки та бібліотечну справу» ухвалений 1997 р., Закон «Про музеї та музейну справу», який регулює діяльність музеїв ухвалений 1999 р. [1, 3, 4].

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., закріпила основні положення щодо культурних, прав і свобод суб'єктів суспільно-правових відносин. Так, стаття 34 гарантує право на свободу думки та слова, на вільне вираження поглядів і переконань. Також у ній йдеться про випадки можливих обмежень певних культурних прав в інтересах безпеки держави [5]. Стаття 35 гарантує право на свободу світогляду й віросповідання. Належність громадянина до певних релігійних течій чи церковних організацій є вибором кожного громадянина, що є важливим аспектом забезпечення культурних прав. Стаття також містить випадки можливих обмежень цих прав задля забезпечення громадського порядку та безпеки держави. Разом з тим, відзначається, що церква й релігійні організації відокремлені від держави, а школа від церкви. Звернемо увагу, що незалежність державного апарату і школи від релігійних організацій важливий аспект підтримання культурного плюралізму. Обмеження впливу релігійних течій на свідомість молодого покоління — запорака культурного та духовного самовизначення особистості у майбутньому [6].

Не менш важливою є стаття 54, яка гарантує свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості, авторські права, захист інтелектуальної власності тощо. В ній також відзначається важливість і забезпечення з боку держави культурної спадщини. Відзначимо, що збереження й відновлення культурної спадщини є одним з пріоритетних завдань держави, оскільки об'єкти матеріальної та елементи духовної культури є важливим носієм народної самоіден-

тичності. Збереження культурної спадщини — пам'яток, епосу, традицій та звичаїв є необхідною умовою для її інтеріоризації майбутніми поколіннями [7].

Початок ХХІ ст. в Україні ознаменувався розвитком нових напрямків правового регулювання культурної сфери у зв'язку з діджиталізацією та децентралізацією культурних процесів. У цей період законодавство орієнтується на підтримку інноваційних форм культурної діяльності, формування та розвиток публічно-правового партнерства, участь громадського суспільства в культурних процесах. Важливо відзначити, що в цей період Україна потрапляє в зону уваги закордонного культурного простору, це стає причиною пошуків нових механізмів правового регулювання культурних процесів. Так, 8 червня 2000 р. було ухвалено Закон України «Про охорону культурної спадщини», який фактично став метаморфозом закону «Про охорону використання пам'яток історії та культури». Цей документ визначив форми власності й охорони, охоронні зони та їх реєстри, відповідальність за порушення у сфері збереження культурної спадщини. Важливим аспектом документа є міжнародна співпраця. Закон забезпечує можливість участі України в реалізації міжнародних угод щодо охорони культурної спадщини, таких як ЮНЕСКО [4].

Окремого аналізу потребує Закон «Про культуру» також ухвалений 2000 р., який фактично узагальнив і визначив засади державної культурної політики. Приведено нормативно-правові акти встановили правовий статус закладів культури, джерела їх фінансування, форми власності права та функції учасників культурного процесу в Україні [2].

Важливо відзначити, що особливого значення це проблемне поле набуває у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації. Зараз як ніколи, коректне правове регулювання культурних процесів є вкрай необхідним. Фактично в культурному просторі кожний суб'єкт є ціллю ворожої пропаганди та ІПСО. Тому підтримка й збереження української культури — це одне з пріоритетних завдань сьогодення та майбутнього.

Отже, правове регулювання культурних процесів в Україні з кінця ХХ — початку ХХІ ст. пройшло низку метаморфоз, починаючи з проголошення незалежності. Україна повністю відійшла від застарілої радянської системи й перейшла до демократичних та децентралізованих механізмів управління.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» Документ 32/95-ВР. веб-сайт. URL: <https://salolii/8D31c80> (Дата звернення: 23.04.2025)
2. Закон України «Про культуру» Документ 2778-VI. веб-сайт. URL: <https://salolii/401468b> (Дата звернення: 25.04.2025)
3. Закон України «Про музеї та музейну справу» Документ 249/95-ВР. веб-сайт. URL: <https://salolii/88e0C4a> (Дата звернення: 27.04.2025)
4. Закон України «Про охорону культурної спадщини» Документ 1805-III. веб-сайт. URL: <https://salolii/9F4E2FE> (Дата звернення: 24.04.2025)
5. Конституція України. Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Стаття 34. веб-сайт. URL: <https://constitution.in.ua/articles/34/> (Дата звернення: 28.04.2025)

6. Конституція України. Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Стаття 35, веб-сайт. URL: <https://constitution.in.ua/articles/35/> (Дата звернення: 25.04.2025)

7. Конституція України. Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Стаття 54, веб-сайт. URL: <https://constitution.in.ua/articles/54/> (Дата звернення: 23.04.2025)

Сергій СЕРГІЄНКО,

кандидат історичних наук, доцент,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ВПЛИВ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ ПРОПАГАНДИ НА ОСОБИСТІ ВЗАЄМИНИ УКРАЇНЦІВ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ (1920–1930-ті рр.)

Особисті відносини людей своїм корінням сягають первісного суспільства, де було закладено їхній фундамент. По мірі розвитку людства відносини трансформувалися і набирали нових форм і змісту. Особливу роль у цьому процесі відігравала релігія, яка давала настанови щодо відносин між людьми. В Україні такою релігією понад тисячу років є християнство. Однак, коли на початку 1920-х рр. до влади в Україні прийшли більшовики, вони почали послідовну боротьбу з релігією. На місце релігійних ідей настирливо проводилися ідеї вчення Маркса — Леніна, які мали формувати нові взаємини між людьми. Поширювати ці ідеї була покликана партійно-державна пропаганда. Враховуючи, що й на сьогодні пропаганда подекуди помітно впливає на життя суспільства, історичне дослідження теми є вельми актуальним.

Мета наукової доповіді: на основі літератури і періодичних видань дослідити вплив партійно-державної пропаганди на особисті взаємини українців у повсякденному житті 1920–1930-х рр.

Варто зазначити, що більшовицьке керівництво приділяло виняткову увагу пропаганді. Головним її рупором була преса. Напрямок пропаганди визначався керівництвом панівної партії й доводився до суспільства через передовиці газет. Після того, як поширилося радіо, воно обов'язково транслювало тексти передовиць центрального органу партії. Діячі мистецтва мали прислухатися до вимог, висловлених у газетах, і творити відповідно до них. Коли кіно стало доступним значній кількості українців, воно теж було своєрідним ретранслятором ідей, розміщених у передовицях, але в привабливішій художній формі.

У 1920-ті рр. антирелігійна пропаганда ще не досягла апогею, але вже й тоді вона позначалася на особистих взаєминах українців у повсякденному житті. Під її впливом зростає кількість відвертих атеїстів, які вносили розлад в особисті стосунки людей. Д. Гойченко був одним із українців, який пережив 1920–1930-ті рр. Він свідчить, що навіть у класі сільської школи, де він навчався, були «два брати-безбожники, які начиталися більшовицької літератури» [1].

Сам Д. Гойченко був вірянином, але також потрапив під вплив пропаганди і кінець-кінцем піддався її «доказам» та повів проти Бога «війну», вважаючи, що цим робить людям добро. «Невіра в Бога у мене все більше переростала в озлоблення проти всього святого і проти віруючих людей» [1]. Він же свідчить, що серед молодих хлопців у двадцяті роки «було чимало боговідступників і богохульників» [1]. У його родині, яка не відступила від віри, погіршилися особисті стосунки, виникали суперечки на ґрунті різниці світоглядів.

Та все ж антирелігійний напрям був лише складником партійно-державної пропаганди. Головною її метою було переконати суспільство, що тільки нещадна боротьба з ворожим класом (до якого були віднесені й служителі релігії) може привести до бажаного загального щастя людства.

Пропагандистські зусилля були також спрямовані на посилення в керівній партії ідей класової боротьби та згуртування більшовицьких лав. З цією метою організовувалися відповідні заходи. Так, 4 червня 1921 р. в усіх районах Одеси на партійних зборах читали доповідь «Історія людства — історія боротьби класів» [4]. На 6 червня була запланована лекція «Диктатура пролетаріату». Присутність членів і кандидатів у члени партії на лекції була обов'язкова, безпартійних запрошували [3].

Найбільш оскраженілий тон пропаганда використовувала в 1930–1933 рр. 2 січня 1933 р. газета «Комуніст» вийшла з передовицею «Вище пильність більшовицької преси в боротьбі за хліб». Далі майже на всю першу сторінку йшла добірка матеріалів під заголовками: «Гострий меч революційної законності — проти ворогів народу, зривачів хлібозаготівель», «Найнещадніше карати агентів куркулів в органах радянської юстиції», «Ворог народу в ролі народного судді», «Наслідки одного «показового» процесу», «Куркулі гноять хліб у ямах», «Зрадника суворо покарано», «Прокурор Геращенко і суддя Логвиненко» тощо. У матеріалах йшлося про те, що судді й прокурори ліберально ставляться до куркуля. Наводився приклад, що одного з суддів Одеської обл. відправили за ґрати на 10 років за «зловмисне затримування справ куркулів-зривачів хлібозаготівель». На суддів і прокурорів сипалися погрози й звинувачення в потуранні куркулям. Одна зі статей, засуджуючи «ліберальне» ставлення до так званих куркулів, закінчувалася такою знущальною фразою: «Христолюбиві люди сидять у ... прокуратурі та в суді» [5]. Тобто наголошувалося, що у взаєминах між людьми фундаментом має бути не християнський принцип любові, а більшовицький — класової ненависті.

Варто зауважити, що пропагандистські зусилля керівної партії найбільше впливали на молодь. Старше покоління, маючи життєвий досвід, набагато критичніше сприймало пропаганду. В молоді життєвого досвіду було обмаль і вона легше потрапляла на пропагандистський гачок.

П. Григоренко свідчить, що, перебуваючи в полоні більшовицької пропаганди, він постійно сперечався з рідним батьком, який на речі дивився з по-

зицій життєвого досвіду. Особистих суперечок між батьком і сином було багато й син змушений був визнати: «У всіх я зазнавав повної поразки. Та це мене не тільки не переконувало, не відвертало від моїх комуністичних поглядів, але злило, примушувало до пошуку заперечень, до опору будь-яким засобом» [2]. Тут можна впевнено говорити про те, що пропаганда породжувала напружені особисті стосунки навіть серед найближчих родичів.

Про свої тверді комуністичні переконання у 1920–1930-ті рр., які сформувалися завдяки пропаганді, писав і П. Шелест, колишній очільник компартії України. Коли він досяг поважного віку, то багато чого переглянув, але каюття не могло вже виправити зробленого. Він дав переконливі свідчення того, що дії комсомольської молоді у 1920-ті рр., під впливом пропаганди, вносили напруженість у взаємини в сім'ях [6].

Отже, партійно-державна пропаганда з самого початку становлення більшовицького ладу в Україні повела рішучу боротьбу за вплив на маси з конкурентними ідеологіями, зокрема з релігією, ідеї якої розходилися із більшовицькими. Ударною силою пропаганди була преса. За її допомогою в суспільство проводилися нові ідеї соціальної взаємодії. Центральною була ідея класової ворожнечі, що виключала нормальні особисті стосунки між представниками різних соціальних прошарків. Найбільше пропаганда впливала на молоде покоління українців, котре, в силу життєвої недосвідченості, швидше за інші вікові групи піддавалося тиску владних засобів масової інформації та інших складових пропаганди.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гойченко Д. Красный апокалипсис: сквозь раскулачивание и Голодомор. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. URL: <https://saloi.li/82A4Ee3>
2. Григоренко П. В подполье можно встретить только крыс... Нью-Йорк: Детинец, 1981. URL: http://belousenko.de/books/grigorenko/grigorenko_rats.pdf
3. Известия. Орган Одесского губернского революционного комитета и губернского комитета КП(б)У. 05.06.1921. №453.
4. Известия. Орган Одесского губернского революционного комитета и губернского комитета КП(б)У. 09.06.1921. № 456.
5. Комуніст. Орган ЦК і Харківського комітету КП(б)У. 02.01.1933. №2.
6. Шелест П. Да не судимы будете. 1994. URL: <https://saloi.li/C631f4D>

Наталя СКОРНЯКОВА,

аспірантка,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Антоніна КІЗЛОВА,

доктор історичних наук,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»;

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»

ЖІНОЧИЙ КОСТЮМ НА ВОТИВАХ З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»: МОЖЛИВОСТІ ДАТУВАННЯ

Багато церковних реліквій з України було вивезено або продано за кордон ще до Другої світової війни, у 1920–1930-х рр. Така доля спіткала й експонати музейних установ, створених на території Києво-Печерської лаври. 1941 р., перед тим, як Київ захопили нацисти, ці цінності евакуювали на схід, але повернулися вони не в повному обсязі й до того ж нерідко змінили місце зберігання порівняно з довоєнним періодом. Первинна облікова документація частково втрачена. Так, щодо надходжень 1920-х рр. збереглися 4 з 5 книг надходжень. У них не завжди зазначено, коли і звідки надійшли церковні предмети. Попри все, у фондах Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» зберігається вагома колекція вотивів — предметів, які віряни приносили до шанованих святинь як подяку за зміцнення чи допомогу в скрутній ситуації, або пов'язаних із проханнями та обітницями. Ці речі є неоціненним джерелом для вивчення різноманітних аспектів повсякдення [4, с. 25; 62, р. 198], тож важливо максимально повно вивчати всі їхні риси, котрі можуть, зокрема, додатково вказати на час чи місце їх походження.

Мета роботи: охарактеризувати можливості датування вотивів із зображеннями жінок у колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» за рисами костюма.

У роботі було враховано як більш індивідуальні привіски з вигравіруваними постатями [27; 30–39; 43–45; 50–52; 55], так і штамповані [16–23; 25; 26; 29; 40–42; 46–49; 53; 54] й литі [24; 28], котрі є складовими великих серій і можуть бути представлені в інших колекціях [див., наприклад: 56; 57] (по одній від серії). Опрацьовані вотиви було поділено на два розділи: зображення без костюмологічного потенціалу та зображення з костюмологічним потенціалом.

«Зображення без костюмологічного потенціалу» — передусім, це такі, на яких бачимо канонічну іконографію. Наприклад, це можуть бути погруддя жінок з покритою головою [18; 25] або такі самі жінки на повен зріст [20; 26 — «балахон» і мафорій; 21, 41 — «балахон», коротка туніка й мафорій], подібні

до зображень Діви Марії та святих [пор. з: 2; 8; 9]. Окремо ми виділили дівчат в таких само просторах «балахонах» і з розплетеним волоссям [19, 49 — з короткою характерною тунікою; 16; 24 — тільки простора сукня], також подібних до зображень деяких святих [пор. з: 7, с. 107; 11; 12; 66].

Окрім того, до вотивів цього типу ми відносимо постаті дівчат у сукнях простого крою. Вони доволі реалістично зображені, але ці вотиви все одно неможливо чітко датувати за костюмологічними ознаками. Наприклад, характерні відкладні коміри [23, 48] з'являються ще наприкінці XVII ст. [див., наприклад: 5; 13], але так само бачимо їх на іконах кінця XVIII ст. [див.: 1; 64]. Також складно датувати другий тип простих суконь, — без коміра, з вузькими довгими рукавами, обтислим ліфом і широкою спідницею [31; 33]. І хоча дати до деяких з них написані прямо на вотиві (наприклад, 1853 р. для КПЛ-М 627), такі саме прості сукні бачимо навіть на іконах другої половини XVI ст. [див., наприклад: 59].

Зображення осіб у «халатах» (одяг, подібний до сукні, але з переднім розрізом [40; 42], у самій спідниці [31; 55] або сорочці [33; 53], також не дають інформації щодо років створення вотива [пор. з: 6; 10]. Частина з цих зображень має цікаві деталі, які, хоча й не дають можливості використовувати їх для точного датування вотива, але дають змогу провести деякі костюмологічні паралелі. До таких упізнаваних елементів належить форма коміра на одній з дитячих сорочок [29], яка перегукується з тими, які бачимо на малюнках Ф. Бергольца [58] та на Сорочинському іконостасі [3, с. 110–111]. Втім, дитячий костюм, тим паче дитяча спідня білизна, помітно відставали від «дорослої» моди [15], що теж унеможливорює точне датування за цією ознакою.

Перш ніж переходити до другого розділу, згадаємо ще світські погруддя з зачіскою [44; 52; 54], які також дають украй мало інформації для точного датування цих вотивів.

У рамках другого розділу «Зображення з костюмологічним потенціалом» (тобто з можливістю датування) було виокремлено чотири часові рамки: ампір (кінець XVIII — 1810-ті), 1820-ті, 1830–1840-ві та 1840–1850-ті. Окремим підрозділом було розглянуто одяг «селян».

«Ампірні» вотиви можемо датувати за комплексом ознак, зіставляючи їх з аналогічними зображальними джерелами цієї доби. Наприклад, на одному зображенні бачимо локони на скронях, характерне широке декольте й вузький короткий ліф сукні [27; пор. з: 62], а сукня ще однієї дівчини має короткі рукави-буф, завищену лінію талії та зав'язку-бант на спині [36; пор. з: «Full dress» — за 60, р. 50]. Також до кінця XVIII ст. ми віднесли вотив із зображенням пари (в цьому випадку, за характерним комплексом чоловічого вбрання) [45] та вотив із об'ємним погруддям, виготовленим окремо від прямокутної пластинки й закріпленим на ній [28] (за впізнаваними стильовими ознаками).

1820-ті рр. характерні тим, що талія жіночої сукні починає спускатися на природне місце [65, р. 181], але все ще трохи завищена, плюс зберігається короткий рукав [38], або рукав-буф, короткий або подовжений [34]. З останнім вотивом, хоча й доволі схематичним, перегукуються ще два [39; 51], тож їх ми, з певною часткою обережності, теж відносимо до тих часів.

Наприкінці 1830-х рр. ліф жіночої сукні набуває характерного трикутного миса на талії, а спідниця починає ширшатися [61, р. 9]. Власне, ці риси бачимо на кількох вотивах [35; 37; 50], де вбрання на жінках має всі ознаки денної сукні цієї доби. При цьому на вотиві з іменем «Анна» є клеймо з добре збереженою датою — 1872 р. [35], на ще одному вотиві — 1878 [50].

В 1840-х рр. з'являються перші криноліни, які спочатку роблять з тканини з включенням кінського волосу [65, р. 207]. Саме таку характерну форму спідниці на криноліні бачимо на вотиві з постаттю жінки, яка несе в руці букет квітів. На цій привісці, на відміну від більшості досліджуваних, є одразу дві дати: 1842 р. — на клеймі, 1854 р. — на самій площині таблички (вигравіровано, як і літери «М Р») [47]. Вигляд костюма жінкикладається в ці межі. Також, на нашу думку, до цього періоду можна віднести погруддя з докладним написом про причину подання дару [46], оскільки комір зі складками та брошка на декольте відповідають моді 1840-х рр.

Також було зроблено обережні припущення щодо датування вотивних зображень постатей, які більш за все схожі на селянок. Вбрання жінки, котра молиться разом із чоловіками під образом св. Йосифа Обручника, має архаїчні риси (сукня з широкими рукавами та намітка) [43], більш притаманні кінцю XVIII — першій половині XIX ст., тоді як короткий кожух до коліна [17] та хустка, зав'язана під підборіддям [22] вказують, швидше за все, вже на другу половину XIX ст.

Отже, попри втрату частини архівів, можливо встановити принаймні нижні хронологічні рамки створення частини вотивів (із зображеннями постатей у достатньо реалістичному світському одязі, передусім на повен зріст) на основі аналізу особливостей костюмів зображених на них жінок і дівчат, що є важливим для музейної атрибуції та історико-культурних досліджень. Не можна виключити, що пізніші майстри використовували зразки чи штампи попередніх часів, позаяк часом дата на клеймі або написі не відповідає зовнішньому вигляду зображеної жінки (якщо тільки ця жінка не носила застаріле на її час вбрання). Перспективними є костюмологічне дослідження вотивів із чоловічими посталями, а також поглиблений аналіз особливостей одягу за призначенням (домашній, вихідний тощо) в контексті традицій шанування святих.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богородиця з пророками // Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту / Упоряд. М. Мегела, В. Король. Ужгород: видавництво Олександри Гаркуші, 2021. С. 58.

2. Введення Діви Марії до храму // Скоп Л. Українське церковне малярство в Галичині: техніка та технологія XV–XVIII століть. Дрогобич: Коло, 2013. С. 155.
3. Дорофійенко І., Міляева Л., Рутковська О. Сорочинський іконостас. Київ: Родовід, 2010. 168 с.
4. Кізлова А., Крайна О. Повсякдення та емоційний світ вірян у символах і образах вотивів з колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» // Forum Wschodnie. Rocznik interdyscyplinarny. 2022. Вип. 10. С. 25–40.
5. Леонтій Свічка // Український портрет XVI–XVIII століть: каталог-альбом / авт.-упор. Белікова Г., Членова Л. Київ: Артания Нова, 2004. С. 98.
6. Отрочиця Анна // Скоп Л. Українське церковне малярство в Галичині: техніка та технологія XV–XVIII століть. Дрогобич: Коло, 2013. С. 172.
7. Притча про мудрих та нерозумних дів // Жолтовський П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1978. С. 107.
8. Розп'яття // Жолтовський П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1978. С. 47.
9. Розп'яття Ісуса Христа // Колекція ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту / Упоряд. М. Мегела, В. Король. Ужгород: видавництво Олександри Гаркуші, 2021. С. 48.
10. Розп'яття Христове з історією смерті дівчинки // Косів р. Риботицький осередок церковного мистецтва 1670–1760-х років. Львів: Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, 2019. С. 326.
11. Св. Параскева // Косів р. Риботицький осередок церковного мистецтва 1670–1760-х років. Львів: Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, 2019. С. 87.
12. Св. Параскева // Косів р. Риботицький осередок церковного мистецтва 1670–1760-х років. Львів: Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, 2019. С. 87, 283.
13. Св. Юрій Змієборець // Косів р. Українські хоругви. Київ: Оранта, 2009. С. 261.
14. Скоп Л. Українське церковне малярство в Галичині: техніка та технологія XV–XVIII століть. Дрогобич: Коло, 2013. 191 с.
15. Скорнякова Н. Біль, едwab та золото: вишивка білизни доби Ренесансу. 2013. <https://joyssance.org.ua/index.php/renessans/117-bil-edwab-zoloto>
16. Фонди Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» (Далі — Фонди НЗ КПЛ). КПЛ-М 347
17. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 399.
18. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 400
19. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 410.
20. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 411.
21. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 542.
22. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 559.
23. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 575.
24. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 587.
25. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 597.
26. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 598.
27. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 602.
28. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 608.
29. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 615.
30. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 627.
31. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 645.
32. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 647.
33. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 654.
34. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 655.
35. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 658.
36. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 661.
37. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 663.
38. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 665.
39. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 680.
40. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 684.
41. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 692.
42. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 701.
43. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 703.
44. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 709.
45. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 712.
46. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 713.
47. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 716.
48. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 722.
49. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 726.
50. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 734.
51. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 791.
52. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 7204.
53. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 7474.
54. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 8226.
55. Фонди НЗ КПЛ. КПЛ-М 8232.
56. Фонди Національного музею історії України (Далі — Фонди НМІУ). ДМ-981.
57. Фонди НМІУ. ДМ-985.
58. Шаменков С. Образи мешканців Гетьманщини 1740-х років зі збірки Фрідріха Вільгельма Бергольца (Мал. 4 б. «Звичайна українка, чий чоловік не працює») // Стрій. № 5. 2023. С. 53.
59. «Юрій Змієборець» з Жовкви // Національний музей у Львові ім. А. Шептицького. Кв-38378, і-2576. URL: <https://ua.museum-digital.org/object/2305>

60. Davidson H. Dress in the Age of Jane Austen. Regency Fashion. New Haven and London: Yale University Press, 2019. 336 p.
61. Johnson L. 19th-century Fashion in Detail. London: Thames & Hudson, 2019. 240 p.
62. Krainia O. Votive Offerings in Churches in Ukraine: the Suppression and Revival of the Tradition // Res Humanitareae. 2022. P. 190–205. DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v30i0.2460>
63. Rouget: Mlles Mollien, 1811 // Boucher F. A History of Costume in the West. London: Thames & Hudson, 1996. P. 345.
64. St. Barbara // Ukrainian Icons 13th — 18th Centuries from Private Collections / Intr. by O. Sydor. Kyiv: Rodovid press, 2008. 318.
65. The Collection of the Kyoto Costume Institute. Fashion. A History from the 18th to the 20th Century. Vol. 1. Taschen, 2005. 320 p.
66. The Presentation in the Temple // Ukrainian Icons 13th — 18th Centuries from Private Collections / Intr. by O. Sydor. Kyiv: Rodovid press, 2008. p. 85.

Вікторія СОЛОШЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент,

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ПОГРАБУВАННЯ ТА ЗНИЩЕННЯ ЄВРЕЇВ КИЄВА ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Голокосту передували роки переслідувань євреїв, які почалися у Німецькому райху вже у січні 1933 р. і поширилися на анексовані Австрію та Чехословаччину. З середини 1941 р. нацисти систематично знищували євреїв Східної Європи, а з 1942 р. — і Західної Європи. Голокост (Шоа) — здебільшого добре задокументована сторінка в історії людства. Історики з різних країн докладають чимало зусиль, щоб про історію мільйонів єврейських жертв у деталях довідалися сучасники, щоб про неї знали майбутні покоління. Проблематика пограбування майна українських євреїв та все, що з нею пов'язане, є полем актуальних студій, вони мають бути у фокусі уваги істориків і дослідників інших галузей знань [3].

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі механізмів систематичного пограбування майна та фізичного знищення євреїв Києва під час нацистської окупації, з особливим акцентом на реконструкції подій у Бабиному Яру та вивченні долі конфіскованого майна жертв Голокосту.

Петро Долганов проаналізував архівні документи, які висвітлюють випадки пограбування жертв Голокосту на Волині, відбувалися стихійні пограбування помешкань жертв і «легалізована» з боку нацистської окупаційної влади торгівля їхнім майном (переважно одягом і побутовими речами) [3].

Мартін Дін наголошував, що до та після знищення євреїв під час Голокосту їх грабували не лише нацисти, а й добровольці, які належали до неєврейського населення окупованої України [9]. Певний зиск мали від цього жителі містечок

і селищ, які жили неподалік від сусідів-євреїв, вони бачили, що відбувалося й подекуди теж були причетними до грабунку.

Більшість українських євреїв масово розстріляли посеред чистого поля неподалік від їхніх рідних місць. Українських євреїв знищували по-іншому, ніж євреїв Західної Європи [8].

Відтворити події тих страшних днів дають змогу спогади очевидців і безпосередніх учасників тих брутальних убивств. Важливу інформацію ми отримуємо з документів судових процесів над злочинцями, які зберігаються в архівах Мюнхена, Берліна, Дармштадта [7].

Як нацисти поводитися з речами євреїв, котрі залишилися після їх розстрілу? Ми мало знаємо про те, що потім сталося з награваним майном. Виникає також питання: що потрібно зробити, щоб, у разі можливості, можна було повернути предмети з обтяжливим минулим? Перш за все, важливо розкрити й оприлюднити крадіжки, підтверджені архівними джерелами, спеціальною літературою, добре задокументованими прикладами та фактами. Далі йдеться про пошук власників чи їхніх спадкоємців.

Відомо, що київських євреїв окупанти збирали біля єврейського цвинтаря на північно-західній околиці міста. Тоді єврейським родинам було наказано взяти з собою найцінніше — жінки, чоловіки та діти несли родинні цінності, валізи. Тих, хто добровільно не залишив квартири, німці примусово виводили, іноді вбивали євреїв прямо на місці. Частина євреїв рушила на залізничну станцію Лук'янівка, розташовану за Лук'янівським кладовищем, імовірно, гадаючи, що там уже був потяг, який відвезе їх на нове місце проживання. Проте на станції їх зустрічали поліція й есесівці, які змушували залишати багаж і відводили їх до Бабиного Яру. Німці відбирали теплий одяг, ювелірні прикраси й документи. Про це також свідчила Діна Пронічева, вона була свідком тогочасних подій і дивом вижила у вересні 1941 р. в Бабиному Яру. Перекладач казав прибулим євреям, що їхній багаж буде доставлено залізницею. В цей момент багато жертв усвідомлювали, що на них чекає. Дорослі кричали або впадали в мовчазний ступор, деякі починали думати про втечу, але перед ними повстала жахлива дилема, бо це означало кинути родичів. Потім німецькі поліцаї супроводжували євреїв праворуч, уздовж південної огорожі військового кладовища, після чого вони знову повертали праворуч, проходили через гай і два коридори німців, що лякали їх собаками та били палицями. Євреї виходили на відкритий простір поруч із південно-східним виступом Бабиного Яру. Тут поліцаї примушували євреїв зняти взуття і верхній одяг або й повністю роздягнутися. Тих, хто робив це надто повільно, били. Це робили також через перекладачів, серед яких були етнічні німці (фольксдойче).

На краю ділянки були пагорби, а між ними — вузькі проходи, через які євреїв заганяли до центру Бабиного Яру. Там декілька розстрільних команд СС,

зондеркоманди 4а та 45-го поліцейського батальйону, розподілені вздовж південної частини Яру, убивали євреїв пострілами в потилицю. Жертв примушували спочатку лягти на землю або на трупи вже вбитих або стати на коліна, зігнувшись і нахилити голову. Кожен німець мав конкретне завдання, наприклад, заряджати зброю. Стрільцям давали алкогольні напої. В розстрілі також брали участь члени загону Ваффен СС (яким командував оберштурмфюрер СС Бернхард Графхорст). Щодо 303-го батальйону поліції, то його членів використовували переважно для зовнішнього оточення місця вбивства, а також для охорони багажу євреїв й пошуку зброї та документів у зачинених квартирах.

Загальновідомо, що на окупованій території Радянського Союзу діяли спеціальні підрозділи, що конфіскували, сортували та відправляли до Німеччини художні й культурні цінності. Всі відібрані цінні твори мистецтва, відповідно до планів Гітлера, мали бути доставлені до музею в м. Лінц [5].

У СРСР ці вбивства часто називалися «масовим винищенням радянських громадян». Те, що вони (київські євреї в Бабиному Яру) залишили, сортувалось, особливо золото та інші цінності збиралися окремо. Ненависть до євреїв була дуже великою. Під час нацистського вторгнення у євреїв викрали останнє, що вони мали: особисті речі в їхньому домі. Але багато чого також залишилось у сусідів, які після вбивства єврейських сімей грабували квартири, забирали предмети мистецтва чи побуту.

Коли почалася війна, чоловік Рахіль Авербух/Горовіц-Вайсброт переконав дружину залишитись у Києві. Він вважав, що німці — дуже цивілізовані люди (пам'ятав їх по окупації 1918 р. і, крім того думав, що добре їх знав за поїздками в Німеччину й Австрію). У липні липня 1941 р. вони провели дочку в евакуацію. За розповідями сусідів, Рахіль із чоловіком були розстріляні в Бабиному Яру [1]. Таких історій тисячі, однак кожна є дуже важливою для істориків, для того щоб пам'ятати всіх киян, яких знищили в Бабиному Яру.

Рувим Штейн, тоді підліток, пам'ятає: «Тут відкрилася жахлива картина, і ми одразу зрозуміли, що це буде для нас погано, тільки-но туди доберемося. ... В одному місці [німці] забирали документи, і, що цікаво, вони миттєво кидали документи, які вони конфісковували у багаття. Паспорти, фотографії й документи, які мали люди, знищувалися. Тим самим, розуміється, що окупанти знеособлювали людей. Рувим Штейн розповідав, що їх привезли в інше місце. Там вони конфіскували речі, валізи. Там уже була така гора цих валіз — величезна, ви розумієте! Як ніби половина світу принесла ці речі туди; як гора. У третій зоні, цінності, що люди мали на собі: обручки, сережки, браслети, ланцюжки. Ну, все, що цінували люди найбільше. Їх там забирали, і все це складалося до скринь. У четвертій зоні вилучали верхній одяг: пальта, куртки, вовняні речі; ну, все що тільки носили люди. Людей залишали в одній їхній нижній білизні, у нижній білизні, такому світлому одязі... І тоді нацисти почали сортувати людей.

Жінок і дітей, включаючи новонароджених, помістили до транспортного засобу із закритим кузовом, двері теж були щільно зачинені. Що це було, чи були це душогубки, чи були вони просто із закритими дверима, так що нічого не видно? Ось чому великий жах, почався плач; люди кликали на допомогу, матері рвали на собі волосся. Тепер кожен зрозумів: коли у вас все забирають і нічого не залишають, тоді лишилося лише вас кудись відвести та знищити» [4].

Що розповідають про злочини й крадіжки очевидці — ті, хто вижив? Георгій Родін під час інтерв'ю зі сльозами на очах у деталях згадував ті страшні часи, які випали на його долю. «...Мене вразив напис на блясі ременя у німця в Бабиному яру: “Бог з нами”... Пересидівши до вечора в руїнах сусіднього будинку, я пішов до тітки Рози на Сталінку. Але там нікого не було вдома. Все розкрито та розкидано, видно були сліди пограбування. Пішов до тітки Сані та дядька Льови на Поділ. Знав, що бабуся часто ходила до них. На Подолі теж не застав нікого. Лише сусід вийшов і сказав мені: Що ти шукаєш. Їх усіх погнали на Бабин Яр. Іди...» [2].

Часто євреї, що залишилися живими, повинні були перебирати речі закатованих. Ювелірні вироби з коштовних металів, а також твори мистецтва й предмети розкоші (картини, прикраси тощо) відправляли в Берлін. Меблі та інші предмети інтер'єру, техніку, столові прибори, постільну білизну, якщо вони підходили, направляли для оформлення бюро та німецьких квартир; інші предмети, такі як одяг, білизна тощо використовували для заохочення нацистів нижчого рівня та їхніх поплічників [6].

По всій території Європи діяла певна модель — жертв Голокосту переслідували, їхнє майно конфісковували, виставляли на продаж на аукціонах. Це була офіційна стратегія поводження з майном, з будинками, які продавали на невеличких аукціонах за безцінь. Кошти від проданого йшли на ведення війни [3].

У випадку з розправами у Бабиному Яру йдеться про збір, наскільки це є можливим, більш повної інформації. І це все потрібно задля збереження пам'яті про найбільші масові знищення євреїв у роки Другої світової війни та заради унеможливлення повторення таких жакливих трагедій у майбутньому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Авербух/Горовіц-Вайсброт Рахиль Осипівна // Бабин Яр. URL: <https://babynyar.org/ua/name/92>
2. Денисов Е. Боль, слезы и память. Интервью с Георгием Михайловичем Родиным — свидетелем трагедии в Бабьем Яру // Відродження пам'яті: спогади свідків та жертв голокосту. Вип. 3. Дніпропетровськ: Ткума, 2010. С. 10–11.
3. Долганов П. Бенефіціари Голокосту: роль сусідів у пограбуванні євреїв Волині в період нацистської окупації // Місто: історія, культура, суспільство 2020. № 9. С. 46–87.
4. Позбавлення індивідуальності, гідності й майна // Бабин Яр. URL: <https://salolj/fE25e79>
5. Солошенко В. В. Пограбування культурних цінностей Європи для музею фюрера у Лінці // Проблеми всесвітньої історії. 2021. № 1 (13). С. 190–202.
6. Солошенко В. В. Чи багато цінних речей залишалось в сусідів після пограбування українських євреїв? // Проблеми всесвітньої історії. 2023. № 3. С. 173–185.

7. Callsen K. Archiv des Instituts für Zeitgeschichte. München Berlin. Gd. 01.54/23 Bd. 23. S. 4800–4893.
8. Christ M. Die Dynamik des Tötens: Die Ermordung der Juden von Berditschiew, Ukraine 1941–1944. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1973. 244 S.
9. Dean M. Robbing the Jews. The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933–1945. New York: Cambridge University Press, 2008. 448 p.

Андрій СОРОКІН,
доктор філософії (032 «Історія та археологія»),
незалежний дослідник

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СВЯТКУВАННЯ 500-РІЧЧЯ КОЛУМБОВОГО ВІДКРИТТЯ АМЕРИКИ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «THE UKRAINIAN WEEKLY»

З огляду на важливість межі 1980–1990-х рр. у контексті численних комеморативних заходів [5, с. 18] актуалізується необхідність вивчати відповідні ювілейні дати, серед яких чільне місце 1992 р. належало 500-річчю Колумбового відкриття Америки [7, с. 77]. Означений ювілей виявився знаковим з огляду на важливість географічної проблематики в політиці пам'яті [5, с. 172–174], суперечливі оцінки в контексті історії колоніалізму [1, с. 103], проведення мистецьких заходів на його честь [4, с. 50; 6, с. 243–244].

Доцільним у контексті зазначеного ювілею є дослідження того, як він віддзеркалювався на сторінках періодики української діаспори в Північній Америці. Відповідну роль останньої актуалізовано у статті Л. Біловус та Н. Яблонської [2], які навели приклад пов'язаного з газетою «Свобода» [2, с. 12] видання «Альманах УНС», один із випусків якого було частково присвячено 500-літтю відкриття Америки [2, с. 13]. Втім, наразі недослідженою є роль англomовної газети «The Ukrainian Weekly» у відзначенні відповідної ювілейної дати, що контрастує зі станом дослідження хронологічно ближчих історичних подій [10, с. 34–35].

Мета доповіді — розкрити особливості висвітлення 500-ї річниці відкриття Америки Х. Колумбом на сторінках газети «The Ukrainian Weekly».

Вперше відповідну подію згадано в номері названого тижневика від 16 лютого 1992 р. в контексті книговидавничої діяльності у формі повідомлення про видання дитячих книг О. Літовинської [23, р. 9], одна з яких мала назву «The High Voyage: The Final Crossing of Christopher Columbus» [22, р. 146–147; 23]. Опис її змісту додатково до назви свідчив про змалювання у книзі четвертої подорожі Х. Колумба [23, р. 9], а саме повідомлення ще не містило прив'язки до 500-річчя першої подорожі [23].

Ситуація змінилася через 2 місяці, коли в номері «The Ukrainian Weekly» від 12 квітня 1992 р. було вміщено спортивну хроніку, що починалася з новини про подорож українського мандрівника І. Кириченка на власній яхті від Маріуполя

до Маямі протягом 1991 р. [11; 21] зі згадкою про ювілей: «Містер Кириченко присвятив власну подорож 500-й річниці мандрівки Колумба» [21].

Зростання кількості публікацій про 500-ліття Колумбового відкриття Америки в досліджуваній газеті припадає на липень 1992 р. Вже на першій сторінці номера за 12 липня 1992 р. було надруковано початок репортажу Р. Вороновича про участь українських вітрильників у міжнародній регаті на честь ювілею [15, р. 71; 25, р. 1], в якій від України брали участь кораблі «Товариш», «Ікар» та «Маестро» [3, с. 102; 25, р. 1]. Своєрідним доповненням до нього був репортаж А. Винницького про участь екіпажів указаних суден у параді на о. Манхеттен у м. Нью-Йорку на честь 500-ї річниці першої подорожі Х. Колумба до Америки [26].

Третім у номері було опубліковано нарис про специфіку святкування Дня Незалежності США 1992 р. [14] зі згадкою регати [14; 15, р. 71] й урочистих заходів на честь неї у м. Нью-Йорку (США) [14]. Цікаво, що в ньому було наведено один із англійських відповідників [22, р. 128] терміна «500-річчя» — «Quincentenary» [14].

Вже наступний номер від 19 липня 1992 р. позначено публікацією двох репортажів уже згаданих Р. Вороновича [24] й А. Винницького [27], в яких висвітлено складнощі екіпажів українських учасників міжнародної регати [15, р. 71; 24; 27]. Перший репортер окреслив суперечності між останніми та журналістами з України, врегульовувало які Посольство України в США [24], натомість другий репортер висвітлив труднощі зі статусом названих суден, екіпажам яких довелося швидко змінювати комуністичну символіку на національну синьо-жовту й стикнутися з відсутністю прапора України на відкритті регати в м. Кадіс (Іспанія) [27].

Вже в номері від 9 серпня 1992 р. було вміщено репортаж Т. д'Авіньйон про зустріч учасників міжнародної регати в м. Бостоні (США) перед початком її фінальної частини за маршрутом до м. Ліверпуля (Велика Британія) [16]. Авторка звернула увагу на зустріч моряків вітрильника «Товариш» із громадськістю м. Бостона й насамперед — з українською громадою [3, с. 95; 16].

Специфіка висвітлення в газеті «The Ukrainian Weekly» 500-річного ювілею першої подорожі Х. Колумба до Америки змінилася з осені 1992 р.

В номері від 6 вересня 1992 р. надруковано репортаж про зустріч делегації Верховної Ради України з 10 осіб на чолі з І. Плющем [12, с. 231] та української громади м. Клівленд (США) [17]. У контексті візитів делегації у штаті Огайо серед іншого було згадано, що її представники відвідали виставку квітів у м. Колумбус на честь 500-річчя Колумбового відкриття Нового Світу [15, р. 71; 17].

Номер «The Ukrainian Weekly» від 27 вересня 1992 р. прикметний змалюванням діяльності української громади м. Філадельфія (США) з відзначення одночасно першої річниці проголошення незалежності України та 500-річчя першої

подорожі Х. Колумба до берегів Америки [20]. Виявом означеної діяльності став святковий концерт 31 липня 1992 р. [20].

Востаннє святкування згаданого 500-річного ювілею було згадано в передноворічних оглядах у номері за 27 грудня 1992 р. [18; 19].

Перший із них як передостанню новину містив стислу інформацію про прибуття вітрильних кораблів 2 липня 1992 р. до гавані м. Нью-Йорка (США) в межах святкування висадки Х. Колумба в Новому Світі [19, р. 19]. Новина супроводжувалася фотознімком барку «Товариш» [3, с. 95; 19, р. 19] і відзначалася наголосом на символічній унікальності суден: «Вони були першими кораблями вільної України, що досягли берегів США» [3, с. 95; 19, р. 19].

Другий огляд підсумовував роботу журналістів газети «The Ukrainian Weekly» за 1992 р., зокрема р. Вороновича й А. Винницького як осіб, що активно висвітлювали перебіг міжнародної регати на честь 500-річчя Колумбового відкриття Америки [18].

Висвітлення згаданого ювілею в номерах газети «The Ukrainian Weekly» за 1992 р. загалом характеризується охопленням одиничних публікацій за лютий і квітень 1992 р. [21; 23] із подальшим суттєвим зростанням кількості матеріалів протягом липня 1992 р. (5 публікацій) [14; 24; 25; 26; 27], різким спаданням у серпні (1 публікація) [16] та з незначним зростанням у вересні (2 публікації) [17; 20], перервою до останнього грудневого номера з розміщенням двох оглядів [18; 19].

Тематично більшість публікацій було присвячено трансатлантичній комеморації, зокрема подорожі І. Кириченка на власній яхті з Маріуполя до Маямі [11; 21] та участі екіпажів трьох українських вітрильників у міжнародній регаті від Іспанії до атлантичного узбережжя США й у зворотному напрямі до Великої Британії [14; 15, р. 71; 16; 18; 19; 24; 25; 26; 27]. Дещо менше уваги в газеті «The Ukrainian Weekly» було приділено ролі української діаспори США [17], центральної влади та медіа України у святкуванні 500-річчя Колумбового відкриття Америки [24].

Одиничністю та відсутністю прямої прив'язки до ювілею позначено висвітлення його комеморації в англomовній оповідній літературі [22, р. 146–147]. Окрім того, в номерах досліджуваного видання за 1992 р. з огляду на україноцентричність не було висвітлено низку важливих тем, зокрема віддзеркалення Колумбового відкриття Америки в кінематографі [6, с. 243–244] та сприйняття відповідного ювілею серед корінного населення США [13, с. 79], афроамериканської спільноти вказаної держави [8, с. 84; 9, с. 134], суспільств і урядів країн Латинської Америки [7, с. 77; 15, р. 76–77].

Отже, представлення в газеті «The Ukrainian Weekly» 500-річчя Колумбового відкриття Америки мало власну специфіку, що полягала насамперед в активному висвітленні внеску українських моряків у відзначення вказаного ювілею

з дещо меншою увагою до синхронної участі у його святкуванні представників української діаспори в США, а також окремих органів влади та медіа України. Надруковані в тижневику публікації також віддзеркалювали особливості угодження ювілею з іншими річницями, що стосувалися незалежності США та України. Загальна україноцентричність відповідних матеріалів зумовила відсутність в них артикулювання окремих питань відзначення 500-ї річниці першої подорожі Х. Колумба до Америки. Вагомим напрямом подальших досліджень є вивчення комеморації з боку періодики української діаспори інших подій ранньомодерної історії Європи та світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Безпалько Б. Особливості іспанської експансії в Латинську Америку // Студентський науковий вісник. 2017. Вип. 42. С. 103–105.
2. Біловус Л., Яблонська Н. Українськомовна періодика діаспори США як важливий чинник збереження комунікації між еміграцією та Україною // Гуманітарні студії: історія та педагогіка. 2021. № 2. С. 8–18.
3. Гоманюк М. Соціальний та туристичний потенціал історико-культурної спадщини барку «Товариш-Горх Фок» // Науковий вісник Херсонської державної морської академії. 2018. Т. 2. № 19. С. 95–101.
4. Жадейко О. Мистецтво Аркадія Пугачевського у контексті художнього процесу зламу XX та XXI ст.: маркери визнання // Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 77. Т. 2. С. 48–54.
5. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
6. Косачова О. Історичний жанр у світовому кінопрокаті // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матеріали міжнар. наук. конф. (26–27 листопада 2020 р.). Харків, 2020. С. 243–246.
7. Кученко Е. М. 3 історіографії цивілізаційних досліджень в латиноамериканістиці // Наукові записки НАУКМА. Серія: Історичні науки. 2005. Т. 41. С. 74–82.
8. Мартинов А. Європейський скептицизм та антиамериканізм у євроатлантичному політичному процесі на початку XXI ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2024. Вип. 33. С. 65–88.
9. Сич О. Проблеми імміграції та етнodemографічної ситуації в США наприкінці XX століття // Історична панорама. Спеціальність: Історія. 2019. Вип. 28–29. С. 125–139.
10. Сорокін А. Комеморація 80-ї річниці початку Першої світової війни на шпальтах газети «The Ukrainian Weekly» (серпень–вересень 1994 р.) // Велика війна 1914–1918 рр.: перспективи дослідження: матеріали всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 15 листопада 2024 року). Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С. 34–36.
11. Тарасова Н. О. Кириченко Іван Георгійович. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень, 2013. Т. 13. С. 57.
12. Шамраєва В. М. Стратегічне партнерство в українсько-американських міждержавних відносинах: концептуально-теоретичний і практичний аспекти: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. Київ, 2016. 513 с.
13. Шостак О. Г. Художні вираження національної ідентичності в творчості сучасних північноамериканських письменників корінного походження. Київ: Талком, 2020. 544 с.
14. A Special Regatta // The Ukrainian Weekly. 1992. July 12. № 28. P. 6.
15. Chautant K., Martin A., Moinaud F., Nieutin A. El V Centenario del descubrimiento de América // Estudio comparativo de la apreciación de la prensa francesa y norteamericana (1990–1992). REDIAL. 1993. № 2. P. 69–90.
16. D'Avignon T. M. Boston Offers a Special Welcome to Ukrainian Tovarysh // The Ukrainian Weekly. 1992. August 9. No. 32. P. 13, 22.
17. Hirniak-Rakowska C. Parliamentarians' Junket Stops in Cleveland. Supreme Council Chairman Plushch Criticizes Diaspora. The Ukrainian Weekly. 1992. September 6. № 36. P. 3, 19.
18. Meanwhile, at The Weekly // The Ukrainian Weekly. 1992. December 27. № 52. P. 20.
19. Miscellaneous, but Noteworthy // The Ukrainian Weekly. 1992. December 27. № 52. P. 18–19.

20. Philadelphia Ukrainians Stage Festivities to Mark Ukraine's first Anniversary // The Ukrainian Weekly. 1992. September 27. № 39. P. 20.
21. Sokolyk W.K. Sports bits // The Ukrainian Weekly. 1992. April 12. № 15. P. 6.
22. Stavans I. Imagining Columbus: The Literary Voyage. New York: Palgrave, 1993. 169 p.
23. Two Books — One for Readers, One for Writers // The Ukrainian Weekly. 1992. February 16. No. 7. P. 9, 16.
24. Woronowycz R. Ukrainian Embassy Intercedes to Settle Dispute on Yacht // The Ukrainian Weekly. 1992. July 19. No. 29. P. 3, 13.
25. Woronowycz R. Ukrainian Ships Sail with International Regatta. The Ukrainian Weekly. 1992. July 12. No. 28. P. 1, 8.
26. Wynnycykj A. Cadets, Sailors join Op Sail Parade // The Ukrainian Weekly. 1992. July 12. No. 28. P. 1, 9, 14.
27. Wynnycykj A. Regatta sparks controversies // The Ukrainian Weekly. 1992. July 19. No. 29. P. 3, 13.

Марина ТАРАСЮК,

докторка філософії в галузі історії,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

АРХІВИ УРСР ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Друга світова війна знищила все, до чого торкалася. Під час війни УРСР втратила значну частину національної культурної спадщини, яка була евакуйована або викрадена без подальшого повернення. Понад те, трагедія української архівної справи в цій війні пов'язана з тим, що і нацистська Німеччина, і СРСР завдали непоправної шкоди. Особливо на тих етапах війни, коли армії відступали, адже тоді видавалися укази про спалювання документів, корисних для ворога [15, с. 81]. З цієї причини актуальним є не лише доступ науковців до архівних джерел під час війни, але й усвідомлення наслідків Другої світової війни для наукового потенціалу НАФ сьогодні.

Актуальністю обґрунтована мета роботи — охарактеризувати долю архівних фондів УРСР під час II Світової війни, уроки з котрої можуть бути у пригоді для збереження архівної справи сьогодні.

З метою збереження архівних документів 1941 р. СРСР оголосив про евакуацію багатьох архівних установ. Наприклад, частину документів XVI–XIX ст. евакуювали з Центрального архіву давніх актів (нині — Центральний державний історичний архів України в Києві) [4, с. 65]. З Дніпропетровського державного архіву було евакуйовано лише 43 000 з 800 000 справ (переважно описи, секретні документи, документи царської доби), через що значна частина документів була втрачена [3, с. 65]. Окрім того, не вдалося врятувати архіви з українських прикордонних областей, через що документи державних архівів Луцька, частина документів Львова, Чернігова та інших міст були знищені бомбардуваннями [3, с. 63]. Таким чином, перша частина архівних документів була втрачена.

По-перше, спершу документи евакуйовували до східної частини України, а потім у глибокий тил, але архівні установи часто не встигали підготуватися до евакуації фондів, через що багато з них знищувалися в нових місцях зберігання через неналежні умови [13, арк. 97]. По-друге, радянський уряд проводив евакуацію вибірково й здебільшого зосереджувався на радянських і секретних документах або тих, що використовувалися в ідеологічній пропаганді [12, арк. 71]. По-третє, архівні цінності, які не могли бути евакуйовані, знищувалися відповідно до директиви [12, арк. 20–21]. Таким чином, українські архівні фонди зазнали додаткової шкоди через політику уряду. Деякі архівні документи, вивезені в глибокий тил Росії (Ульяновськ, Уфа), так і не були повернуті ні до Української РСР, ані до незалежної України. Оскільки доступ до російських архівних установ для українців наразі обмежений, то українська національна спадщина втрачена для нас надовго, або назавжди.

Частина архівних документів УРСР залишалася в місцевих архівах, а німецька окупаційна влада мала власні уявлення про архівні документи та використовувала їх в ідеологічних цілях. Під керівництвом окупаційної влади значну частину фондів було вивезено до Німеччини, Польщі [4, с. 52] та Чехословаччини [5, арк. 37–39]. Зокрема, документи з XIII ст. до 1939 р. були вивезені зі Львова до Тинця (Польща) [3, с. 64]. Під час відступу Вермахту 1943 р. книги місцевого магістрату та документи, пов'язані з німецькими громадами, активно вивозили за кордон через їх зв'язок з німецькою історією (навіть потенційний) [3, с. 66]. Деякі документи, які німці не вважали цінними, часто використовувалися для службових потреб або для опалення приміщень. Окрім того, майно архівів і бібліотек довелося знищувати [8, с. 73]. Наприклад, така доля спіткала установу в місті Дніпро [9, с. 11].

А як щодо використання архівних документів під час війни? У зв'язку з бойовими діями, доступ до читальних залів постановою СРСР від 27 серпня 1941 р. був припинений для всіх читачів, крім прокурорів, судових і слідчих органів, НКВС та працівників архіву. Однак у квітні 1942 р. указ було переглянуто через зменшення кількості наукових робіт, тобто застій у науках. Отже, дослідникам, які мали направлення від наукових установ і затверджену тему дослідження, дозволяли фізично працювати з документами [11, с. 100]. Однак більшість фондів були евакуйовані або в окупації, або зберігалися хаотично, що ускладнює нашу змогу говорити про ефективність цього дозволу. Також існувала можливість робити фотокопії й друковані копії, але технічне забезпечення під час війни та після війни було в неналежному стані. Навіть пізніше, 1947 р., архівісти іноді відмовлялися видавати документи, або видавали документи, які вже були нечитабельними [15, с. 84].

Також доступ до архівних документів СРСР загалом був політизованим і ситуація не змінилася з початку Другої світової війни. Циркуляр «Про науко-

во-видавничу роботу архівних установ НКВС у зв'язку з Вітчизняною війною народів СРСР проти фашистської Німеччини» від 9 грудня 1941 р. передбачав видання брошур, збірників документів, статей на воєнну тематику з метою пропаганди та пошуку неблагонадійних громадян для депортації [15, с. 84]. Здебільшого дослідження цього періоду стосувалися ХХ ст. за сприяння влади: науковці складали звіти про політичні партії України в 1917–1921 рр., збірники документів про розгром німецьких військ 1918 р., про відбудову народного господарства, розповіді про героїв війни [9, с. 13; 11, с. 102].

Схоже, що подібна ситуація існувала з архівними фондами в окупації, проте там німецька адміністрація вела суворіший облік захоплених документів [14, арк. 14–17зв.]. Наприклад, німецька окупаційна влада в Сумській обл. була заінтересована зберігати й використовувати документи з метою антирадянської пропаганди. У зв'язку з цим, у деяких містах Сумської обл. відділам міської пропаганди дозволили користуватись архівними матеріалами з кінця вересня 1941 р. [8, с. 17].

Як наслідок, 1945 р. фізичний стан українських архівних фондів був не таким, як до війни [9, с. 17]. За даними 1945 р., офіційно за воєнні роки було втрачено 46 млн архівних справ [10, с. 47]. Відразу після війни архівні установи Української РСР розпочали пошук втрачених документів [Н-д, 6, арк. 10; 7, арк. 28; 1, арк. 27–28], відносну реевакуацію фондів та систематизацію документів для відновлення Державного архівного фонду [15, с. 82]. А архівні установи України сьогодні досі проводять ці розшуки. Багато фондів стосуються не лише України, а й інших європейських країн, тому важливо шукати шляхи налагодження доступу українських та іноземних науковців до цих фондів [Див. більше: 2].

Отже, технологічний прогрес та Інтернет розширяють можливості архівних структур для виконання згаданого завдання в майбутньому, але більшість цих можливостей були недоступні в середині ХХ ст. Труднощі евакуації, знищення документів були типовою практикою двох ворогів, через що можливості доступу вчених до документів скоротились як у ХХ, так і відповідно для вчених ХХІ ст.

Окрім того, важливий момент стосується ідеологічної основи: всі основи однаково важливі для історії країни. Вибіркове збереження документів під час Другої світової війни спричинило втрату багатьох джерел, які сьогодні дослідники вже не зможуть використовувати для вивчення історичних явищ. Важливо не допустити втрати національного надбання в сучасних війнах, адже першоджерела дають змогу протистояти злочинній пропаганді минулого, сьогодення та майбутнього.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акт 30 серпня 1945 р., м. Прага // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 7. Спр. 984. Арк. 27–28.

2. Відновлено доступ до оцифрованих документів Оперативного штабу райхслайтера Розенберга // Державна архівна служба України. URL: <https://cutt.ly/L1zAjrC> (дата звернення: 26.04.2025).
3. Дацків І., Пархоменко В. Доля архівів УРСР у роки Другої світової війни // Український історичний журнал. 2019. № 5. С. 59–68.
4. Дацків І. Доля українських архівів у роки Другої світової війни // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2015. Т. 2. № 3.
5. Докладна записка. 1945 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 7. Спр. 56. Арк. 37–39.
6. Записка по «ВЧ». Народному комісару внутрішніх справ СРСР. 1945 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 7. Спр. 56. Арк. 10.
7. Записка по «ВЧ». Начальнику головного архівного управління НКВС СРСР генерал-майору. 1945 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 7. Спр. 97. Арк. 28.
8. Коваленко Л. Архіви Сумщини в умовах німецько-фашистської окупації (жовтень 1941 — вересень 1943 рр.) // Знаки питання в історії України: Збірник матеріалів IV Міжнародної конференції, Ніжин, 2009 р.
9. Митюков О. Діяльність архівних установ Української РСР у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945) // Архіви України. 1975.
10. Мишак І. Архівна справа в Україні середини 1940-х — середини 1960-х років: історичний нарис. Київ, 2006.
11. Мишак І. Діяльність архівних установ в роки Великої Вітчизняної війни // Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2004. Вип. 26.
12. Начальникам архівних відділів НКВС республік, УНКВС країв, областей. 1941 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 2314.
13. Начальнику управління державними архівами НКВС УРСР. 1942 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 2313. Арк. 97.
14. Циркуляр № 2 для архівів. 1943 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3636. Оп. 7. Спр. 21. Арк. 14–17зв.
15. Чайковський А. Архівна справа України у 1938–1960 рр.: історія питання // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2014. № 2.

Армен ТОНОЯН,

аспірант,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ДОМАШНІ АРХІВИ У МІКРОІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ: ДОСВІД РОБОТИ З КОЛЕКЦІЄЮ ВІКТОРА ДУДКА В УМОВАХ ВІЙНИ

У класичній західній історіографії утвердилось уявлення про архів як виключно державну інституцію, що складається з архівістів-професіоналів [9]. Найповніше ця ідея викладена у відомій статті М. Дюшана, який доклався до розвитку принципу «поваги до фонду» (*respect des fonds*), що виник у XIX ст. і передбачає збереження й опрацювання документів винятково в межах інституційної юрисдикції [5, р. 67–68]. Однак у специфічному українському контексті така концептуальна ексклюзивність видається не зовсім коректною, враховуючи деколоніальні реалії, які часто залишаються поза увагою західної

інтелектуальної традиції. На це вказують дослідники, що працюють у межах деколоніальної парадигми, зокрема, А. Алсден зауважує, що в зруйнованих війною регіонах, як-от в Іраку, традиційні архіви або недоступні, або знищені [4, р. 422–423, 432]. Автор впроваджує поняття «контр-архіву» — фрагментарного, позаінституційного архівного формату, що складається з приватних збірань, усних свідчень та інших епізодичних слідів [4, р. 426]. Центральним у цій концепції є акт опору інституційності, де основними носіями пам'яті стають маргіналізовані групи — жінки, митці, учасники рухів, витіснені з офіційних наративів [4, р. 430].

Українські приватні колекції частково корелюють з концепцією «контр-архіву». Але незважаючи на їхній неофіційний статус та організацію на «низовому» (родинному) рівні, вони не є жестом опору інституційним структурам, а навпаки — доповнюють інституційний простір збереження інформації. На відміну від розвідок представників деколоніальної історіографії, таких як А. Алсден, або новітніх досліджень із палестинського джерелознавства [6], дихотомія між інституційним і приватним в українському контексті не набуває антагоністичності, радше йдеться про потребу диверсифікації, до чого суттєво спричинилися війна та колоніальні практики минулого, пов'язані зі збереженням інтелектуальної спадщини. Адже навіть у мирний час у пострадянських країнах проблема джерел була завжди актуальною через їх розпорошеність по різних центрах, і часто цими центрами опинялися російські архіви, як (пост)колоніальні центри імперського домінування.

Приватні архіви дослідники колективної пам'яті традиційно розглядають як значний масив артефактів («місць пам'яті» в термінології П. Нора [2, с. 99–108]), усних свідчень та інших матеріалів. Водночас їхня роль як альтернативи офіційним інституційним установам у наукових студіях окремо не аналізувалася. Анексія Криму та початок війни на Донбасі 2014 р. вперше поставили українське академічне середовище перед проблемою доступу до джерел з окупованих територій та російських архівів. Із переходом російської агресії у фазу повномасштабного вторгнення 2022 р. архіви України зазнали суттєвих і часто непоправних втрат, зокрема в Херсоні, Чернігові й Харкові [8, р. 175–176]. У Чернігові внаслідок обстрілів було знищено понад 13 тис. документів архіву СБУ, що стосувалися злочинів радянського режиму [8, р. 177]. Архівно-бібліотечні установи, які формально не постраждали від бойових дій, працюють сьогодні вкрай обмежених умовах: часті повітряні тривоги, перебої з електропостачанням та скорочені робочі години суттєво ускладнюють їхню діяльність. При цьому доступ до фондів багатьох установ, передусім музеїв, досі не відновлено, що змушує шукати альтернативні підходи до пошуків джерельної бази.

Метою статті є висвітлення специфічної ролі приватних колекцій як альтернативи офіційним архівно-бібліотечним інституціям в умовах воєнного стану.

Дослідження проведено в рамках мікроісторичного підходу: замість абстрактного аналізу приватних зібрань розглядається конкретний локальний досвід роботи з окремим домашнім архівом, що дає змогу сформулювати ширші висновки. Предметом уваги є сімейний архів нині покійного Віктора Дудка — найавторитетнішого дослідника журналу «Основа», який у 1990–2000-х рр. зібрав велику кількість матеріалів з архівно-бібліотечних і музейних інституцій України та Росії, пов'язаних із історією петербурзького часопису.

Сімейний архів В. Дудка матеріально репрезентований значним масивом папок із рукописними витягами, конспектами й роздруковками. Лише невелика частина матеріалів була оцифрована й зберігається на комп'ютері, в той час як основний обсяг дослідник записав від руки. Архівна колекція локалізована в приватному помешканні науковця, а її доступність для вивчення стала можливою завдяки сприянню кандидата філологічних наук, провідного наукового співробітника Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (далі — НБУВ), дружини В. Дудка — Оксани Супронюк, яка люб'язно підтримала реалізацію цього масштабного проекту, що тривав майже півтора місяці з кінця лютого до початку квітня 2025 р. Робота полягала в ретельному перегляді всіх папок, пов'язаних із журналом «Основа», та створенні фотокопій вибраних матеріалів, серед яких були конспекти архівних справ, журнально-газетної періодики 1860-х рр., а також окремі роздуми В. Дудка, не представлені в його друкованих працях. У підсумку було зроблено близько 5 тис. знімків, які були систематизовані за допомогою бібліографічного менеджера «Mendeley» і об'єднані в цифрові конволюти за трьома основними категоріями: 1) витяги з архівних джерел (конспекти, скани архівних справ, описи, коментарі); 2) конспекти з історіографії та письмові роздуми В. Дудка щодо історії «Основи» (найбільша за обсягом група); 3) відскановані чернетки статей з коментарями, неопубліковані проспекти, матеріали, які дослідник подавав на рецензування, тобто все, що було надруковано, а не написано від руки, крім архівних справ. Дослідницька робота здійснювалася в комбінованому режимі: частково безпосередньо в локації архіву, а частково, завдячуючи О. Супронюк, і вдома, що суттєво прискорило обробку документів. Набутий досвід дає змогу запропонувати характеристику приватних колекцій і окреслити основні виклики та можливості, які вони відкривають для гуманітарних досліджень.

Безсумнівна перевага приватного архіву для сучасного дослідника полягає в доступі до корпусу джерел, здобуття яких альтернативними шляхами не є можливим в нинішній ситуації. Особливо актуальною ця перевага стає в контексті специфіки «збереження» редакційного архіву журналу «Основа» [1]. Цілісний архів не зберігся, а його матеріали розпорошені між різними установами, серед яких: Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (ІР НБУВ), що продовжує роботу в умовах війни; Чернігівський історичний му-

зей імені В. В. Тарновського, доступ до фондів якого наразі закритий; а також російські архівно-бібліотечні установи, такі як Російський державний історичний архів (РДІА) та Рукописний відділ Інституту російської літератури та мистецтва (ІРЛІ), які з об'єктивних причин є недоступними для українських дослідників. Внаслідок таких обставин, дослідник інституційно змушений обмежуватися винятково матеріалами з ІР НБУВ, що значно звужує потенціал нових досліджень. Тому приватні архіви, що містять витяги з недоступних інституцій, стають життєво важливими для наукової діяльності.

Щоб ефективно використати потенціал приватного архіву, необхідно врахувати три основні виклики, які постають перед дослідниками на етапах підготовки та безпосередньої роботи з такими матеріалами. По-перше, домашні архіви мають розглядатися як джерело останньої інстанції, до якого слід звертатися лише після ґрунтовного опрацювання основної джерельної бази, ретельного аналізу історіографії та особливо після вивчення опублікованих праць дослідника, чий приватний архів становить інтерес. Звернення до приватного архіву на початковому етапі дослідження є недоцільним, оскільки без належної обізнаності важко розрізнити, які документи є справді унікальними й важкодоступними, а які вже опубліковані деінде. Це може призвести або до необхідності масового збирання матеріалів, або до ризику втратити цінні джерела через недостатньо уважну вибірку. Нарешті важливо пам'ятати про міжособистісний аспект: доступ до приватного архіву, що водночас є частиною приватного простору, часто залежить від здатності дослідника продемонструвати власну фахову підготовку та викликати довіру власників архіву.

Другим важливим викликом є проблема прозорості джерел. Працюючи з приватними архівами, дослідник має усвідомлювати, що використовує не оригінали документів, а їхні копії, що неминуче підвищує ризик неточностей і відхилень. Необхідно також враховувати, що в приватних зібраннях фіксуються переважно ті матеріали, які сам фахівець вважав вартими переписування, що залишає поза увагою потенційно важливі документи для вашої теми у повному фонді чи справі. Подібні виклики висвітлює А. Крісберг, аналізуючи ситуацію в США, де державні архіви укладають угоди з приватними компаніями (FamilySearch, Ancestry, ProQuest) для оцифрування матеріалів [7, р. 6]. Це змінює стосунки користувачів і архівів: доступ до документів часто відбувається через приватні платформи без чіткого розуміння їхнього походження [7, р. 6, 22–23]. Така практика призводить до втрати прозорості джерел: дослідник не завжди має можливість перевірити автентичність або повноту документа, до того ж рішення про цифровізацію приймають не архівісти, а саме ринок, тобто приватні компанії оцифровують те, що цікаво генеалогам або має комерційний потенціал [7, р. 13–14]. Відповідно, аби уникнути втрати принципу прозорості, потрібна докладна стратегія каталогізації та опису, подекуди перевірка

й додаткова атрибуція, а також чесність із читачем, адже якщо доступ було отримано через приватну колекцію, то буде хвибою послатися виключно на метадані архівної установи, тим паче недоступної під час війни.

Третім викликом у роботі з приватними архівами є етичний аспект. Взаємодія з домашніми архівами виходить за межі традиційної академічної етики, яка регулює роботу з документами з офіційних архівних установ. При роботі з домашнім архівом слід усвідомлювати власну відповідальність за збереженість і його подальшу долю, тож опрацьовані папери слід складати в тій же послідовності, в якій вони були взяті. Важливо не приписувати авторові домашнього архіву думок і позицій, які він сформулював у чернетках і нотатках для особистого користування, адже це ті тези, які він іще не встиг сформулювати остаточно. Окрім того, слід бути уважним до приватної інформації й заздалегідь узгоджувати з власниками архіву її можливе оприлюднення. В сімейному архіві В. Дудка зберігаються листи сучасних дослідників щодо журналу «Основа», однак їх використання, як і будь-яких інших матеріалів із приватного архіву, згідно зі ст. 15 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», потребує дозволу родини як розпорядника приватної колекції [3].

В підсумку слід констатувати, що в умовах війни домашні архіви науковців дедалі частіше стають основою історичних досліджень. У цьому контексті їх можна розглядати як альтернативу офіційним інституційним установам, що частково відповідає деколоніальному уявленню про контр-архів: фрагментоване, неофіційне, родинне джерело пам'яті. Проте, на відміну від багатьох деколоніальних дискурсів, в Україні роль таких архівів полягає не в опорі інституціям, а у підтримці й компенсації офіційної джерельної бази, обмеженої як наслідками колоніальної спадщини, так і сучасних воєнних обставин. Приклад сімейного архіву В. Дудка яскраво демонструє це явище: завдяки багаторічній роботі в українських, московських та петербурзьких інституціях, дослідникові вдалося зібрати значний масив джерел, що сьогодні є незамінним в Україні. Найдоцільніше звертатися до приватних архівів на зрілих стадіях дослідницького проекту, адже ґрунтовна обізнаність науковця в темі є індикатором фаховості, що сприяє формуванню довірчих відносин із власниками приватних колекцій. При опрацюванні архіву слід розробити стратегію збереження, опису зібраних матеріалів та прозоро вказувати в тексті походження документів, а не лише вихідні метадані з тих архівно-бібліотечних установ, які важкодоступні через об'єктивні причини. Найскладнішою може виявитись етична складова співпраці з приватним архівом, адже він зазвичай не підготовлений для роботи з третіми особами, може містити особисту інформацію, незакінчені думки, що не повинні публікуватися без спеціального дозволу та потреби. Таким чином, робота з приватними архівами потребує не лише вміння академічної обробки ма-

теріалів, передусім цифрової, а й усвідомлення підвищеної етичної відповідальності за збереження приватності та гідності осіб.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дудко В. «Каракозовська історія» і доля архіву «Основи» // «Основа» та її епоха: Джерелознавчі студії. Київ, 2024. С. 493–520.
2. Нора П. Теперішнє, нація пам'ять. Київ: Кліо, 2014. 272 с.
3. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 № 3814-XII : станом на 21.06.2024 р. URL: <https://salo.li/a9D4842> (дата звернення: 30.04.2025).
4. Alsaden A. The Counter-Archive: Eluding the Erasures of Iraq's Successive Wars // The American Archivist. 2023. Vol. 86. № 2. P. 419–435.
5. Duchein M. Theoretical Principles and Practical Problems of Respect Des fonds In Archival Science // Archivaria. 1983. № 16. P. 64–82.
6. Irfan A., Kelcey J. Permission to Archive: Curating and Contesting Palestinian History // Archival Science. 2025. Vol. 25. P. 1–22.
7. Kriesberg A. The Future of Access to Public Records? Public-Private Partnerships in US State and Territorial Archives // Archival Science. 2017. № 17. P. 5–25
8. State Archives in Ukraine during the Russian Aggression: Challenges and Achievements / N. Korzhyk et al. // Social Communication and Information Activity in Digital Humanities: Proceedings of the 2nd International Workshop on Social Communication and Information Activity in Digital Humanities. Lviv, 9 November 2023. P. 175–183.
9. Watson B. M. Please Stop Calling Things Archives: An Archivist's Plea // Perspectives on History. URL: <https://salo.li/39De3C9> (дата звернення: 30.04.2025).

Андрій ФЕСЕНКО,

кандидат історичних наук доцент,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПОШИРЕННЯ ОБНОВЛЕНСЬКОГО РУХУ В ПРАВОСЛАВ'І НА ПОЧАТКУ 1920-х рр. НА ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЧЧИНИ

Початок 1920-х рр. був важким періодом розвитку України. По-перше, інтенсивно відроджувалося сільське господарство, зруйноване в роки громадянської війни, ліквідовувалися наслідки політики «воєнного комунізму». По-друге, відбувалися пошуки нових способів побудови комуністично-соціалістичного державного устрою. Відпрацьовувалися схеми зв'язків між новими радянськими рес-публіками, державними органами та громадськими інституціями. Істотні зміни відбувалися й у духовній сфері: формуються нові прояви соціальних ініціатив; виникали численні громадські організації; культурно-просвітницькі, наукові та спортивно-оздоровчі товариства; активно розвивалися релігійні конфесії.

Після того, як більшовикам не вдалося відразу подолати православну церкву під час грабіжницького вилучення церковних коштовностей, політика радянської влади трансформувалась у тактику руйнування церкви зсередини, шляхом підтримки частини духівництва та репресій проти «контрреволюційного» священства. Як зазначалось у звіті органів ДПУ з Донецчини за 1922 р.:

«Скориставшись кампанією по вилученню церковних цінностей, було підготовлено розкол церкви. Викликаний розколом антагонізм між окремими групами духовенства не визначає часовий інтервал та регіон країни, до якого вони належать» [6, арк. 53].

Головна роль у впровадженні такої релігійної політики відводиться державним органам, а насамперед діяльності спеціально створеного для цього VI (згодом III) відділення таємно-політичного відділу ДПУ, начальником якого був призначений Євген Тучков [5, с. 76]. Цей підрозділ відіграв величезну роль у руйнуванні церкви. Він впроваджував у церковному середовищі агентурну мережу, проводив кампанію з вилучення церковних коштовностей, «викривав» і знищував «контрреволюційні» організації церковників. У 1930-ті рр. ці обов'язки було покладено на III відділ V управління НКВС по боротьбі з церковно-сектантською контрреволюцією.

На початку 1922 р., за підтримки радянських органів, у Російській православної церкві розгорнулася «церковна революція», яка породила розкол та заворушення серед духовенства й вірян. Вона почалася з підтримки обновленського руху православної церкви. Стосовно цього терміна є багато думок і суперечок. Деякі дослідники розуміють під терміном «обновленство» — «Жива Церква», «Союз церковного відродження», «Союз громад давньо-апостольської церкви», «Група прогресивного духовенства та мирян» та ін. У монографії В. Пащенко й А. Киридон «Більшовицька держава і православна церква в Україні (1917–1930-ті рр.)» наводиться цитата з одного зі звітів агітпропу ЦК КП(б) У «Обновленський рух під різноманітними назвами охопив майже всю Україну, але це нас не повністю задовольняє, оскільки наша мета полягає в розвитку і зміцненні руху “Жива церква”, щоб використати його для “вжалення тихонівщини”, а тому слід провести розкол у самому обновленському русі» [4, с. 127–128]. Водночас автори зазначили, що «справжнє обновленство виникає як явище закономірне, як відповідь часу, бо він диктував церкві в нових історичних умовах необхідність прагматичного оновлення. Розв'язання останнього питання мало відбутися у двох вимірах: на рівні взаємодії зі владою і як реформування внутрішньоцерковного життя» [4, с. 127–128].

Розвиток обновленського руху в Російській православної церкві у XX ст. можна поділити на кілька періодів, а межею між ними будуть революційні події лютого — жовтня 1917 р. та робота Всеросійського помісного собору 1917–1918 рр.

Закономірною реакцією на кризу стало розшарування духовенства, в середовищі якого виявилися різні суспільно-політичні течії — від охоронних до тих, що закликали до оновлення церкви. Прагнення частини духовенства реформувати церкву, яке зародилося ще у 1860-ті рр., але особливо виразно виявилось у церковних колах на початку XX ст., стало етапом розвитку церковної ідео-

логії. В основі вибуху руху, що спостерігався в 1905–1907 рр., лежали настрої християнського соціалізму, щире прагнення розв'язати проблеми, що накопились у російському православ'ї. Програми радикально-реформаторських течій, представлених, зокрема, «Групою 32-х» в роки першої революції і «Союзом демократичного православного духівництва й мирян» після Лютневої революції, містили вимоги відокремити церкву від держави, демократизувати церковне управління, ввести новий стиль літочислення й принцип шлюбності єпископату, неприйняття монархії і патріаршества та ін., що споріднювало їх з обновленським рухом, який заявив про себе 1922 р. [3, с. 277].

На початку 1920-х рр. ідеологи обновленського руху розробили низку програм, які передбачали модернізацію практично всіх аспектів традиційно російського православ'я: від устрою церковного життя, канонів і обрядовості до догматики, соціальних концепцій та етичних положень. Окрім потреби оновити внутрішній устрій життя церкви, першість у цих програмах закріплювалася за необхідністю політичної переорієнтації РПЦ на нормалізацію її взаємин із радянською владою.

Дуже часто при вивченні оформлення обновленського руху 1922 р. історики ставлять на перше місце необхідність внутрішнього оновлення у православній церкві, а діяльність радянських органів залишається в тіні, що не повністю відповідає історичній дійсності та зменшує їх історичну роль і ту активність, яку вони проявляли на терені знищення православ'я і традиційної підтримки російською державою, створюючи на його місці нові форми політичних відносин [1, с. 249].

У травні 1922 р. Й. Сталін розіслав роз'яснювальну телеграму губернським комітетам партії, в якій він повідомляв, що всередині православної церковної організації починається широкий обновленський рух, і партійні організації повинні дуже уважно стежити за ним. Підкреслив, що партія твердо стоїть на своїй принциповій позиції, ворожий будь-якій релігії. Радянська влада, що відокремила церкву від держави, буцімто продовжила політику офіційного невтручання в церковні й релігійні справи. Але Сталін наголосив, що для партії не байдуже, хто стоїть на чолі церковної організації, що охоплює десятки мільйонів вірян, контрреволюційні змовники або елементи, які лояльно ставилися до радянської влади. В цій телеграмі Й. Сталін наполягав надавати будь-яку можливу, але неофіційну підтримку обновленському руху, платформа якого надрукована в центральній пресі від 15 травня 1922 р. Й. Сталін вимагав, щоб на майбутньому церковному Помісному Соборі більшість була забезпечена за лояльними до радянської влади елементами. У внутрішні розбіжності серед обновленської частини духовенства щодо необхідності або зайвості Патріарха, рівня та особливостей самоврядування парафій, а також у національні суперечності рекомендував не втручатися, пам'ятаючи, проте, що загострення боротьби з усіх цих питань небажане [5, с. 77].

Ілюстрацією перших кроків співпраці радянської влади та обновленців на території України може стати шифротелеграма Донецькому губернському комітету КП(б)У від 14 серпня 1922 р. за підписом секретаря ЦК КПУ Д. Мануїльського: збори і з'їзди дозволяти тільки обновленському духовенству й тільки обновленським мирянам, а прибічникам Патріарха Тихона не дозволяти ні зборів, ані з'їздів. Ініціаторів заарештовувати та передавати до суду. Підкреслювалася необхідність скинути з усіх керівних постів прибічників Тихона, супротивників обновленського руху. Парафіяльні ради підлягали чищенню. В нові парафіяльні ради мали бути обрані церковнообновленці. В губернському відділі ДПУ обов'язково повинні буди бути особи, що займаються спеціально справами обновленської церкви і руху автокефалістів, такі, що спостерігають за релігійними громадами взагалі й за порядком їх реєстрації. Антирелігійні диспути, прилюдні лекції, мітинги скасовуються надалі до одержання відповідних директив від ЦК КП(б)У. Провести низку процесів проти прибічників Патріарха Тихона й автокефальної церкви, яка дотримувалася петлюрівської орієнтації, з винесенням смертних вироків [2, арк. 46].

Причини активізації обновленства можна розглядати як спробу частини духовенства знайти порозуміння з радянською владою задля вирішення внутрішньо-церковних проблем (загрози саморуйнування та самоліквідації); з іншого боку, сама радянська влада мала намір скористатися внутрішньоієрархічним протистоянням задля розвінчання образу церкви в очах православних мирян та розкладу її з середини.

Таким чином, розглядаючи причини виникнення та поширення обновленського руху в православ'ї на початку 1920-х рр., на нашу думку, слід погодитися, що обновленство постає цілком закономірним явищем, що обумовлено розвитком соціально-політичної ситуації в країні та ситуації у православній церкві.

Список використаних джерел та літератури:

1. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ, 2000. 360 с.
2. Державний архів Донецької області. Ф. Р-1146. Оп. 2. Спр. 275. 117 арк.
3. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки. Донецьк, 2000. 247 с.
4. Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні (1917–1930-ті роки). Полтава, 2004. 336 с.
5. Фесенко А. М. Розвиток обновленського руху в східному регіоні України у 20-х рр. XX ст. // Схід. 2006. № 3. С. 76–82.
6. Центральний архів вищих органів влади та управління України. Ф. Р-2. Оп. 2. Спр. 416. 668 арк.

Микола ФЕСЕНКО,

доктор політичних наук, старший науковий співробітник,
*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

Історична пам'ять — це ключовий елемент сучасної світової політики. Особливе значення мають інтерпретації подій новітньої історії, зокрема ХХ–ХХІ ст. Історичні події формують почуття належності, що є фундаментальною основою соціальної та політичної ідентичності. Використання трактування історичних фактів є інструментом для вирішення актуальних політичних завдань, включно з легітимізацією владного режиму. Історична пам'ять про війни та конфлікти, створена на основі аналізу свідчень учасників або очевидців бойових дій, може бути важливим компонентом в оцінюванні політичних ризиків і ймовірності відновлення або ескалації конфліктів. Окрім того, історична пам'ять використовується для формування громадської думки та переконання інших держав у необхідності брати участь у міжнародних процесах ухвалення рішень. Таким чином, можна констатувати, що історична пам'ять відіграє значну роль у формуванні політичної картини світу та впливає на ухвалення міжнародних рішень.

В умовах сучасних глобальних політичних і соціально-економічних трансформацій, що відбуваються в контексті глобалізації, виникає необхідність створити цілісну та всеосяжну глобальну історію. Однак на сьогодні не існує повністю сформованої «глобалізованої» історії, так само як і справжньої «культурної глобалізації». Різноманітність глобальної культури зумовлює різноманіття інтерпретацій глобальної історії, що передбачає наявність унікальної історичної перспективи в кожній нації. Основна функція історичного дослідження та написання історії для кожної нації полягає у збереженні та передачі національної історичної пам'яті. Цей процес не буде перерваний ні глобалізацією, ні концепцією «глобальної історії». Більше того, незалежна історична пам'ять кожної нації містить у собі інтерпретації не тільки власної історії, а й історії інших країн, а також світової історії загалом. Отже, незважаючи на глобалізацію, національна історична пам'ять зберігає свою значущість і відіграє ключову роль у формуванні ідентичності та самосвідомості нації [4].

Наслідки двох світових воєн породили нові дослідницькі питання і радикально трансформували взаємини між історичною наукою та феноменом пам'яті. В епоху крайнощів свідок стає ключовою фігурою, а його наратив набуває статусу публічного документа, що підтверджує істину, носієм якої він виступає. Однак слід зазначити, що свідок не може бути абсолютно об'єктивним у розповідях про пережитий досвід. Механічна точність сприйняття обмежена когнітивними процесами пам'яті, що може призводити до спотворення і трансформації спогадів.

Ці реконструйовані спогади ніколи не будуть повністю ідентичні первісній реальності. Подія, як феномен, виходить за рамки формальної істини, оскільки не може бути адекватно виражена виключно в логіко-раціональних категоріях [1].

Розповідь історичного свідка виконує подвійну функцію: з одного боку, вона є актом свідчення, спрямованим на щире прагнення точно відтворити реальний досвід, з іншого боку, має наративну функцію, в рамках якої реконструйовані спогади трансформуються в мову і стають частиною історичного дискурсу. Окрім того, спогади про події нерозривно пов'язані з соціальним контекстом, який є основою для їхньої інтерпретації та формування наративів. Цей контекст також є самостійним джерелом смислового наповнення. Тож спогад про подію — це не точна копія реальності, а її інтерпретація, що віддзеркалює суть події. Використання показань свідків як історичних доказів неминуче наражає їх на ризик критичного оцінювання й аналізу. Професійна діяльність історика і його суспільна місія полягають у тому, щоб ставити під сумнів та досліджувати минуле, що дає змогу актуалізувати його значення для сьогодення [1].

Нині тему збереження історичної пам'яті регулярно розглядають на рівні Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та інших міжнародних структур. Обсяг і форми взаємодії варіюються залежно від історичних традицій, географічних чинників, рівня міждержавних відносин, нормативно-правової бази, фінансових ресурсів і ступеня зацікавленості учасників. ООН проводить засідання та ухвалює резолюції, присвячені значущим історичним подіям, проте їх реалізація часто ускладнена через недостатню координацію між державами-членами та іншими зацікавленими сторонами. Пріоритетним напрямом діяльності має стати робота спеціалізованих робочих груп, що включають істориків, представників громадських організацій та інших профільних структур. ООН активно взаємодіє з міжнародними громадськими організаціями, такими як Міжнародний альянс у пам'ять про Голокост, а також зі спільними комісіями істориків, наприклад, комісією з історії Другої світової війни [3].

З 1997 р. програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу» веде міжнародні, регіональні та національні реєстри документальної спадщини, пов'язаної з історією. Включення пам'яток до реєстру здійснюється на підставі рішення Міжнародного консультативного комітету. Процедура затвердження кандидатур є складною та потребує значного часу, що призводить до неповноти реєстру. У зв'язку з цим пропонується спростити систему реєстрації, зробивши її більш прозорою та доступною для всіх зацікавлених сторін. Багато об'єктів історичної спадщини не мають правовстановлюючих документів міжнародного рівня, що ускладнює їхню інтеграцію в міжнародний обіг. Нестача інформації про такі об'єкти викликає занепокоєння на міжнародному рівні та потребує розроблення додаткових заходів щодо їх ідентифікації та документування [2].

Отже, історична пам'ять є ключовим елементом світової політики, відіграючи важливу роль у формуванні національної та культурної ідентичності. Вона дає індивідам змогу усвідомлювати належність до певної культури та її історичне коріння. Дослідження минулого сприяє запобіганню повторенню помилок, забезпечуючи більш обґрунтований підхід до ухвалення рішень у сьогоденні та майбутньому. Розуміння причин і наслідків історичних подій розвиває критичне мислення, даючи змогу громадянам аналізувати політичні процеси та захищати свої права. У сучасному інформаційному суспільстві історична пам'ять має значний вплив на формування громадської думки. Політичні та соціальні рухи часто використовують історичні факти для обґрунтування своїх позицій. В умовах інформаційного достатку та поширення дезінформації знання історії сприяє виявленню фактів і маніпуляцій, зміцнюючи здатність до критичного сприйняття інформації. Історична пам'ять також підтримує інтерес до культурної спадщини, стимулюючи розвиток музейної справи, архівних установ та освітніх програм. В умовах доступності великого обсягу інформації важливо зберігати та передавати історичну пам'ять, що сприяє формуванню зрілого, відповідального та самосвідомого суспільства. Це, своєю чергою, забезпечує його стабільність і процвітання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Bertolini F. Truth and Memory After Catastrophe: Historical Fact and the Historical Witness // Dapim: Studies on the Holocaust. 2014. Vol. 29(1). P. 41–57.
2. Finney P. The Ubiquitous Presence of the Past? Collective Memory and International History // The International History Review. 2014. Vol.36 (3). P. 443–472.
3. Finkel E. In Search of Lost Genocide: Historical Policy and International Politics in Post-1989 Eastern Europe // Global Society. 2010. Vol.24 (1). p. 51–70.
4. Pei Y. Global History and National Historical Memory // Chinese Studies in History. 2009. Vol. 42 (3). P. 25–44.

Людмила ХОЙНАЦЬКА,

кандидат історичних наук, доцент,

Державна установа «Інститут всесвітньої історії

Національної академії наук України»

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА УЗБЕКИСТАНУ ЗА КОРДОНОМ

Одним із найважливіших напрямів зовнішньої політики Узбекистану є культурна дипломатія, яка сприяє зміцненню становища та авторитету країни у світовому співтоваристві. Республіка Узбекистан здійснює багатосторонню культурну співпрацю у рамках таких міжнародних та регіональних організацій як ШОС, СНД, ЮНЕСКО, ТЮРКСОЙ та інших.

Мета дослідження — характеристика зв'язків культурно-мистецької сфери Узбекистану з країнами Європи, Азії та Америки.

Культура Узбекистану — одного з центрів Великого шовкового шляху, формувалася протягом тисячоліть і увібрала в себе традиції та звичаї народів, що у різні часи населяли його територію. Свій внесок зробили давні перси, греки, кочові тюркські племена, араби, китайці, східнослов'янські етноси.

Узбецька культура є квінтесенцією культур Центральної Азії. Кожен регіон Узбекистану має унікальні відтінки. Серед іншого вони найяскравіше виявляються в національному одязі й тканинах, які здавна вважалися не тільки способом самовираження, а й віддзеркаленням традицій та духовного світу народу.

Унікальна презентація узбецьких ікатів «Узбецька мода — нескінченність Великого Шовкового шляху» відбулась у липні 2010 р. в Сеулі. У рамках виставки демонструвались старовинні національні костюми. До уваги відвідувачів також було представлено велику експозицію традиційних узбецьких тканин з їх дивовижним кольоровим колоритом та візерунками. Сьогодні ікати прирівнюються до творів світового мистецтва.

Одночасно в рамках Меморандуму про співпрацю в Національному музеї Республіки Корея проходила виставка «Перехрестя цивілізацій Сходу та Заходу: Древня культура Узбекистану» [3].

Найпопулярнішою складовою культури народу є його декоративно-прикладне мистецтво. Найвідоміші майстри Узбекистану — це керамісти міст Гіждуван та Ріштан.

25 січня 2023 р. у Вашингтоні відбулася церемонія відкриття виставки «Ріштанська кераміка: перлина гончарного мистецтва Центральної Азії» та постійного шоу-руму узбецької кераміки.

Виступаючи на церемонії відкриття виставки, спеціальний помічник президента США Ніколас Берлінер зазначив, що Узбекистан протягом століть був центром культури та розвитку, ц на його землі сформувалися такі унікальні види мистецтва як ріштанська гончарна справа.

Як наслідок, досягнуто домовленостей про організацію спільної роботи адміністрації Ріштанського району, USAID та студію «Олександрійський глиняний кооператив» щодо створення «Ріштанської гончарної школи» в США та налагодження поїздок американських любителів гончарної справи до Ріштану [5].

Яскравою подією в історії культурної узбецько-французької співпраці стало відкриття в листопаді 2022 р. у Луврі виставки «Скарби оазисів Узбекистану. На перетині караванних шляхів».

Експозиція, що тривала до березня 2023 р., включала 138 унікальних предметів із 16 музеїв Узбекистану, а також 31 експонат із великих музеїв Франції, Великої Британії та США. Ця виставка разом з відкритою тоді ж в Інституті арабського світу виставкою «Дорога до Самарканда. Дива шовку і золота»,

на якій демонструвалося 300 експонатів з текстилю та кераміки, які виробили узбецькі майстри в кінці XIX — на початку XX ст. за мотивами казок «1000 і одна ніч», мала великий успіх і отримала високу оцінку французької та міжнародної громадськості.

Значення цінності культури Узбекистану для світової цивілізації підкреслив візит на виставку Президента Франції Е. Макрона та Президента Узбекистану Ш. Мірзієєва [6].

У вересні 2023 р. в штаб-квартирі ЮНЕСКО в Парижі відбулася церемонія відкриття міжнародного виставкового проєкту «Абу Райхан Біруні. Географічні та інтелектуальні подорожі», присвяченого 1050-річчю від дня народження великого вченого і мислителя. Проєкт репрезентував вагому наукову спадщину Узбекистану [4].

Нового сенсу у галузі культури набувають узбецько-німецькі відносини. Так, 3 травня 2023 р. Президенти Узбекистану і Німеччини Шавкат Мірзієєв і Франк-Вальтер Штайнмайер урочисто відкрили у Берліні виставку «Археологічні скарби Узбекистану. Від Олександра Македонського до Кушанської імперії». Виставку розмістили за двома адресами — у галереї Джеймса Симона та у Новому музеї.

На виставці було представлено 285 експонатів із колекцій 9 музеїв Узбекистану, багато з яких вперше демонструвалися за межами країни, і 65 — із державних музеїв Берліна.

Експозиція розповідала про історію ранніх держав на території сучасного Узбекистану та Центральної Азії, з VI ст. до нашої ери і до IV ст. н. е. Серед шедеврів — скульптури аристократів, воїнів та знатних жінок із городищ Дальварзінтепа та Халчаяна Кушанського царства.

За повідомленнями Фонду розвитку культури та мистецтва Узбекистану, виставку відвідали понад 580 тисяч осіб [1].

У Британському музеї у Лондоні від 26 вересня 2024 до 23 лютого 2025 р. проходила виставка «Silk Roads» («Шовкові шляхи»), що демонструвала важливість Центральної Азії в історії Шовкового шляху. Масштабна за розмахом і величезна за географічним охопленням експозиція включала п'ять географічних зон, розкривши складну систему зв'язків, що охоплювала суспільства та культури країн Азії, Африки, Європи, від Японії до Великої Британії, від Скандинавії до Мадагаскару.

На виставці було представлено понад 300 експонатів з музейних зібрань різних країн світу, які наочно продемонстрували міграцію людей і предметів мистецтва головною торговою магістраллю від 500 до 1000 рр. н. е. До експозиції ввійшли 14 експонатів із зібрань Узбекистану. Серед них: настінний розпис Червоного залу палацу Варахша (VIII ст.), осуарій з кришкою (VI–VII ст.), срібна таріль з согдійськими написами (V ст.), глечик з Кафир-калі (VI–VII ст.) та інші

унікальні археологічні знахідки. Багато з предметів були показані в Лондоні вперше, включаючи один із найдавніших наборів шахових фігур і монументальний шестиметровий настінний розпис із «Залу Послів» в м. Афросіаб (нині — Самарканд), були показані в Лондоні вперше. Розпис дає уявлення про космополітизм согдійців з Центральної Азії, які в цей період відігравали ключову роль у міжнародній торгівлі [2].

Отже, сучасний Узбекистан успішно реалізує державну політику, метою якої є популяризація тисячолітньої історії країни, сприяння духовному збагаченню та посиленню міжнародних культурних зв'язків. Посилюється міжнародне співробітництво з країнами світу щодо демонстрації на широкий загал унікальної культурно-історичної спадщини Узбекистану, його внеску у розвиток світової культури та історії, а також унікальності та різноманітності експонатів із музейних колекцій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Візит Мірзієєва до Берліна завершився відкриттям виставки про культурну спадщину Узбекистану. 04.06.2023 URL: <https://salo.li/af9232b>
2. Культура Узбекистану в центрі уваги на виставці в Лондоні. 23.02.2025. URL: <https://salo.li/f6CcD08>
3. Магія візерунків узбецького іката в Сеулі. UZ. DAILY. 20.07.2010. URL: <https://salo.li/8b03F18>
4. У Парижі відкрилась виставка «Абу Райхан Біруні». 06.09.2023. URL: <https://salo.li/C5E5287>
5. У США відкриті виставка і шоу-рум риштанської кераміки. DUNYO. URL: <https://salo.li/DD0762C>
6. Фонд розвитку культури та мистецтва Узбекистану. Дві виставки з Узбекистану стануть головною музейною пам'яткою Парижа на найближчі півроку. 07.12.2022. URL: <https://salo.li/BF6690F>

Олег ЦАПКО,

кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник

Державна установа «Інститут всесвітньої історії

Національної академії наук України»

КРИТИКА ІДЕОЛОГІЇ «РУСЬКОГО МІРА» ЯК ОСНОВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАРАТИВУ КРЕМЛІВСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Війна, котру почала Росія проти України, поряд з веденням активних воєнних дій на фронті, є ще війною інформаційною, ідеологічною, духовно-культурною тощо. В ній російський агресор використовує не лише зброю, але й усі можливі засоби, аби спровокувати конфлікти всередині країни, вселити зневіру в нашу перемогу й тим самим підірвати основи нашої національної стійкості. Особливе місце в нинішній російській агресії проти України відводиться наративам.

Метою пропонованої статті є дати критичну характеристику основним наративам, які використовуються в російській пропаганді для культурно-історичного виправдання нинішньої російської агресії щодо України.

В сучасній гуманітаристиці під поняттям «наратив» мається на увазі перш за все спосіб, манера викладу якоїсь історії. сам же процес повідомлення цієї історії називається нарація. Наративна війна стає основною в інформаційну добу, коли відео та медіа замінюють ракети й снаряди. Тепер перемога приходить до того, хто цілить у свідомість, а не в тіло. Стосовно нинішніх російських наративів, то вони визначають причини воєнних дій, щоб виправдати їх в очах свого населення та всього світу. Пропагандистські наративи можуть бути ефективним інструментом маніпулювання думками та переконаннями громадськості на свою користь.

Свого часу, американський лінгвіст Вільям Лабов подав визначення терміна «наратив», яке досі в наукових колах вважають класичним: «Наратив — це один зі способів репрезентації минулого досвіду за допомогою послідовності впорядкованих речень, що передають тимчасову послідовність подій ... наративи функціонують як еквіваленти поодиноких мовних актів, таких як відповідь, висловлювання прохання, претензії тощо» [4].

Слід зауважити, що в нинішній російській цивілізаційно-історичній концепції Україна ніколи не розглядалася як незалежна держава. Для прикладу, лише зазначимо, що в збірнику Інституту Європи РАН «Українська криза: експертна оцінка», який вийшов наприкінці 2014 р., містяться такі висновки:

- розпад України — природний процес, продовження розпаду СРСР;
- Україна є штучним державним утворенням, куди входять різні народи з різною ідентичністю [1].

Також автори збірника наголошують, що російська наука ніколи не вивчала Україну комплексно, вважаючи її частиною себе.

В умовах російського повномасштабного вторгнення зазначені світоглядні орієнтири активно використовує сучасна кремлівська пропаганда для виправдання російської агресії щодо України.

Особливе місце в російській духовно-культурній експансії проти України, відводиться ідеології «русского мира», яка на сьогодні стала ідеологічною основою російської експансії. Основними складовими цієї ідеології є «захист» російськомовного населення, яке проживає за межами Росії, особливо в пострадянських країнах, а також пропаганда «духовних скреп», покликаних назавжди приєднати слов'янські країни, зокрема Україну та Білорусь до Росії, як головного геополітичного й духовного центру православ'я.

На думку розробників цієї ідеології, ліквідація Радянського Союзу є чи не найбільшою катастрофою російської історії — «загальнонаціональною трагедією величезного масштабу». Виходячи з цього, російський політично-православний проект під назвою «русский мир» як спільний витвір В. Путіна й патріарха Московського Кирила — це наразі єдиний шанс відновити втрачений із розвалом СРСР колишній імперський простір і статус Росії на пострадянських територіях.

З цього виходить і основна місія Московської патріархії в Україні, а саме зусиллями УПЦ МП, як представника й виразника інтересів російського православ'я в українському суспільстві, завадити українцям бути нацією, а Україні — державою, анексувавши її територію. А всі розмови про якийсь єдиний духовний простір, про співдружність слов'янських народів, про зініційовані РФ між-державні союзи на пострадянському просторі, зрештою, про «русский мир» є всього лише антуражем, ширмою для неоімперських, неоколоніальних амбіцій до України, заходів з її втягування в орбіту нової Російської імперії.

Загалом, «русский мир» є ідеологією війни, яка представляє агресію як миротворчість, російського агресора як жертву, а жертву — як агресора. Ця ідеологія виправдовує будь-яке насильство духовно-моральною місією Росії. Окрім того, в умовах нинішньої російсько-української війни, небезпека ідеології «русского мира» криється також у її високій привабливості й великому мобілізаційному потенціалі, адже вона передбачає лише культурні та етичні смисли і не несе політичної або соціально-економічної ангажованості. Для цієї ідеології стає неважливо, хто ти етнічно, які в тебе політичні погляди й соціальний стан, вона не обмежує Росію лише її кордонами, навіть навпаки відкриває широкі можливості зовнішньополітичного впливу на країни, де є російськомовна діаспора [2, с. 14].

Одним із найнебезпечніших інструментів російської пропаганди, який вона активно використовує, є церква, точніше — вся наявна мережа та людські ресурси Української Православної Церкви, бо ця релігійна організація, що давно доведено, є невід'ємною складовою частиною Московського патріархату. Виходячи з зазначених установок, Російська православна церква позиціонує себе як миротворець. При цьому, її керівництво на всіх рівнях стверджує, що в Україні нібито йде братовбивча, громадянська та релігійна війна, а українські землі є канонічною територією російського православ'я. Паралельно з цим, вони почали проповідувати постулат, що тільки імперія й монархія є соціальною концепцією російського православ'я. Відповідно, за їхнім твердженням, тільки імперія може втримати світ від цілковитого розпаду, бездуховності та падіння. З моменту створення в червні 1989 р., УПЦ МП, як представник і виразник інтересів російського православ'я в українському суспільстві, проводила цілеспрямовану політику з дискредитації української національної та державницької ідеології, формуванні серед вірян скептичного й негативного ставлення до української державності, розпалюванні українофобських настроїв тощо [3].

Загалом, експлуатація наративу «русского мира» на сьогодні дає Росії змогу досягти кількох цілей.

По-перше, виправдати свої агресивні дії відносно України. За такої логіки, Росія стверджує, що Україна не здатна гарантувати власну безпеку й територіальну цілісність, тому РФ має втручатися, щоб захистити російськомовне населення.

По-друге, наратив «руського міра» використовують російські спецслужби як засіб залучення на свій бік деяких українських громадян, котрі можуть відчувати невдоволення, з тих чи інших причин, діяльністю української влади.

По-третє, зазначена ідеологія є засобом забезпечити внутрішньополітичну стабільність у Росії. Шляхом формування ворожого ставлення російських громадян до України, російська влада намагається спрямувати увагу на зовнішньополітичні проблеми, що допомагає зняти напругу внутрішнього соціально-економічного тиску на владу. Цей наратив, також заперечує існування української нації як окремого від російської і дискредитує українську державність.

Отже, на сьогодні в Україні назріла гостра потреба в організації широкої публічної дискусії з найбільш болючих проблем вітчизняної історії, реконцептуалізації на цій основі масового історичного дискурсу та сприяння усвідомлення широкими верствами населення усієї повноти трагізму історичного досвіду України. Метою цієї дискусії має бути сприяння розвінчанню ідеології «руського міра» в українському суспільстві та створення ефективної протидії маніпулятивним технологіям з боку ворога.

Список використаних джерел та літератури:

1. Украинский кризис: экспертная оценка. URL: <https://salo.li/9E50fEC>
2. 100 брехливих російських наративів про російськоукраїнську війну / Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів / А. М. Романишин, С. В. Черевичний, О. П. Остапчук та ін. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2023. 77 с.
3. European Parliament Resolution of 23 November 2016 on EU Strategic Communication to Counteract Propaganda against it by Third Parties (2016/2030(INI)). URL: <https://salo.li/638E891>
4. Labov W., Waletzky J. Oral Versions of Personal Experience: Three Decades of Narrative Analysis // Special Volume of a Journal of Narrative and Life History. 1997. Vol. 7.

Ярослав ЧАБАН,
аспірант,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

МЕНТАЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВИХ РОБІТНИКІВ ЄЛИСАВЕТГРАДА НА МЕЖІ XIX–XX ст.: СПІВБУТТЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

Панівною історичною течією у вивченні ментальності промислового робітництва Єлисаветграда довго був марксизм, що вбачав у ньому перш за все дієвців класової боротьби. Однак на сучасному етапі розвитку історичної науки така візія потребує серйозного перегляду та позбавлення від ідеологічних нашарувань минулого, що дає змогу розглядати зміни в колективній ментальності робітництва як ключ до кращого розуміння соціальних процесів періоду модернізаційних перетворень у регіональному вимірі Півдня.

Мета дослідження: розглянути сутність основних ціннісних елементів ментальності промислових робітників Єлисаветграда на межі XIX–XX ст. на прикладі їх ставлення до виробничого процесу, підприємців, влади, релігії та конструктивної, просвітньої діяльності.

В нашому розумінні ментальність є сукупністю колективних світоглядних установок, цінностей, образів мислення та поведінки промислових робітників Єлисаветграда, що дозволяють відтворити їх систему внутрішньої мотивації, образу думки та дії. Логіка географічно-станової структури робітничого середовища, де в переддень Першої Світової війни вихідці з міщанського та селянського стану співвідносилися приблизно порівну, створювала два варіанти ментальності — міського обивателя, що пристосовувався до роботи в промисловості, та селянина, який окрім цього мав призвичаїтися до самого факту роботи в місті або ж — рідше, — інкорпороватися до міської спільноти.

У ставленні до роботи на підприємствах весь робітничий стан міста — як міщани, так і селяни, — був наскрізно просякнутий дихотомією та амбівалентністю, вбачаючи а фабрично-заводському трудовому повсякденні головну причину їх фізичної та ментальної скрути, але водночас усвідомлюючи залежність особистого та сімейного добробуту від фабрикантів і заводчиків. Серед робітників заводу Ельворті довго ходила нескладна пісенька, що закінчувалася словами «Ах, проклятий ти завод, перепсував весь народ» [1, с. 11], хоча в цей же час на підприємствах працювали цілими сім'ями, формувалися окремі робітничі династії, а окремі особи не жалкували грошей аби влаштувати своїх дітей, самим потрапити на конкретне підприємство чи затриматися там якомога довше.

Моральність і ціннісна картина промислових робітників Єлисаветграда тісно пов'язувалися з їхньою релігійністю, особливо серед вихідців з селянського стану. Проте зі збільшенням часу перебування в місті такі робітники поступово віддалялися від релігійних установок. У цих обставинах підтримання релігійних морально-світоглядних орієнтирів цілком залежало від особистої ініціативи підприємця. Духовенство, що працювало в середовищі робітників, закликало «поважати старших, коритися керівництву...», закликало «...молитися за царя-батюшку, який богом поставлений керувати нами і який піклується про нас, як про своїх дітей і т.д.» [20, с. 84], формуючи патерналістську модель та сакрально легітимізуючи владу самодержця й підприємця. Там, де такої ініціативи не було, робітники радше переживали ціннісну кризу, вдавалися до деструктивних звичок і схилилися до лівих ідей. Водночас, на нашу думку, релігійність промислових робітників Єлисаветграда не слід переоцінювати: за винятком окремих ортодоксальних груп, більшість практикувала православ'я фрагментарно, обмежуючись обрядами на кшталт вінчання, хрещення чи панахиди, без дотримання постів і від-

слідкування менш масових православних свят. Загалом фактор релігійності під тиском повсякдення й моральних викликів міста трансформувався, в кращому разі, у релігійний індиферентизм.

Ставлення робітників до власників підприємств залежало від форми взаємодії, яку обрав власник. У випадках розбудови патріархальної моделі, де підприємець опікувався робітниками та їхніми сім'ями, робітництво більше симпатизувало роботодавцям та відчувало залежність від їхнього фінансового добробуту. На більшості ж підприємств, де побутував абсентеїзм — байдужість до становища робітників, — власників частіше критикували та відносилися до них зі зневагою, ненавистю, доходило й до відвертої демонізації їх образу в колективній робітничій свідомості.

Ставлення до влади та владних інституцій варто чітко розділяти відповідно до положення у владній вертикалі — таким чином, зовсім різнилася взаємодія з вищим (інститут імператора) та нижчим (міська, губерніальна адміністрація) рівнем організації влади. Ставлення робітників до самодержця базувалося на уявленні про нього як про «*доброго Царя*», який щиро переймається державними справами, а помиляється лише через вплив шкідливого оточення. Для економічно благополучних робітників він був гарантом стабільності, а будь-які зміни без санкції «*згори*» сприймалися як загрози. Відповідно, абсолютна, а пізніше — конституційна монархія вважалася для них єдиною можливим устроєм, хоча реальне уявлення про політичні альтернативи в цьому середовищі було слабким. 1905 р. ліві агітатори зазначали: «*Уся цілком прокламація подобається, але дійшло до «геть самодержав'я» — відвертаються — це не подобається*» [16, с. 5]. Більшість робітників слабо цікавилася політикою [19, с. 2] та не розуміла навіть базових принципів функціонування владних інституцій, тому конформізм був для них водночас й найлегшою формою взаємодії. Так, робітники заводу Ельворті, дізнавшись про участь у виборах, казали, що «... *через два дні вибори, куди, вони самі не знають, але їм сказали, що відвезуть в Петербург*». Агітатори визнавали: цей «... *народ косний...*», тому важко піддавався політичній агітації [16, с. 5]. Це підтверджує й страйкова статистика: серед 36 страйків 1900–1913 рр. лише 2 на 1906 р. були політичними характер, тоді як 28 — економічними [3, с. 67–74, 126–129; 6, с. 3; 7, с. 3; 8, с. 3; 10, с. 3; 11, с. 3; 12, с. 3; 13, с. 3; 14, с. 3, 15, с. 3; 17, с. 31–32; 20, с. 57–62].

Ставлення робітників Єлисаветграда до місцевої влади було переважно скептичним або зневажливим. Консервативна частина спільноти проявляла активність у листах-проханнях, однак вони стосувалися виключно повсякденних, а не політичних питань — дорожнечі продуктів, графіку роботи торгових закладів міста тощо [18, с. 3; 21, арк. 109–112 зв; 22, арк. 14–15]. Загалом у відносинах із владою проявлявся один із головних ціннісних орієнтирів робітників — розрахунок на власні сили та єдність у середині спільноти, що забезпе-

чувала захист колективних інтересів [5, с. 2]. За цих обставин особливої ваги набули станова солідарність та колективізм.

Ці цінності насамперед проявлялись у ставленні до контролерів — бригадирів та майстрів, яких сприймали як станово чужих, носіїв інших життєвих і трудових норм [2, с. 2]. Варто підкреслити, що майстри, в свою чергу, теж свідомо підкреслювали свою окремішність від робітництва [9, с. 3]. Взаємини ж з адміністрацією й власниками підприємств завжди були напружені й на піку погіршення виливались у страйкові рухи. Їх перебіг демонстрував загострене відчуття справедливості, однак водночас — спонтанність і нерозважливість робітників, які, зіштовхнувшись з кількаденною відсутністю заробітку, ставали зговірливими та непослідовними.

В робітничому середовищі також формувалося власне, специфічне уявлення про рівність, де сама належність до нього була універсальним зрівнювачем. Це, певною мірою, зменшувало міжетнічну напругу, зокрема робітники-християни зверталися до єврейських товаришів *«товаришу, брате»* [23, р. 94]. Однак фактор національної ворожнечі перманентно зберігався, особливо загострюючись, якщо іноземці займали керівні вищі виробничі й адміністративні посади. Таким чином, причиною конфліктів була не стільки різниця в етнічній належності, скільки майнова нерівність і відчуття особистої залежності у трудовій ієрархії.

Складні умови праці породжували байдужість до культурної й просвітницької діяльності. Як зазначав анонімний робітник, *«немалий відсоток робітників все життя животіє в похміллі, а про своє життя-буття мало хто серйозно думає»* [5, с. 2]. Навіть намагаючись здобути освіту, робітники часто проявляли інертність, припиняючи навчання при перших труднощах. Завідувач ремісничими класами Я. Цуканов писав: *«приходить робітник на курси з щирим бажанням...»*, але коли стикається зі складним матеріалом, *«...так більше його і не бачать...»* [4, с. 2]. Натомість деструктивні звички — алкоголь, азартні ігри, безладні статеві зв'язки — завжди залишалися доступнішими, а тому й ближчими та зрозумілішими для середньостатистичного робітника міста.

Таким чином, ментальність робітників Єлисаветграда формувалася на межі аграрної традиції й нових індустріальних цінностей, що породило суперечливу амбівалентність: критичність і водночас повагу до праці, прагнення справедливості, але нестійкість у боротьбі за власні інтереси, перехід від релігійності до індиферентизму, патерналізм до імператора при недовірі до місцевої влади. Чітко проглядається й схильність до деструктивної діяльності як зрозумілої та доступної.

Список використаних джерел та літератури:

1. Безтака П., Линовиченко С., Портнов Д. «Красная звезда»: Краткий очерк истории Кировоградского ордена Трудового Красного Знамени завода сельскохозяйственных машин «Красная Звезда». Днепропетровск : Промінь, 1974. 128 с.

2. Бич рабочего. Труд. 1910. 15 августа. С. 2.
3. Босий П. Роберт Пірс Ельворті: монографія. Кіровоград, 2012. 342 с.
4. Ведомости Елисаветградского городского общественного управления. 1900. 19 ноября. С. 2.
5. Голос рабочего. Труд. 1910. 7 марта. С. 2.
6. Голос Юга. 1905. 6 мая. С. 3.
7. Голос Юга. 1905. 10 мая. С. 3.
8. Голос Юга. 1905. 12 мая. С. 3.
9. Голос Юга. 1905. 4 декабря. С. 3.
10. Голос Юга. 1905. 15 декабря. С. 3.
11. Голос Юга. 1907. 31 марта. С. 3.
12. Голос Юга. 1907. 6 апреля. С. 3.
13. Голос Юга. 1907. 16 мая. С. 3.
14. Голос Юга. 1907. 19 июня. С. 3.
15. Голос Юга. 1907. 22 июня. С. 3.
16. Елисаветград 24-го февраля // Голос Юга. 1905. 10 марта. С. 5.
17. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Кіровоградська область / ред.: Д. С. Сиволап, П. М. Безтака та ін. Київ: АН УРСР. Ін-т історії, 1972. 816 с.
18. К вопросу о дороговизне продуктов // Голос Юга. 1907. 20 октября. С. 3.
19. К лучшему будущему // Труд. 1910. 5 сентября. С. 2.
20. Красные вехи. Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине / ред. М. Зиновьевск: Зиновьевское Бюро Истпарта, 1925. 206 с.
21. [Звернення майстрів заводу Ельворті про нормалізацію цін на основні продукти]. 13 груд. 1914 р. Державний архів Кіровоградської області (Держархів Кіровоградської обл.). Ф. 78. Оп. 11. Спр. 21. Арк. 109–112 зв.
22. [Звернення робітників заводу Акіонерного Товариства р. і Т. Ельворті в Єлисаветграді про графік торгівлі в будні, на вихідних та у свята]. 14 серп. 1908 р. Держархів Кіровоградської обл. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 14–15.
23. Kir'ianov I. The Mentality of the Workers of Russia at the Turn of the Twentieth Century. Workers and Intelligentsia in Late Imperial Russia: Realities, Representations, Reflections / ed. by R. E. Zelnik. Berkeley, 1999. P. 76–101.

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,

доктор політичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, дипломат,
*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

ПОЗИЦІЮВАННЯ КОРОЛІВСТВА ТАЇЛАНД ТА РЕСПУБЛІКИ НЕПАЛ ДО ЗАГАРБНИЦЬКОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Напад росії на Україну — неоголошена війна у ХХІ ст. в самому центрі Європи — став шоком для цивілізованого світу. Більшість країн засудили російську агресію й вимагали від росії беззастережно припинити воєнні дії та вивести війська з території незалежної України. Справедливі вимоги більшості людства було закріплено в кількох документах ООН. Водночас не всі держави беззастережно встали на захист засад міжнародного права і права України на суверенний розвиток. Деякі країни Південно-Східної Азії (ПСА) утрималися від прямого засудження російської агресії, а деякі заплущили очі на рекрутування власних громадян до війська агресора.

Метою авторки є порівняльний аналіз позицій Королівства Таїланд та Республіки Непал щодо війни росії проти України.

З Таїландом наша держава розвиває двосторонні зв'язки системно і виважено. Україна розробила Азійську стратегію, що є частиною нашого курсу на відкриття нових горизонтів у глобальному світі, який не обмежується євроатлантичним простором. Таїланд протягом останніх років є одним з головних торговельних партнерів України у ПСА. Частка українського експорту сільськогосподарської продукції в загальному обсязі експорту до Королівства домінувала та становила 71,9%. Поза зерном — 35,3%, Україна поставляє в Королівство чорні метали — 46,3%, алюміній та вироби з нього — 1,6%, продукцію борошномельно-круп'яної промисловості — 1,6% тощо. Український імпорт з Таїланду складається переважно з технічного обладнання: реактори ядерні, котли, машини — 23,1%, електричні машини — 14,7%, каучук, гума — 13,5%, пластмаси, полімерні матеріали — 5,2% тощо.

Перспективною є співпраця в аерокосмічній сфері. 2008 р. українська ракета носій «Дніпро» розробки ДКБ «Південне» вивела на орбіту перший тайський супутник зі спостереження за Землею — TNEOS. Таїланд також важливий покупець української військової техніки — БТРів та танків «Оплот». Тайська сторона висловлювала зацікавленість українськими БТР-4МВ1, які розглядалися як основні бойові машини морської піхоти Королівства.

Таїланд теж потрапив під російський продовольчий шантаж, бо посідає першу позицію за імпортом українських зернових в регіоні ПСА. Завдяки зусиллям України, інших міжнародних партнерів вдалося захистити Чорноморську зернову ініціативу й запобігти зростанню продовольчих ризиків у країнах Глобального Півдня, які критично залежать від українського продовольства.

Таїланд підтримує Україну в її справедливій боротьбі за вільну й суверенну державу, регулярно надає матеріальну допомогу. Так, 22 грудня 2023 р. Королівство передало четверту партію гуманітарної допомоги для українського народу вартістю 2 млн бат для закупівлі необхідних речей для українського народу в умовах війни. Гуманітарна допомога від Таїланду — на загальну суму 22,5 млн бат — приблизно 640 000 \$ США надходить різними шляхами [1].

На протипагу позиції Таїланду щодо війни росії проти України притвертає увагу політика і діяльність одного з сусідів по регіону ПСА Республіки Непал. Хоча після нападу Росії МЗС Непалу різко засудило її дії, заявивши про непохитну відданість Непалу принципам Статуту ООН та підтвердивши його підтримку територіальної цілісності України. Водночас уряд цієї країни відверто не протистояв політиці РФ щодо рекрутизації своїх громадян на війну проти України — до лав російської армії. В результаті на українському фронті опинилося понад 15 000 непальців. І тільки з повідомленнями про загибель людей (близько 50 осіб) і поранених непальська влада почала певні дії щодо припинення видачі віз в росію і відміни набору своїх громадян до армії агресора. Назвати дії непальської влади активними в цьому питанні не уявляється мож-

ливим, оскільки крім дипломатичних нот, усних звернень до МЗС росії чіткої програми заборони засилки непальців на російський фронт ми не спостерігаємо. Непальська влада обмежилась заборобою видачі дозволів своїм громадянам на роботу в росії, куди вони легко потрапляють через систему трудових ресурсів Арабських Еміратів та інших держав. У цій найбіднішій країні регіону процвітає також злочинна система торгівлі людьми, які, сплачуючи до 2000 \$ США, потрапляють на російський фронт. Однак корупційні схеми зводять нанівець урядові спроби поставити крапку в цій історії, а численні мітинги й демонстрації родичів «зниклих» непальських солдатів не досягають успіху. Правозахисні організації звертаються по допомогу до урядів Індії і Китаю [2].

Отже, для запобігання рекрутській політиці росії в країнах ПСА, зокрема в Непалі, необхідно посилити інформаційну роботу зарубіжних ЗМІ і дипломатичних установ з роз'яснення та інформування непальського населення про злочинні схеми затягування не поінформованих непальців на явну загибель. Моніторинг непальської преси свідчить про неактивну позицію державних ЗМІ в цьому питанні, які, за традицією, не критикують представників влади та їхню політику.

Враховуючи високий авторитет Королівства Таїланд у ПСА, не виключаємо залучення тайського фактору для вирішення зазначеної проблеми, а також розповсюдження відповідної інформації в регіоні ПСА як про війну, так і про Україну, її культуру, історію, політику.

Список використаних джерел та літератури:

1. Таїланд доставив 4-ту партію гуманітарної допомоги для українського народу через Товариство Червоного Хреста Таїланду. URL: <https://salo.li/c61F992>
2. Чекаленко Л. Д. Що роблять непальці в Україні? // Міжнародний кур'єр. 8 грудня 2025. URL: <https://salo.li/Eefe3B6>

Сергій ЧОЛІЙ,

кандидат історичних наук, доцент,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Віталій ДМИТРУК,

студент,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ВПЛИВ ЗАЛІЗНИЦЬ НА УРБАНІЗАЦІЮ ТА МОБІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН, ХІХ–ХХІ ст.

Із запровадженням першої пасажирської лінії Ліверпуль — Манчестер (1830 р.) європейська залізниця стала каталізатором не лише технічного прогресу, а й докорінної переорганізації соціально-просторової структури континенту. Уже протягом «залізничних сорокових» Бельгія й Франція, наслідуючи британський досвід, державним фінансуванням підтримали радіальне розгортання колій, що поєднували промислові ядра з морськими портами, тоді як Пруссія, обираючи коридорну стратегію, підпорядковувала планування логіці військової мобільності та митного союзу [4]. Залізнична інфраструктура радикально знижувала транспортні витрати: у 1850-х перевезення тонно-кілометра коштувало вдвічі дешевше, ніж річковим шляхом, і вдесятеро дешевше за гужовий транспорт [5], що стимулювало просторову концентрацію важкої індустрії довкола вугледобувних басейнів Руру, Лотарингії та Сілезії, але водночас створювало передумови для дифузії дрібних і середніх мануфактур у периферійні міста. Ефект «стягування-розсіювання» посилювався появою нових залізничних вузлів: між 1850 й 1910 рр. чисельність міст-«тисячників» у Західній Європі зросла більш ніж утричі, а частка міського населення подвоїлася, випереджаючи природний приріст населення [1]. Водночас залізниця трансформувала часові уявлення: завдяки введенню «залізничного часу» (1861 р. у Франції, 1891 р. у Німецькій імперії) відбулася стандартизація добового ритму, що дисциплінувала фабричну працю й сприяла секуляризації громадського життя [4].

Мета дослідження: проаналізувати роль залізничної інфраструктури як каталізатора соціально-економічної та геополітичної трансформації Європи протягом 1830–2015 рр. і визначити її вплив на формування сучасної архітектури європейського простору.

Після Першої світової війни держава дедалі активніше втручалася у відновлення та модернізацію колій: націоналізація в Британії (1921 р.) і створення SNCF у Франції (1937 р.) символізували перехід від конкурентного приватного капіталу до інтегрованих транспортних холдингів, зорієнтованих на пла-

новий розвиток. Електрифікація магістралей, започаткована ще в Швейцарії на межі століть, поширилася на Італію та Нідерланди, скорочуючи залежність від кам'яного вугілля й інтегруючи гідроенергетику у транспортний сектор. Під ударом Великої депресії залізниці втратили частину вантажопотоку на користь автотранспорту, проте залишилися незамінним елементом військової логістики, що підтвердив Другий світовий конфлікт. Повоєнна відбудова збіглася з початком європейської інтеграції: ЄВС залізничного трафіку, започаткована як частина ECSC, поклала початок гармонізації тарифів і технічних стандартів, а програма «Marshall Plan Railways Rehabilitation» профінансувала реконструкцію мостів і тунелів у Рейно-Альпах, Балканах і Скандинавії [3].

Поява високошвидкісних ліній змінила суть залізничної мобільності: відкриття Tokaidō Shinkansen у Японії (1964 р.) стало стимулом для французького TGV (1981 р.), німецького ICE (1991 р.) та іспанського AVE (1992 р.). Ці системи вплинули на «поліцентричну урбанізацію»: регіони, що потрапили у двогодинні ізохрони метрополій, демонстрували приріст зайнятості у сфері послуг майже на 15% порівняно з середнім показником країни, тоді як традиційні промислові зони без доступу до ВШМ-мереж втрачали людський капітал. Глобалізація дев'яностих привнесла неолібералізацію сектора: директива 91/440/ЄЕС відкрила колії для конкуренції, що пришвидшило інновації (ETCS, GSM-R) і сегментувало ринок між вантажними та пасажирськими операторами. Водночас соціально-просторовий вплив залізниці набув нових масштабів: проекти TEN-T і «Лінія Балтік» інтегрували країни Балтії до континентальної мережі, демонструючи, що залізниця лишається інструментом геополітичного перепозиціювання [2].

У XXI ст. залізниця стала ключем до декарбонізації. Між 1990 й 2015 рр. специфічні викиди CO₂ на пасажиро-кілометр у європейському залізничному секторі скоротилися на 54%, тоді як автомобільний транспорт зменшився лише на 6% [2]. Інтеграція відновлюваної енергетики в електрифіковані колії та зростання інтермодальних терміналів сприяли створенню «коридорів зеленої логістики», де швидкі вантажні поїзди (наприклад, німецька концепція Cargobeamer) забезпечують постачання «just-in-time» без надмірного навантаження на автошляхи. Водночас урбаністичний дискурс змістився в бік «транзит-орієнтованого розвитку»: міста на кшталт Копенгагена, Відня чи Ліона концентрують житлову й комерційну забудову уздовж залізничних осей, відновлюючи занедбані депо й комбінуючи їх із креативними індустріями. Таким чином, упродовж 1830–2015 рр. залізниця стала не лише технологічним артефактом, а й провідною силою формування європейського геополітичного простору, перетягуючи баланси між центром і периферією, визначаючи ритм урбанізації та перепрофілюючи промислову карту континенту. Її здатність адаптуватися до енергетичних викликів і цифрових інновацій робить залізницю ключовим інструментом

«зеленої» та соціально-орієнтованої модернізації, а історичний досвід свідчить, що саме транспортні мережі задають рамку, у межах якої мислима європейська політична й культурна єдність [1; 5].

Список використаних джерел та літератури:

1. Crafts N. & O'Rourke K. H. *Twentieth Century Growth*. Cambridge University Press, 2013.
2. European Commission. *EU Transport in Figures: Statistical Pocketbook 2018*. Publications Office of the EU, 2018.
3. O'Brien P. *The Reconstruction of Europe's Railways, 1945–1953*. Routledge, 2010.
4. Schivelbusch W. *The Railway Journey: The Industrialization of Time and Space in the 19th Century*. University of California Press, 1986.
5. Simmons J., Biddle G. *The Oxford Companion to British Railway History: From 1603 to the 1990s*. Oxford University Press, 1997.

Ольга ШАКУРОВА,

кандидат історичних наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**РОЛЬ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ТЕОРІЇ
ЕТНОГЕНЕЗУ УКРАЇНЦІВ У СПРОСТУВАННІ
РОСІЙСЬКОГО ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО МІФУ**

Російсько-українська війна, яка розпочалася ще в лютому 2014 р. й спочатку була гібридною, а вже з 24.02.2022 р. переросла у повномасштабну фазу, поставила під питання існування власне Української держави й українського народу. На переконання як російської влади, так і пересічних росіян, Українська держава — це прикре непорозуміння, країна, якої не існує, тимчасове квазідержавне утворення, а росіяни й українці — один-єдиний братній народ, тисячолітня єдність якого зруйнував Захід. У цій неоімперській парадигмі мислення концепт «великої історичної Росії» з «богообраним великоросійським народом», який складається з великоросів, малоросів і білорусів, займає одне з провідних місць в ідеології рашизму. Сучасні російські імперіалісти мріють повернути Росії статус наддержави, а без України й українського народу вона, на їхню думку, ніколи не поверне свою колишню міць і силу. Однією з цілей так званої «спеціальної воєнної операції» є демілітаризація й денацифікація українських громадян, приєднання України до «федерації вільних народів» та остаточне возз'єднання великоросійського та малоросійського народу. Тому одним із основних завдань сучасних українських науковців є протиставлення цим імперським міфам сучасних україноцентричних наративів про окремішність українського етносу, його етнічну самобутність та власне багатовікове етнокультурне коріння. Саме ранньосередньовічна концепція україногенезу доводить унікальність і неповторність українського ет-

носу та показує, що його виникнення синхронізовано з виникненням більшості сучасних європейських народів.

Метою дослідження є акцентуалізація ролі ранньосередньовічної концепції походження українців у спростуванні російського пропагандистського нарративу про «братські російський та український народи».

Виклад основного матеріалу. Проблема виникнення українського етносу — одна з найбільш складних і дискусійних в українській історичній науці. Вирішити її намагалося і досі намагається не одне покоління українських вчених, які живуть як в Україні, так і поза її межами [2, с. 5].

Сучасні українські науковці виділяють три основних версії походження українського етносу:

- концепція доісторичного походження українців,
- ранньосередньовічна концепція україногенезу,
- концепція пізньосередньовічного виникнення українського народу [2].

Згідно з доісторичною концепцією, український етногенез розпочався в добу енеоліту. На думку В. Хвойки, саме людність трипільської археологічної культури стала тим ядром, з якого пізніше виник український народ. Послідовники В. Хвойки, а саме В. Щербаківський, В. Петров, М. Чубатий та Я. Пастернак, творчо розвинули цю гіпотезу. Так, за В. Щербаківським, український народ — автохтон на своїй землі від часів неоліту. В. Петров стверджував, що творення українського народу відноситься до II тис. до н. е. Згідно з поглядами М. Чубатого, етнічний розвиток українців ішов за такою схемою: трипільці — анти — русини — сучасні українці. Я. Пастернак вважав, що українці мешкали на своїх територіях ще від часів верхнього палеоліту. Сучасні послідовники згаданої теорії походження українців пропагують винятковість українського етногенезу, месіанство українського народу та нехтують науковим обґрунтуванням власних гіпотез.

За ранньосередньовічною концепцією україногенезу український етнос, як більшість європейських етносів, виникає в середині I тис. н.е. (V–VII ст.). Основи концепції ранньосередньовічного походження українського народу заклад визначний український історик М. Грушевський у кінці XIX — на початку XX ст. У своїх дослідженнях М. Грушевський довів цілісність та тяглість українського історичного процесу, безперервність і нерозривність української історії від її ранньої доби через середньовіччя аж до нового періоду історії України. Після розпаду СРСР та відновлення Україною незалежності концепції ранньосередньовічного етногенезу українського народу починають активно розробляти провідні українські науковці. Одним із перших виклав нову концепцію українського етногенезу М. Брайчевський 1993 р. На думку вченого, походження українського народу відбувається за такою схемою: анти — початкова Русь V–VII ст. — Київська Русь IX–XIII ст., а далі — поступальний і цілеспрямований розвиток української етнічної спільноти. Відомий український археолог та етнолог Л. Заліз-

няк наполягає, що культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу є визначальним показником його віку й часу зародження. Науковець вважає, що безперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст. Тяглість та неперервність розвитку в Північно-Західній Україні засвідчує існування одного етнічного організму від дулібів, склавинів і антів до сучасних українців.

За часів існування СРСР, коли більшовики активно боролися з різними проявами так званого «українського буржуазного націоналізму», теорія М. Грушевського зазнала жорсткої критики й була заборонена. Для створення так званого «радянського народу» комуністичні ідеологи поставили перед радянськими вченими-гуманітаристами завдання обґрунтувати концепцію існування в середньовіччі єдиного давньоруського народу зі своїми унікальними традиціями, звичаями, мовою та культурою. Це завдання було втілене за допомогою концепції давньоруської народності. Як зазначали творці цього заполітизованого концепту, лише у XIV–XV ст. від єдиного давньоруського народу від'єдналися українська та білоруська народності. І саме з тих часів починається окремішній розвиток українців та білорусів. Тому сучасні російські вчені та ідеологи так званого «руського мира» переконані, що цю прикру помилку можна виправити політико-військовими засобами. В умовах повномасштабної російсько-української війни стало зрозумілим, що для остаточної перемоги над агресором недостатньо подолати його на полі бою. Потрібно активно працювати й у гуманітарній, духовній, культурній та інформаційній сферах, активно позбуватися застарілих міфів. Задля цього є нагальна потреба реформувати гуманітарний простір України, позбавляти його російської колоніальної й радянської тоталітарної спадщини [1, с. 77–78].

Отже, саме ранньосередньовічна концепція походження українського етносу, на користь якої свідчить як просторовий чинник — імовірна прабатьківщина слов'ян частково збігається з основним осередком українських етнічних земель (Волинь, Київщина, Прикарпаття, Поділ), так і часовий фактор — саме з середини I тис. н.е. й майже до III тис. н.е. можна простежити безперервність етнотворчих процесів на українських теренах, є вагомим підґрунтям для зруйнування міфу про «братські український та російський народи» та чітко показує унікальність та неповторність українського етнічного організму та його окремішність від усіх інших етнічних утворень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Фігурний Ю. Школа-родина як важливий складник національно-патріотичного виховання української молоді в умовах неоголошеної російськоукраїнської гібридної війни // *Імідж сучасного педагога*. 2022. № 5 (206). С. 71–80.
2. Шакурова О. В. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX — початок XX ст.). Київ, 2017. 272 с.

В'ячеслав ШВЕД,

кандидат історичних наук, доцент

Державна установа «Інститут всесвітньої історії

Національної академії наук України»

ГОЛОКОСТ АРАБСЬКИХ ГЕРОЇВ: ЗАГУБЛЕНІ СТОРІНКИ АРАБСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Трагедія Голокосту визначила його безпрецедентність та унікальність, що є наріжним каменем пам'яті про Другу світову війну, унаочненням злочинів нацизму та центральною історичною подією XX ст. Саме така парадигма домінує в західній та українській історичній науці. До початку 2000-х рр. Голокост визначався передусім як європейський феномен. Лише в наступні роки в арабських країнах почали визнавати, що й у Північній Африці в 1940–1943 рр. під час німецької окупації у низці країн Африки, а також колабораціоністської адміністрації уряду Віші, влади фашистського режиму в Італії стало приходити розуміння, що Голокост відбувався й на арабських землях у 1940–1943 рр.

Буквально до того часу в арабській суспільній думці, особливо у просторі радикального ісламізму та й навіть у наукових інституціях Єгипту, Катару, Саудівської Аравії панувала думка щодо заперечення та мінімізації Голокосту. Колишній лідер Хезболли Х. Насралла оголошував, що «євреї вигадали легенду про Голокост», а викинутий на смітник історії Б. Асад заявляв, що «немає жодних доказів того, скільки євреїв було вбито і як багато було вбито». Так, протягом 13-річної історії свого існування Американський меморіальний музей Голокосту лише один молодий принц із країн Затоки відвідав цей музей. Не існувало жодного офіційного підручника або освітньої програми щодо існування Голокосту в арабських країнах. В арабських ЗМІ, літературі та популярній культурі заперечення Голокосту було всеохоплюючим та легітимізованим.

Лише нарешті 24 січня 2022 р. відбувся перший в арабському світі Міжнародний день пам'яті Голокосту. Цю подію організували та спонсорували посольство США в Єгипті і Американський меморіальний музей Голокосту. 27 січня вперше відбулася конференція в Абу Дабі на міністерському рівні, спонсорована від Міністерства культури та молоді Об'єднаних Арабських Еміратів, посольством США в ОАЕ та Дипломатичною академією імені Анвара Гаргаша [4]. Знаменною подією програми цих заходів став прем'єрний показ документального фільму за матеріалами однойменної фундаментальної праці американського науковця, виконавчого директора Вашингтонського інституту близькосхідної політики — «Серед праведників миру: загублені історії довгого досягнення в арабських землях», який вперше був оприлюднений у 2010 р. в американській телемережі PBS [2].

На початку 2000-х рр. р. Сетлофф, який вже був визнаним фахівцем з арабської історії та Близького Сходу, захопився задумом ретельно проаналізувати події 1940–1943 рр. у Північній Африці під час окупації регіону нацистською Німеччиною, фашистською Італією та колабораціоністським урядом Віші. Головною метою, місією американського науковця став пошук тих арабів, які рятували євреїв від смерті. Чи були серед них «арабські Шиндлери?». Чотири роки р. Сетлофф побував у 11 країнах Північної Африки, європейських країнах, США, вивчив велику кількість архівних матеріалів, документальних свідчень. Його наполеглива праця досягла успіху: він знайшов численні підтвердження тих фактів, коли араби допомагали євреям рятуватися від смерті. До кінця 2000-х рр. через майже 20 тис. праведників світу, які були зафіксовані в ізраїльському меморіальному комплексі пам'яті Голокосту «Яд Вашем», не було жодного араба. Врешті-решт Яд Вашем офіційно визнав першого арабського праведника світу — ним став Х. А. Ваххаб з туніського містечка на узбережжі саме завдяки зусиллям р. Сетлоффа. У праці р. Сетлоффа досліджено, як араби надавали євреям житло, охороняли їхню власність від конфіскації, надавали євреям необхідні документи, заздалегідь попереджали про рейди німецьких зондеркоманд, ховали у своїх будинках. Султан Марокко та бей Тунісу надавали моральну підтримку. Ректор Великої Мечеті у Парижі Сі Каддур Бенгабріт врятував у приміщеннях мечеті більше сотні євреїв. Імами алжирських мечетей під час проповідей переконували вірян про неприпустимість конфіскації майна євреїв.

Невтомна праця американського дослідника пробила, здавалося б, глуху стіну неприйняття Голокосту в арабській суспільній думці, араби почали розуміти, що Голокост протягом 1940–1943 рр. у Північній Африці також був присутній у їхній історії, що араби також були героями, які рятували життя євреїв, що дозволяло їм глибше розуміти свою власну історію. Яскравим символом зростаючого розуміння необхідності послідовної боротьби з ненавистю, нетолерантністю, проявами геноциду став відкритий в Абу Дабі «Будинок родини Авраама», що об'єднує три молитовних споруди: мечеть, церкву та синагогу. Храм названий на честь доктора Ахмеда Аль-Тайеба, великого імаму Аль Азгару, главы католицької церкви папи Франциска та єврейського філософа XII ст. Моїсея Бен Маймона [1].

Отже, араби рятували євреїв під час Голокосту в Північній Африці у 1940–1943 рр. Це виявилось у різних формах: наданні житла, охороні власності від конфіскації, виготовленні документів, попередженні про рейди, приховуванні людей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Bell J. Jewish community praise «beacon of light» UAE at Abrahamic Family House Opens // Al-Arabiya. 2023, 18 February. URL: <https://salo.li/1cDE2ED>
2. Satloff R. Among the Righteous: Lost Stories from the Holocaust's Long Reach into Arab Lands. New York: Public Affairs, 2006. 251 p.
3. Satloff R. The Holocaust's Arab Heroes // The Washington Post. 2006, 8 October. URL: <https://salo.li/7185877>

4. Satloff R. «The Holocaust Was an Arab Story Too»: Holocaust Remembrance in the Arab World // The Washington Post. 2006, 28 Januaryr. URL: <https://salon.com/2006/01/28/holocaust-remembrance-in-the-arab-world/>

Тетяна ШЕВЧУК,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

МОЖЛИВОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЗБЕРЕЖЕННІ ТА РЕСТАВРАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Збереження культурної спадщини є одним із завдань сучасної науки. Артефакти, включно з картинами, малюнками, гравюрами, мозаїками, скульптурами, історичними спорудами, а також археологічними та іншими пам'ятками є ключовою частиною нашої культурної спадщини.

Є кілька причин, через які необхідно зберігати стародавні твори архітектури та мистецтва. Той факт, що це дає нам змогу зрозуміти історичний та культурний контекст епохи, в яку вони були створені, є одним із ключових факторів. Тоді збереження наших творів мистецтва є обов'язковим, і це можна зробити ручними методами або з використанням алгоритмів машинного навчання [7].

Штучний інтелект та інструменти на його основі задля збереження історичних пам'яток є одним із рішень, коли постає питання про потенційне зникнення культурно-історичної спадщини в умовах війни. Штучний інтелект (далі — ШІ) відкриває нові можливості для пошуку, збереження, реставрації та популяризації культурних цінностей серед громадськості.

В Україні під час війни вже зруйновано або пошкоджено багато історичних пам'яток. Тому використання ШІ в цих умовах набуває особливої ваги.

Дослідження спрямоване на вивчення ролі штучного інтелекту в збереженні та реставрації будівель культурної спадщини України, пошкоджених у роки війни.

Мета — показати можливі шляхи відновлення зруйнованих об'єктів культурної спадщини з використанням можливостей штучного інтелекту; розглянути питання: чи може штучний інтелект бути тим, що змінює наше уявлення про те, як зберігається культурна спадщина в умовах війни; і чи може це бути тим, що змінить спосіб збереження історії.

На 25 березня 2025 р. загальна кількість пошкоджених російськими обстрілами пам'яток культурної спадщини в Україні сягнула 1419 об'єктів. З них національного значення — 139, місцевого — 1184, щойно виявлених — 96.

Пошкоджень зазнали пам'ятки культури у 18 областях та Києві. Найбільше — у Харківській обл. (329), Херсонській (279), Донецькій (169), Одеській (159), Київській обл. та Києві (100). Водночас збитків зазнали 2233 об'єкти культурної інфраструктури. З них 409 — знищені (18,3%).

Найбільших втрат і збитків культурна інфраструктура зазнала у Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Запорізькій, Сумській обл. Ці дані надало Міністерство культури і стратегічних комунікацій [1].

На сьогодні алгоритми комп'ютерного зору дають змогу створювати високоточні 3D-моделі об'єктів культурної спадщини. Це допомагає зберегти їх у цифровому форматі, навіть якщо фізичні об'єкти будуть пошкоджені або втрачені [7]. В умовах сьогоденної України ці можливості ШІ стають особливо актуальними.

1956 р. було засновано Міжнародний центр вивчення консервації та реставрації культурних цінностей (ICCROM). Центр здійснює експертну оцінку стану збереження об'єктів, включених до Списку Всесвітньої спадщини. Проте з появою ШІ ICCROM інтегрував передові алгоритми для покращення аналізу й збереження фресок, настінних розписів та інших культурних цінностей [6]. ICCROM застосовує алгоритми штучного інтелекту для аналізу пошкоджень фресок і стінописів. Саме цей центр став піонером інтеграції технологій ШІ в практику збереження культурних цінностей, що дає змогу точніше виявляти пошкодження, аналізувати й відновлювати пошкоджені фрески, настінні розписи та інші культурно-історичні цінності. Саме алгоритми ШІ зробили революцію в збереженні культурної спадщини, забезпечивши неінвазивні та високоточні методи оцінки шкоди. Ці технології допомагають виявити тонкі зміни й потенційні механізми погіршення, які важко побачити неозброєним людським оком [6]. На нашу думку, саме цей досвід ICCROM може застосувати Україна в збереженні культурних цінностей.

Під час українсько-російської війни з 2014 р. зруйновано або пошкоджено багато будівель, які є культурною спадщиною України. Також деякі історичні будівлі перебувають на тимчасово окупованих територіях. Лише на півострові Крим розташовано 3800 нерухомих пам'яток культури. Серед них Херсонес Таврійський та його хора, Бахчисарайський палац кримських ханів і Чуфут-Кале, комплекс пам'яток Судацької фортеці VI–XVI ст. тощо [2, с. 99].

Від дій загарбників постраждали релігійні споруди. Деякі з них відновити буде неможливо. До найвизначніших можна віднести Всіхсвятський скит Святогірської лаври, який вважається одним із найкращих зразків дерев'яної храмової архітектури початку XX ст. та був найбільшим дерев'яним храмом України; найбільшу православну церкву Одеси, пам'ятку XVIII ст. — Спасо-Преображенський кафедральний собор УПЦ (МП), внесений до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; дерев'яний храм Різдва Пресвятої Богородиці (друга половина XIX ст.) у с. В'язівка на Житомирщині [2, с. 102].

Технології штучного інтелекту, включаючи алгоритми 3D-моделювання, використовуються для віртуальної реставрації історичних будівель, що дає змогу реалістично моделювати й краще планувати збереження цих споруд для нащадків.

У нинішню еру цифрової трансформації штучний інтелект (ШІ) став інноваційним інструментом, який відіграє ключову роль у підтримці зусиль зі збереження й відновлення історичних будівель. Поширюються різні технології штучного інтелекту, які використовуються в цьому контексті, такі як структурний моніторинг на основі датчиків, розпізнавання образів для ідентифікації пошкоджень і використання алгоритмів 3D-моделювання для віртуальної реставрації. Крім того, обговорюється позитивний вплив штучного інтелекту на оцифрування історичних даних і створення реалістичних симуляцій, які сприяють кращому прийняттю рішень щодо збереження [5].

Отже, збереження культурної спадщини значно просунулося вперед завдяки ШІ та глибокому навчанню. Україна може використати ці надбання сучасної науки для збереження і хоча б віртуального відновлення втрачених пам'яток культури. Але необхідно визнати, що людські знання та навички, а також міждисциплінарна співпраця мають вирішальне значення. Експертиза фахівців у галузі та мистецтвознавчий аналіз мають важливе значення для керівництва створенням і використанням штучного інтелекту в збереженні культурної спадщини України, яка зазнала і зазнає руйнувань у результаті війни Росії проти нашої країни. Поєднання технологічних проривів і людських знань та досвіду гарантує комплексний підхід до збереження нашої культурної спадщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. 1419 пам'яток культурної спадщини та 2233 об'єкти культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію. URL: <https://salo.li/E7Bf532>
2. Возний І. Захист культурної спадщини України в контексті російсько-української війни // Український історичний журнал. 2025. № 1 (580). С. 96–120. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2025.01.096>
3. Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю. та ін. Культурна спадщина та національна безпека: аналітична доповідь / за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 58 с.
4. Тарасенко Н. Війна з Росією: втрати і ризики для культурної спадщини України // Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс. 2023. № 9 (91) жовтень. С. 7–25.
5. Abidah A. Transformasi digital peran AI dalam konservasi dan restorasi bangunan heritage (Цифрова трансформація та роль штучного інтелекту у збереженні та реставрації об'єктів спадщини). Published 29.07.2023. DOI: <https://doi.org/10.59562/semnasdies.v1i1.809>
6. Ge C. The review of AI and Cultural Heritage Protection-Taking the Whole Process of Cultural Heritage Protection as an Example // Proceedings of the 6th International Conference on Computing and Data Science. Tianjin: School of Architecture, Tianjin University, 2024. DOI: <https://doi.org/10.54254/2755-2721/71/20241666>.
7. Jomana A. G., Sherin M. Y., Karma M. F. The Role of Artificial Intelligence and Machine Learning in Preserving Cultural Heritage and Art Works via Virtual Restoration. ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Space Information Sciences. 5.12.2023 p. URL: <https://salo.li/2Ab0e83>

Віталій БУЗАНЬ,

кандидат історичних наук, доцент,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПОЗИЦІЯ США ЩОДО АРАБСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКИХ ВОЄН У ЧАСИ БІПОЛЯРНОГО СВІТУ

У часи біполярного світу регіональні конфлікти часто ставали об'єктом протистояння двох наддержав. Зокрема, США та СРСР суперничали в арабсько-ізраїльському конфлікті. США підтримували Ізраїль, а СРСР – арабські країни. Це дослідження має на меті з'ясувати вплив Холодної війни на формування та реалізацію політики США щодо арабсько-ізраїльського конфлікту. Вивчення цієї теми дасть змогу краще зрозуміти історію міжнародних відносин, зовнішню політику США та близькосхідний конфлікт.

У листопаді 1947 р. США підтримали резолюцію ООН про створення на території Палестини арабської та єврейської держав. Позиція США щодо утворення Ізраїлю була непослідовною, бо серед американських високопосадовців існували розбіжності щодо доцільності поділу Палестини на дві держави. Президент США Гаррі Трумен і його радники підтримували створення єврейської держави в Палестині, а Держдепартамент та Пентагон не хотіли погіршувати відносини з арабськими країнами в умовах Холодної війни. У травні 1948 р. США де-факто визнали Державу Ізраїль одразу після її проголошення. Під час першої арабсько-ізраїльської війни 1948–1949 рр. США ввели ембарго на постачання зброї сторонам конфлікту та підтримували прагнення ООН добитися припинення вогню дипломатичними методами [1, с. 751; 2, с. 1081–1089, 1153–1159, 1249, 1300–1301; 3, с. 637–640, 679–696, 728–744, 974–976; 11, с. 215–216, 250–258, 278–306].

На початку 1950-х рр. США спробували залучити Єгипет до Багдадського пакту, щоб запобігти розширенню сфери впливу СРСР на Близькому Сході. США відмовлялися продавати зброю Єгипту та фінансувати будівництво Асуанської дамби. Єгипет націоналізував Суецький канал, який перебував під англійсько-французьким контролем. Наприкінці жовтня 1956 р. Ізраїль, Велика Британія й Франція почали воєнні дії проти Єгипту. США вдалися до політичного тиску на західноєвропейських союзників та Ізраїль для того, щоб переконати їх припинити бойові дії проти Єгипту. США віддавали перевагу дипломатичним методам розв'язання Суецького питання, бо не хотіли погіршувати відносини з арабськими країнами й давати можливість СРСР зміцнювати свої позиції на Близькому Сході. Саме тоді починається американсько-радянське суперництво в арабсько-ізраїльському конфлікті [4, с. 342–343, 378–380, 409–421, 754–756; 5, с. 62–99, 486, 904, 995–996, 1014; 14, с. 1050; 15, с. 188; 16, с. 795–796; 17, с. 392–393].

Після Суецької кризи 1956 р. миротворчі сили ООН були розміщені на Синайському півострові та вздовж Суецького каналу. У травні 1967 р. Єгипет зажадав виведення миротворчих сил з Синайського півострова та заборонив ізраїльським кораблям користуватися Тиранськими протоками. США вважали, що Єгипет не мав права обмежувати свободу судноплавства, планували дипломатичними методами добитися відкриття водних шляхів для ізраїльських кораблів та закликали сторони конфлікту проявити стриманість. Позиція США була непослідовною. З одного боку, США радили Ізраїлю утриматися від завдання превентивного удару та не брати на себе відповідальності за розв'язання війни. З іншого боку, США обіцяли не залишати Ізраїль напризволяще [6, с. 10–11, 58–59, 65, 68, 103–112, 122–146, 162–164, 223–225, 287–292; 12, с. 561–563].

У червні 1967 р. відбулася Шестиденна війна між Ізраїлем і арабськими країнами. В день її початку США заявили, що стурбовані подіями на Близькому Сході, займають нейтральну позицію, не беруть участі у війні та підтримують припинення вогню. США не хотіли псувати відносини з арабськими країнами та прагнули не допустити втручання СРСР у близькосхідний конфлікт. Напередодні й під час Шестиденної війни США підтримували контакти з СРСР, щоб тримати ситуацію на Близькому Сході під контролем та уникнути прямої конфронтації наддержав. США були заінтересовані в перемозі Ізраїлю, яка дала б змогу обміняти захоплені території на мир і послабити позиції СРСР на Близькому Сході. Після Шестиденної війни Ізраїль став союзником США на Близькому Сході, що мав забезпечувати стабільність у регіоні й стримувати розширення сфери впливу СРСР на Близькому Сході [6, с. 301–326, 382–383, 402–423; 18, с. 947–950].

У жовтні 1973 р. відбулася четверта арабсько-ізраїльська війна. Напередодні війни Судного дня США закликали сторони конфлікту утриматися від початку воєнних дій та зверталися до СРСР з проханням переконати арабські країни не починати війну проти Ізраїлю. Під час війни США постачали зброю Ізраїлю й були заінтересовані в його перемозі. Проте американці не хотіли, щоб арабські країни зазнали нищівної поразки в цій війні, бо це могло призвести до посилення антиамериканських настроїв на Близькому Сході. У Вашингтоні розраховували, що арабські країни, зазнавши поразки у війні, звернуться до США з проханням допомогти їм урегулювати конфлікт з Ізраїлем. США хотіли послабити позиції СРСР на Близькому Сході, виключити його з близькосхідного врегулювання та стати єдиним посередником на мирних переговорах. Під час війни США обговорювали з СРСР припинення вогню. Спочатку США підтримували ідею про негайне припинення вогню й відведення військ на початкові позиції, а потім зволікали з прийняттям відповідної резолюції Ради Безпеки ООН, щоб дати можливість ізраїльській армії відвоювати території, які вона втратила на початку війни. США виступили проти пропозиції СРСР направити американські та радянські війська на Близький Схід для забезпечення припи-

нення вогню. США привели свої війська в стан підвищеної бойової готовності для того, щоб продемонструвати рішучість протидіяти направленню радянських військ на Близький Схід. Ситуацію вдалося владнати мирним шляхом.

Перед початком Ліванської війни 1982 р. США не заперечували проти того, щоб Ізраїль провів обмежену воєнну операцію проти Організації визволення Палестини (ОВП) на території Лівану, але були проти широкомасштабного вторгнення Ізраїлю до Лівану через побоювання, що це може дестабілізувати ситуацію в регіону та призвести до втручання СРСР. Після початку Ліванської війни США почали закликати Ізраїль до припинення вогню, бо хотіли уникнути війни між Ізраїлем і Сирією, яка була союзником СРСР. США допомагали протидіювати сторонам домовитися про припинення вогню та евакуацію ОВП з Лівану [7, с. 15–17, 61–66, 84–92, 143, 147, 160–162, 180, 194; 8, с. 451–459, 471–472, 486–522, 541–544, 569–612; 9, с. 921, 930–937; 10; 19, с. 585–594].

Отже, на початку арабсько-ізраїльського конфлікту США не надавали воєнної допомоги Ізраїлю. Після Шестиденної війни США почали сприймати Державу Ізраїль як партнера в регіоні та постачали їй озброєння під час війни Судного дня. Під час арабсько-ізраїльських війн США підтримували зв'язок з СРСР, щоб уникнути прямого зіткнення наддержав. США непокоїлися через завуальовані погрози з боку СРСР втрутитись у близькосхідний конфлікт, щоб запобігти поразці своїх регіональних союзників.

Список використаних джерел та літератури

1. Foreign Relations of the United States, 1945. The Near East and Africa. Vol. VIII. Washington, 1969. 1339 p.
2. Foreign Relations of the United States, 1947. The Near East and Africa. Vol. V. Washington, 1948. 1377 p.
3. Foreign Relations of the United States, 1948. The Near East, South Asia, and Africa. Vol. V. Part 2. Washington, 1949. 1730 p.
4. Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Vol. XV: Arab-Israeli Dispute, January 1–July 26, 1956. Washington, 1989. 943 p.
5. Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Vol. XVI: Suez Crisis, July 26–December 31, 1956. Washington, 1990. 1423 p.
6. Foreign Relations of the United States, 1964–1968. Vol. XIX: Arab-Israeli Crisis and War, 1967. Washington, 2004. 1087 p.
7. Kissinger H. Crisis: the Anatomy of Two Major Foreign Policy Crises. N.Y., 2003. 564 p.
8. Kissinger H. Years of Upheaval. N.Y., 2011. 1283 p.
9. Nixon R. RN: The Memoirs of Richard Nixon. N.Y., 1978. 1120 p.
10. Public Papers of the Presidents of the United States: Lyndon B. Johnson, 1967 (in two books). Book I: January 1 to June 30, 1967. Washington, 1968. 670 p.
11. Radosh R. A Safe Haven: Harry S. Truman and the Founding of Israel. N.Y., 2009. 428 p.
12. The October War and U.S. Policy. Edited by William Burr. The National Security Archive. URL: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB98/index.htm>
13. Truman H. The Memoirs by Harry S. Truman. Vol. 2, Years of Trial and Hope: 1946–1952. N.Y., 1956. 638 p.
14. The Department of State Bulletin, Vol. 33. № 861. December 26, 1955.
15. The Department of State Bulletin, Vol. 35. № 892. July 30, 1956.
16. The Department of State Bulletin, Vol. 35. № 908. November 19, 1956
17. The Department of State Bulletin, Vol. 36. № 924. March 11, 1957.
18. The Department of State Bulletin, Vol. 56. № 1461. June 26, 1967.
19. The Department of State Bulletin, Vol. 69. № 1794., November 12, 1973.

Наукове видання

Історія, культура, пам'ять
у науковому вимірі: стан, перспективи

Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції,
м. Київ, 23 травня 2025 р.

Підписано до друку 22.12.2025 р.
Ум. друк. арк. 10,6. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Зам. №. 2212/2025.

Свідоцтво ДК 5941 від 11.01.2018 р.
03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 8.
Тел. (050) 411-66-51.

Видавництво «Наукова столиця» *
ДРУК НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ
musetess@gmail.com
www.science.org.ua

У збірнику наведено стислий виклад доповідей, поданих на VI міжнародну науково-практичну конференцію «Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи», присвячених широкому колу актуальних питань з історії України, всесвітньої історії, джерелознавства, антропології, методології історичних досліджень нового та новітнього періодів. Для істориків, фахівців із суміжних дисциплін, усіх, хто цікавиться малодослідженими сторінками минулого.

